

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**ÇAĞDAŞLAŞMA YOLUNDA İKİ FARKLI İZDÜŞÜM:
MEHMED CAVİD BEY VE MUSA AKYİĞİTZADE**

**Hazırlayan
Seher Büşra TOKAY**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ELİK**

Ocak 2023, ERZİNCAN

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**ÇAĞDAŞLAŞMA YOLUNDA İKİ FARKLI İZDÜŞÜM:
MEHMED CAVİD BEY VE MUSA AKYİĞİTZADE**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Seher Büşra TOKAY**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ELİK**

Ocak 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Seher Büşra TOKAY

T.C

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : İktisat Ana Bilim Dalı

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Çağdaşlaşma Yolunda İki Farklı İzdüşüm: Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 102 sayfalık kısmına ilişkin 17/02/2023 tarihinde **IThenticate** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %1' dir.

Filtrelemeye **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 17/02/2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ELİK

Öğrenci: Seher Büşra TOKAY

İmza

İmza

KILAVUZA UYGUNLUK

“Çağdaşlaşma Yolunda İki Farklı İzdüşüm: Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyığıtzade” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Seher Büşra TOKAY

İmza

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ELİK

İmza

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ELİK danışmanlığında **Seher Büşra TOKAY** tarafından hazırlanan “**Çağdaşlaşma Yolunda İki Farklı İzdüşüm: Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **İktisat** Dalı’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

10/01/2023

JÜRİ:

Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ELİK	İmza
Üye	: Doç. Dr. Süleyman LOKMACI	İmza
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Tansu Hilmi HANÇER	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Yaptığım bu araştırma sürecinde, çalışmanın başlangıcından sonuçlanmasına kadar her aşamada desteğini, yardımlarını ve yapıcı dönüşlerini esirgemeyen danışman hocam Sayın Dr. Öğr Üyesi. Yasemin ELİK'e teşekkürü bir borç bildiğimi ifade etmek isterim.

Yüksek lisansa başladığım andan itibaren her anlamda desteğini esirgemeyen ve hedefe ulaşmamda her daim yanımda olan başta kıymetli eşim ve aileme beni bu süreçte yalnız bırakmadıkları için şükranlarımı sunarım.

Seher Büşra TOKAY, Erzincan, 2023

ÇAĞDAŞLAŞMA YOLUNDA İKİ FARKLI İZDÜŞÜM: MEHMED CAVİD BEY VE MUSA AKYİĞİTZEDE

Seher Büşra TOKAY

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2023

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ELİK

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir rejim olan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, iktisadi sistemi yönlendiren çeşitli düşünceler ortaya atılmış ve birçok fikir tartışılmıştır. Bu fikirleri ortaya atan iktisadi düşünürler sayıca fazladır. Sakızlı Ohannes, Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi, Hüseyin Hilmi Bey ve Ziya Gökalp bu konuda zikredebileceğimiz düşünürler arasında gösterilebilir. Ancak, çalışmamıza esas teşkil eden düşünürler Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade'dir. Mehmed Cavid Bey iktisat, istatistik ve matematik alanlarında uzman olup bir devlet adamı olarak Osmanlı'ya hizmet etmiştir. Musa Akyiğitzade ise edebiyat, iktisat ve dil bilimi alanlarında kendisini yetiştirmiş bir Osmanlı aydınıdır. Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade'nin iktisadi görüşleri, liberal iktisat ve korumacı iktisat politikaları bağlamında irdelenmiştir. Daha detaylı bir söylemle Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade'nin eserlerinden hareketle savundukları iktisat politikaları, iktisadi sistemi yönlendirmede bu politikaları ne kadar başarıyla savundukları, bahsi geçen politikaların iktisadi sisteme çözüm önerileri ve bu önerilerin gerekli olup olmadığı incelenmiştir. İktisat politikaları incelenirken; Heterodoks ve Ortodoks iktisat kavramlarına da değinilmiştir.

Nihai olarak; Osmanlı'nın geleneksel iktisadi yapısı ve liberal iktisadi politikaları yürütecek bir zemininin olmaması nedeniyle Heterodoks iktisadın (korumacı iktisadi politikanın) Osmanlı iktisadi zihniyetine daha uygun olduğu çıkarımı yapılmıştır. Çünkü Ortodoks iktisat içerisinde yer alan liberal iktisadi politika Osmanlı pratiğinde bir katma değer yaratmamıştır. Bu durumun sebebi ise Osmanlı yönetim ve denetim mekanizmasının eksikliği olarak gösterilebilir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Cavid Bey, Musa Akyiğitzade, Liberal İktisadi Politika, Korumacı İktisadi Politika.

**TWO DIFFERENT PROFILES ON THE WAY TO MODERNIZATION:
MEHMED CAVID BEY AND MUSA AKYIGITZADE**

Seher Büşra TOKAY

**Erzincan Binali Yıldırım University,
Graduate School of Social Sciences,**

Master Thesis, January, 2023

Thesis Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ELİK

ABSTRACT

Various ideas that directed the economic system were put forward and many views were discussed during the transition process from the Ottoman Empire to the Republic, a new regime. There were many economic thinkers who put forward those ideas. Sakızlı Ohannes, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Hilmi Bey and Ziya Gökalp are among the thinkers we can mention regarding the issue. However, the thinkers we mainly deal within our study are Mehmed Cavid Bey and Musa Akyiğitzade. Mehmed Cavid Bey was an expert in the fields of economics, statistics and mathematics and he served the Ottoman Empire as a statesman. Musa Akyiğitzade, was an Ottoman intellectual who trained himself in the fields of literature, economics and linguistics. The economic views of Mehmed Cavid Bey and Musa Akyiğitzade were examined in the context of liberal economics and protectionist economic policies. To put it in a more detailed way, the economic policies defended by Mehmed Cavid Bey and Musa Akyiğitzade based on their works, how successfully they defended those policies in directing the economic system, the solutions offered by the aforementioned policies for the economic system and whether those offers were necessary or not were examined. While the economic policies were examined, the concepts of heterodox and orthodox economics were also touched on.

In conclusion, it was deduced that heterodox economics (protective economic policy) was more suitable for the Ottoman economic mentality due to the traditional economic structure of the Ottoman Empire and the lack of an environment to carry out liberal economic policies because the liberal economic policy in the orthodox economy did not create an added value in the Ottoman practice. The lack of the Ottoman management and control mechanism can be shown as the reason for it.

Keywords: Mehmed Cavid Bey, Musa Akyiğitzade, Liberal Economic Policy, Protectionist Economic Policy.

İÇİNDEKİLER

ÇAĞDAŞLAŞMA YOLUNDA İKİ FARKLI İZDÜŞÜM: MEHMED CAVİD BEY VE MUSA AKYİĞİTZE

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	x
TABLOLAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE İKTİSADİ DÜŞÜNCE YAPISINI ŞEKİLLENDİREN POLİTİKALAR

1.1. Tanzimat Öncesi Osmanlı İktisat Düşüncesi.....	24
1.2. Tanzimat'la Birlikte Osmanlı İktisadi Düşünce Yapısında Gözlenen Değişimler..	28
1.2.1. Liberal İktisadi Politikalar (1923 – 1929)	32
1.2.2. Korumacı İktisadi Politikalar (1930 – 1949).....	34

İKİNCİ BÖLÜM

BATI'DA GELİŞEN İKTİSADİ SİSTEMLERİN SON DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNCE DÜNYASINA YANSIMALARI

2.1. XIX. yy Osmanlı Devleti'nin Çağdaşlaşma Yolunda İktisat Düşünürleri	46
2.1.1. Sakızlı Ohannes Efendi (1836 - 1912)	46
2.1.2. Namık Kemal (1840 - 1888).....	49
2.1.3. Ahmet Midhat Efendi (1844 - 1912)	51

2.1.4. Hüseyin Hilmi Bey (1855 - 1922)	52
2.1.5. Ziya Gökalp (1875 - 1924)	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMED CAVİD BEY VE MUSA AKYİĞİTZE'DİN İKTİSADİ POLİTİKALARA BAKIŞI

3.1. Mehmed Cavid Bey	56
3.1.1. Mehmed Cavid Bey'in Hayatı	56
3.1.2. Mehmed Cavid Bey'in İktisadi Politikalara Bakışı	58
3.1.2.1. Mehmed Cavid'e göre Liberalizm ve Sosyalizm	60
3.1.2.2. Mehmed Cavid Bey'e göre Türkiye'nin İktisadi Durumu	62
3.1.3. Mehmed Cavid Bey'e Yöneltilen Eleştiriler	66
3.1.4. Mehmed Cavid Bey'in "İktisat İlmi" Eseri Kapsamında İktisadi Politikalara Bakış Açısının Sentezi	68
3.2. Musa Akyiğitzade	76
3.2.1. Musa Akyiğitzade'nin Hayatı	76
3.2.2. Musa Akyiğitzade'nin İktisadi Politikalara Bakışı	79
3.2.2.1. Musa Akyiğitzade'ye göre Liberalizm ve Sosyalizm	80
3.2.2.2. Musa Akyiğitzade'ye göre Türkiye'nin İktisadi Durumu	81
3.2.3. Musa Akyiğitzade'ye Yöneltilen Eleştiriler	82
3.2.4. Musa Akyiğitzade'nin "İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisat" Eseri Kapsamında İktisadi Politikalara Bakış Açısının Sentezi	85
3.3. Mehmed Cavid Bey Ve Musa Akyiğitzade'nin İktisadi Görüşlerinin Sentezi	91
SONUÇ	102
KAYNAKÇA	106
ÖZ GEÇMİŞ	113

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

AGÜ.	: Az Gelişmiş Ülkeler
ATÜT.	: Asya Tipi Üretim Tarzı
GOÜ.	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GÜ.	: Gelişmiş Ülkeler
C.	: Cilt
E.	: Esas
ET.	: Erişim Tarihi
MB.	: Merkez Bankası
TCMB.	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
yy.	: Yüzyıl
S.	: Sayfa

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1: Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade'nin Biyografik Sentezi.....	99
--	----

GİRİŞ

Sanayi devrimi ile birlikte uluslararası piyasaların hareketlenmesi Osmanlı Devleti'nde bazı değişikliklere sahne olmuştur. Yerli üretime olan talebin azalması, dışa bağımlılığın artması, XVII. ve XVIII. yy.lar arasında meydana gelen savaşlar ve kapitalizmin ülkeler arası yayılımı bunlardan birkaçıdır. Bahsi geçen iktisadi sorunlar, beraberinde bu sorunları çözmeye yönelik sistematik bir iktisadi düzene olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Ölçen, 1982 yılında yapmış olduğu çalışmada bu eksikliği Osmanlı'nın bütçe düzenlemeyi bilmemesine bağlamaktadır. Çözüm; liberal iktisadi politika ya da korumacı iktisadi politika olmak üzere; hangi iktisadi politikanın uygulanmasının ülkenin avantajına olacağına karar vermekten geçer (Ölçen, 1982, s. 27; Cavid, 2001, s. 4).

Osmanlı, tercihini Batı'yı da örnek alarak liberal iktisadi sistemden yana kullanmıştır. Bu konuda attığı adımlardan bir tanesinin 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nı imzalaması olduğu söylenebilir. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Avrupa'ya ticari ayrıcalıklar tanımış ve böylelikle kapitülasyonların önü açılmıştır, Osmanlı Devleti Batı medeniyetleri için açık bir pazar konumuna gelmiştir. Osmanlı'nın İngiltere nezdinde açık pazar konumunda olması hammadde ihracından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; İngiltere sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan artı sermayeye, pazar arayışına ve üretimin devamlılığı için ham madde arayışına girişmiştir. İlaveten, İngiliz mallarına ve vatandaşlarına tanınmış olan hakların ihlali, 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Antlaşması'nın son maddesiyle İngilizlere Osmanlı Devletinin iç işlerine karışması yönünde hak tanımıştır (Özsoy, 1995, s. 136; Acartürk & Kılıç, 2011, s. 18). Bir diğerk ifade ile Osmanlı kendi halkından, ayan ve esnaf zümresinin haklarından ziyade Avrupalı sermayedarların haklarını gözetken bir tutum sergilemek zorunda kalmıştır. Bu zorunda kalmışlık, devlet erkânının Osmanlı toplumundaki otoritesini zayıflatmıştır. İhracatın kısıtlanarak ithalatın teşvik edilmesi ve hatta olanaksız hale getirilmesi, Osmanlı iktisadi dünya görüşünün klasik ilkelerinden olan provizyonizm (iaşe) ilkesinin bir gereğidir (Susam, 2010, s. 20).

Osmanlı'da, Tanzimat'a kadar dış ticaretin, kapitülasyonlarla belirlendiği görölmüştür. İthalat ve ihracattan alınan vergilerin tek kalemde toplanması gümrük vergi uygulamalarında kolaylık sağlamıştır (Karadeniz, 2021, s. 53-54; Toprak, 2017, s.

221-222). 16 Ağustos 1838 tarihinde Baltalimanı Ticaret Antlaşması İngiliz elçi Ponsonby ile Sadrazam Reşat Paşa tarafından imzalanmıştır. Osmanlı Devleti ilk olarak İngiltere ile yapılan 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile ithalatta gümrük vergi gelirlerini düşürmüş ve bu antlaşmayla Osmanlı'nın olağanüstü durumlarda vergi gelirlerini arttırması engellenmiştir. İlk olarak İngiltere ile imzalanan bu antlaşma daha sonra diğer Avrupa ülkeleriyle de imzalanmıştır (Eşiyok, 2010, s. 80-81). Avrupa ve İngiltere'nin merkantilist politika uygulamalarıyla ülkeden çıkan kaynaklar, Osmanlı'nın rekabet gücünü zayıflatmıştır. Avrupa'da gelişen merkantilist sistemde köleler efendileri için çalışırken, Osmanlı Devleti'nde reaya (halk), devletin adaletine güvenip Allah'a kulluk görevini yerine getirmiş, devlete çalışmış, devlet ise halkın refahını sağlamıştır (Sayar, 2009, s. 64-67).

XIX. yy başlarında Osmanlı Devleti'nde fabrikaların kurulmaya başladığı görülmüştür. 1838'de imzalanan Baltalimanı Antlaşması'nın imzalandığı yılların çok kısa bir zaman öncesinde buhar gücü ile çalışan makinalar sanayi üretimi kapsamında kullanılmıştır. Beykoz'da yer alan kâğıt fabrikalarının 1805 yılında, Eyüp'teki iplik eğirme fabrikasının 1827 yılında, yine Beykoz'daki ayakkabı imalathaneleri ile deri tabakhanesinin 1830'lu yıllarda kurulması, sanayileşme anlamındaki önemli atılımlar arasında sayılabilir. Osmanlı sanayisinde dönüm noktası niteliğinde olan adım ise; 1835'de Belçika ve İngiltere'den getirtilen makinalarla Haliç'te kurulmuş olan Feshane'dir (Yıldırım, 2015, s. 151-152).

Liberal iktisadi sistemden yana atılan bir diğer adım ise Osmanlı'nın 1839 Tanzimat Fermanı'nı ilan etmesidir. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte batılılaşma ve liberal temelli bir anlayış kabul edilmiştir. Tanzimat'ın ilanı Meşrutiyet'in önünü açmasıyla hem yönetimde, hem de idari birimlerde yeni düzenlemelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda Tanzimat'ın özel mülkiyetin yolunu açması, iktisadi liberal düşüncenin dolaylı olarak Osmanlı tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler beraberinde Osmanlı liberal iktisadi sistemle birlikte kapitalistleşmeye uyum sağlamayı kabul etmiş olmasına rağmen, kapitalistleşmeyle birlikte ticari alanda kayda değer bir kazanç elde edememiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde makineleşme, teknoloji ve vasıflı işgücü gibi bazı altyapı unsurları mevcut değildi.

1839'da Tanzimat'ın ilanı ve sonrasında Osmanlı'da kapitalizmin getirdiği çağdaşlaşma hareketiyle yasama, yürütme ve yargı erkleri yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme askeri ve idari yapıda değişiklik, yeni okulların açılması ve vakıfların vergi muafiyetinin kaldırılması şeklinde kendini göstermiştir. Fakat bu düzenlemeler aynı zamanda devletin mali yükünü de arttırmıştır. Osmanlı Devleti iç borçlanmaya XVI. yy itibarıyla alışmıştır. İç borçlanmanın çözüm olmamasından kaynaklı Avrupa'ya yönelmesi kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı Avrupa'dan borç almaktan kaçınsa da savaşlar, bütçe açıklarının kapatılamaması, iç kaynak giderlerinin karşılanamaması nedeniyle 1854 yılında Kırım Savaşı sırasında Avrupa'dan ilk dış borcunu almıştır (Acartürk & Kılıç, 2011, s. 12). Aldığı borcu yatırım, sanayi, ticaret ya da üretimden ziyade, ülkenin temel ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak amaçlı kullanmıştır. Bu durum Osmanlı'nın borcunu geri ödemek noktasında zorluk çekmesiyle ve kendisine borç veren ülkelere, ülke içi siyasi ilişkilerine müdahale etme imtiyazı vermesiyle sonuçlanmıştır. Böylelikle Osmanlı, ihracatı kısıtlayıcı tedbirler alırken, ithalatı teşvik eden, üretmeyen, borçlarını ödemeyen, tasarruf ve yatırım yapmayan dışa bağımlı bir toplum haline getirmiştir.

I. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı'nın ardından Cumhuriyet'e geçiş sürecinde kapitalizm Osmanlı'da, Anadolu ve Batı illeri nezdinde büyük bir tehdit oluşturmuştur. Osmanlı'da kapitalizm; tüccar ve toprak sahipleri özelinde sorun olarak görülmemiştir. Ancak halkın köleleşmesine sebep olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Köleleşmeye karşı olan Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla olası kapitalist egemenliğin önü kesilmiştir (Çakmak, 2011, s. 168).

Ülkelerin kendilerine özgü toplumsal değer yargıları, kültürel birikimleri, hukuki alt yapıları ve iktisadi yönetim anlayışları mevcuttur. Her ülke kendi halkının menfaatini korumalıdır. Ayrıca ülkeler kendi halkının ticari faaliyetleri, doğal kaynakları ve turizm gelirlerinden doğan gelir kaynaklarına yönelik tehditleri engellemelidir. Osmanlı'nın en önemli gelir kaynaklarından bir tanesi olan vergi gelirleridir. Ancak vergi gelirleri korumacılık politikasında önemlidir. Çünkü vergi gelirleriyle birlikte hazine gelirlerini arttıran devlet, izleyeceği iktisadi politikalarda yüksek oranda söz sahibi olabilir. Vergiler söz konusu olduğunda, Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın; yukarıda açıklandığı üzere; önemi bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı'nın iktisadi dünya görüşünü oluşturan temel ilkeler halkın refahını artırmak amacına hizmet eden ilkelere aittir. Bu ilkeleri Mehmet Genç; provizyonizm (iaşe), tradisyonizm (gelenekçilik) ve fiskalizm olarak tespit etmiştir. İaşe ilkesi; piyasadaki malların ucuz, kaliteli ve bol miktarda bulunmasına yönelik alınan önlemlerdir. Vurgunculuğun önüne geçerek, piyasada arzın en üst limitte tutulmasıdır. Gelenekçilik ilkesi; devlette israf ve lüksün kısıtlanması, üretimin ve tüketimin kontrol altına alınması, toplumsal eşitliğe dayalı bir iktisadi yönetim sisteminin yürütülmesidir. Fiskalizm ilkesinin amacı; devletin hazine gelirlerini arttırırken aynı zamanda harcamalarını olabildiğince kısıtlamak ve hazine gelirlerinin düşmesini engellemektir (Genç, 1999, s. 1-8). Bu ilkeler sayesinde Osmanlı'nın uzun süre kapitalizme direndiğini ifade etmek gerekir. Osmanlı Devleti'nin bu ilkeler vasıtasıyla sosyal devlet özelliğini açığa çıkarmış olabileceğini ifade edebiliriz.

Osmanlı iktisadi sistemi tımar, vakıf ve merkez maliyesi olmak üzere üç yapı etrafında şekillenmiştir. Bahsi geçen yapılanmalar Osmanlı'nın iktisadi dünya görüşünü oluşturan temel ilkelerin beraberinde uygulama alanı bulmuştur. Tımar, devlete ait toprakların askeri ve idari amaçlarla tahsis edilerek, köylü tarafından işletilmesine ve verginin bu yolla toplanarak devletin ayakta kalmasına hizmet eden bir sistemdir (İnalçık, Tımar, 2022, s. 168-173). Tımar sisteminden elde edilen vergi, devletin gelir kaynakları arasında en büyük paya sahiptir. Toprağın devlete ait olması korumacı politika izlendiğinin bir göstergesi olabilir. Diğer bir ifadeyle üretim ve vergi ağırlıklı bir sistematiği oluşturan tımar sisteminden Osmanlı iktisadi sisteminin genelinde devletçi anlayışın hâkim olduğu çıkarımını yapabiliriz. Vakıf; bir malın mülkiyeti Allah'a ait olmak üzere kullanım hakkının hayır amaçlı olarak kişilere bırakılmasıdır (Günay, 2019, s. 475-476). Vakıflar, toplumların sosyal yardımlaşma, dayanışma, güvenlik vb. alanlarda ihtiyaç duyduğu eksikliklerin giderilmesi amacıyla kurulmuştur. Vakıfların kurulmasında bir diğer etken zaman zaman, varlıklı kimselerin mal varlığının korunması ve dolayısıyla bahsi geçen malvarlığının devlete kalmasının önüne geçilmesi olabilmektedir.

Vakıflara muhalif olan liberal düşünürler özel mülkiyetin karşısındaki en büyük tehdidin vakıflar olduğunu ifade etmişlerdir. Yusuf Akçuraoğlu, Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp olmak üzere her üç aydın da Osmanlı sisteminde burjuva sınıfının olmamasını vakıflara bağlamıştır (Tabakoğlu, 1986, s. 336). Vakıfların özel mülkiyetin

oluşmasında bir engel teşkil etmesini bu duruma bir gerekçe olarak öne sürmüşlerdir. Özel mülkiyetin oluşumuna engel teşkil etmesi yönüyle eleştirilen vakıf sisteminden de Osmanlı iktisadi sisteminin genelinde devletçi anlayışın hâkim olduğu çıkarımını yapabiliriz. Merkez maliyesi, bugünün maliye bakanlığına eş değer, hazinenin gelir ve giderlerine ait bilgilerin tutulduğu, devletin baş defterdarlığa (Maliye Bakanlığı) bağlı kurumlarındandır. Merkez maliyesi, Osmanlı'nın iktisadi kaynakları olan esnaf teşkilatı ve ayanların vergi gelirlerinin, kamu teşebbüsleri, tuzlalar ve maden ocaklarına ait gelirlerin hazineye aktarılmasını sağlamıştır (Tabakoğlu, 1986, s. 275-276). Baş defterdarlığın elde etmiş olduğu gelirler iç ve dış hazineye aktarılmıştır. Dış hazinenin gelirleri kamu düzenini tayin etmede ve vakıfların hizmetinde kullanılırken, iç hazine ise padişahın özel hazinesidir. İkili hazine sisteminde padişaha ait ayrı bir hazinenin olduğu pratiğinden hareketle, Osmanlı iktisadi sisteminin genelinde devletçi bir anlayışın hâkim olduğu çıkarımı yapılabilir (Tabakoğlu, 1986, s. 281-282). O halde, Osmanlı Devleti iktisadi sisteminde himayeci (korumacılık / milli iktisat) görüşünün ağırlıklı olduğu ihtimali yüksektir.

Osmanlı Devleti çağdaş toplum oluşturmak ve Avrupa'nın ülke içi meselelerine karışmasını engellemek için korumacı yapısını esnetmiştir. İlk olarak 1839 yılında Tanzimat'ın ilan edilmesiyle özel mülkiyet hakkı, vergi eşitliği ve askerlik hizmet süresi gibi konulara yasal düzenleme getirmiştir. Sonrasında ise 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile eşitliğe dayalı adalet anlayışını, merkezileşmeyi ve anayasal hakları güvence altına almayı hedeflemiştir. Siyasi alanda ise 1876 yılında I. Meşrutiyet ve 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile Sultan'ın yetkileri sınırlandırılmıştır. Sultan'ın önderliğinde parlamenter sistemin zemini hazırlanmıştır. Parlamenter sisteme geçiş ile birlikte siyasi liberalliğin temelleri atılmıştır. Böylelikle; kişilere sunulmuş olan özel mülkiyet yoluyla toplumun devlete güven duyması garantini altına alınmış ve Avrupa karşısında Osmanlı'nın mevcudiyetinin istikrarına zemin hazırlanmıştır. XIX. yy son çeyreğinde, Genç Osmanlılar adıyla bilinen bir grup aydın kesim, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de desteğiyle bir araya gelmiştir. Jön Türklerin bir araya toplanma amacı; Osmanlıcılık (milletlerin eşitliği), sıkıyönetim ve baskının son bulması ve akabinde parlamenter sistemin uygulanmasıyla birlikte hürriyet, adalet ve denge kavramlarının siyasette etkin olarak kullanılmasıdır. İlâveten kapitülasyonların kaldırılması, gümrük vergilerinin ithalatta arttırılması, yerli üretimin teşvik edilmesi yoluyla üretimde katma

değer yaratımı ve böylelikle devlet itibarının artırılmasıdır. Son olarak da basın özgürlüğünün sağlanması yoluyla şeffaf bir sürecin yürütülmesine hizmet etmektir (Örmeci, 2010, s. 98-99).

Osmanlı Devleti sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, çağdaşlaşma yolunda atılan büyük bir adımdır. Bu çerçevede; saltanat ve hilafet kaldırılmış, Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmış, kadınlara seçme seçilme hakkı verilmiş, laiklik ilkesi getirilmiş, yeni Türk harfleri kullanılmaya başlanmış, Soyadı Kanunu çıkarılmış, kıyafet düzenlemesi yapılmış, Türk Medeni Kanunu ile Ceza Kanunu düzenlemeleri yapılmıştır. Lozan Antlaşması'nda gümrük uygulamalarının 5 yıl geçerli olacağı yönünde karar verilmişti. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı karşısında iktisadi anlamda adım atması 5 yıl süreyle ötelenmiş olacaktı. Bu karar Türkiye Cumhuriyeti'ni liberal politika uygulamaya mecbur bırakmıştır. Akabinde zaman kaybetmeden İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Bu kongrenin amacı; siyasi bağımsızlığın, iktisadi bağımsızlıkla bütünleşerek Türk girişimcilerin desteklenmesidir. Her ne kadar Osmanlı sonrası kurulan Cumhuriyet rejimine, liberal politikalar dikte edilmiş olsa da; devlet korumacı politika uygulamaktan da vazgeçmemiştir. Tüm bu yenilikler Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak maksadıyla yapılmıştır. Fakat Cumhuriyet Osmanlı'sının gelişimini kısıtlamak isteyen bir Batı mevcuttu.¹

Osmanlı Devleti'nde liberal politikaların siyasette uygulanması çok önemlidir. Çünkü liberal politikaların siyasete uygulanması, aynı politikaların iktisatta uygulanmasını beraberinde getirecektir. Osmanlı'nın liberal yönetime geçmesiyle iktisadi, idari, siyasi ve sosyal alanlarda görülen çağdaşlaşma çabaları Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşmeye uyum sağlamasını geciktirmiştir. Sabri Ülgener'in "İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası" başlıklı eserinde de belirttiği gibi Osmanlı toplumunun kapitalistleşme sürecinin yavaş ilerlemesi toplumun dini, sosyo - ekonomik ve kültürel zemininden kaynaklanmaktadır. Bu yavaşlığı ise; Osmanlı'nın kendini Avrupa ülkelerinden üstün görmesine ve Osmanlı'da yerli burjuva sınıfının

¹ Burada kullanılan Cumhuriyet Osmanlısı ifadesini açıklamak yerinde bir yaklaşım olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla kurulan ve sistematik açıdan tamamen yeni bir rejim olarak ortaya çıkan Cumhuriyet; gerek iktisadi olarak gerekse de iktisadi zihniyet yapısı olarak Osmanlı'dan tamamen farklı bir yapı sergilememektedir. Bir diğer ifadeyle Cumhuriyet, Osmanlı'dan silik de olsa muhtelif izler barındırmaktaydı. Vahdettin Engin tarafından kaleme alınan "Cumhuriyet'in Aynası Osmanlı" adlı eserde Osmanlı Devleti olarak adlandırılan siyasi yapı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin birbirinden farklı yapılar olmaması şeklinde yer alan ifade bizim bu savımızı doğrulamaktadır.

bulunmamasına bağlamıştır. Ülgener'e göre, Osmanlı Devleti Tanzimat'ı ilan ederek yeni bir sosyal sınıfın oluşması için halka özel mülkiyet hakkı tanımıştır. Fakat Osmanlı'da, toplumun menfaatini kendi menfaatinden üstün gören kişilerin mevcut olması sosyal sınıf farkının oluşmasını engelleyen bir unsur olarak her zaman varlığını korumuştur.

Korumacı politika (himayecilik); “her ülke kendi ihtiyacını dışa bağımlı olmaksızın kendi karşılamalıdır” fikrini savunmuştur. Yerli üretimin önemini ortaya çıkaran korumacı politika devlet tekeline önem veren ve serbest piyasanın olmadığı bir sistemdir. Devletin üretim, dağıtım ve bölüşüm faaliyetlerine müdahale ettiği bir uygulamadır (Eğilmez, 2022). Korumacı politika, Heterodoks iktisadın savunduğu uygulama alanı içerisinde kendine yer bulmuştur. Çünkü küresel kapitalizme karşı devletçidir. Bu bağlamda korumacılığın Osmanlı'daki en etkin temsilcisi Musa Akyiğitzade'dir. Musa Akyiğitzade, Heterodoks iktisat yöntemi olan tümevarım yöntemini kullanmıştır. Ayrıca kendisi liberal iktisada yönelik ilk sistematik eleştiri getiren iktisat düşünürüdür. Musa Akyiğitzade'nin liberal iktisat politikasına geçiş için yeterli sermaye ve sanayinin oluşması gerektiğini belirtmesi, kendisinin ılımlı korumacı olduğunun da göstergesidir.

Osmanlı'nın klasik döneminde, bireysel kazancın ön planda olmaması sebebiyle Heterodoks iktisat görüşünün hâkim olduğu görülmüştür. Çünkü, Osmanlı'da bireysel kazancın sınırlanması, piyasaya müdahale edilmesi ve reayanın motivasyon eksikliği üretimde verimi düşürmüştür. Klasik dönem sonrası yaşanan gelişmeler Osmanlı toplumunda rejim değişikliğine yol açmıştır. Bu rejim değişikliği Osmanlı'nın liberal politikalarla karşılaşmasına sebep olmuştur. Yeni bir politika olan liberalizme geçişle birlikte Osmanlı, ithalatta az, ihracatta fazla vergi ödemek durumunda kalmıştır. Bu durum Osmanlı ekonomisini ağırlaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. İlaveten dış piyasada kapitülasyonlar ve neticede tüm Avrupa ülkelerine modern dönemde kapitülasyon hakkı tanınması da, Osmanlı'nın iktisadi yönden zayıflamasına sebep olmuştur. İktisadi açıdan Cumhuriyet Osmanlı'sına olumsuz etkileri olan liberal politikalar, muhtelif Osmanlı aydınlarınca; Avrupa karşısında Osmanlı toplumunun fazlasıyla göz ardı edildiği gerekçesiyle; eleştirilmişlerdir. Çünkü bu politikaların uygulanmasıyla birlikte, Osmanlı merkezi yönetimi zayıflamış, taşradaki eşraf ve ayan kesimi nüfuz kazanmış, merkezi bürokraside eyaletlerin denetim etkisi zayıflamıştır.

Tekelciliğe karşı gelmiş olan, iktisadi serbestliği savunan ve devlet müdahalesine şiddetle karşı çıkan bir sistem olan liberalizm; kısa dönemli uygulanmış, sonrasında milli iktisat politikası uygulamasına geri dönmüştür. Çünkü liberal iktisadi uygulamalar esnasında 1929 buhranının oluşturduğu ekonomik kriz ve II. Dünya Savaşının çıkması diğer ülkelerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti’ni de etkisi altına almıştır. Krizin oluşturduğu ekonomik yıkım ülkeleri Heterodoks iktisadi politikalara yöneltmiştir. Türkiye’de 1923 - 1930 dönemi liberal politikalar yürürlükte iken krizin oluşturduğu ekonomik bunalımın önüne geçmek amacıyla 1930 - 1949 döneminde ise korumacı devlet politikaları benimsenmiştir.

Liberal iktisat, kapitalizmi desteklemesi, serbest piyasa ekonomisinin özgürlük temelli olması ve küresel ticaretin etkisiyle iktisadi buhrandan çıkılabileceğini ön görmesi yoluyla Ortodoksi iktisatla örtüşmektedir. Mehmed Cavid Bey liberal iktisat savunucularının önde gelenlerindendir. Kendisinin Ortodoks iktisatçı olma nedenleri; tımdengelim yöntemini kullanması, piyasada oluşan dengenin bozulması durumunda piyasanın görünmez el ile dengeleneceğini öne sürmesi, girişimcilerin desteklenmesi ile bireysel hak ve özgürlüklerin ön planda olması gerektiğini savunmasıdır. Ortodoks iktisat içerisinde yer alan liberal iktisadın savunucusu Mehmed Cavid Bey liberal iktisat sisteminin Osmanlı Devleti için en uygun sistem olduğunu savunmuştur. Liberal iktisat yanlısı olan dönemin Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey, İttihat ve Terakki’nin de destekleriyle liberal iktisat sisteminin temellerini atmıştır. Mehmed Cavid Bey “İktisat İlmi” başlıklı eseriyle liberal politikaları desteklerken, aynı zamanda küresel ticaret, küresel rekabet ve ülkenin doğal kaynaklarından olan tarım alanında uzmanlaşmayı savunmuştur. Kendisi korumacı (himayecilik) iktisat yapısına dâhil olan devletin ve devletçi yönetimin devamını savunmuştur.

“İlm-i Servet veyahud İlm-i İktisat” başlıklı eser, liberal politikaları şiddetle eleştiren Akyiğitzade’nin bu konudaki görüşlerine yer verdiği temel çalışmasıdır. Bahsi geçen eseri, Harbiye’de girdiği iktisat dersleri için yazmıştır. Eserinde Fizyokratlardan Merkantilistlere, Klasik İktisat’tan İslam düşünürlerine ve Alman tarihçi okulunun temsilcilerine kadar uzanan geniş bir kitleye ait bilgiler mevcuttur.

Osmanlı iktisat düşünürlerinden Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade’nin eserlerinin konu alındığı bu çalışmada amaç; sırasıyla “İktisat İlmi” ve “İlm-i Servet

veyahud İlm-i İktisat” başlıklı eserleri, korumacı ve liberal politikalar bağlamında incelemektir. Çalışma kapsamında Musa Akyiğitzade Heterodoks iktisadın savunucusu, Mehmed Cavid Bey ise Ortodoks iktisadın savunucusu olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken metinler içindeki ifadelerden yola çıkarak anlamlı bir bütün oluşturmayı amaçlayan ve nitel bir analiz tekniği olan içerik analizinden faydalanılmıştır.

A. Kaynaklar ve Yöntem

1. Kaynaklar

“Çağdaşlaşma Yolunda İki Farklı İzdüşüm: Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade” başlıklı bu çalışmada kullanılan iki temel kaynak sırasıyla “İktisat İlmi ve İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisat” dır. Bu kaynaklar beraberinde çalışma sırasında muhtelif yazarlar tarafından kaleme alınmış ikincil kaynaklardan da faydalanılmıştır.

Mehmed Cavid Bey tarafından kaleme alınan eserin adı “İktisat İlmi” dir. Bahsi geçen eserin ilk baskısı 1913 yılında, orijinal adı İlm-i İktisat olarak Kanaat Matbaası’nda basılmıştır. Akabinde 2001 yılında, Liberte Yayınevi aracılığıyla eserin adı İktisat İlmi olarak değiştirilmiştir. İktisat İlmi isimli eser 5 bölüm ve toplam 347 sayfadır. Bu bölümler; servetin üretilmesi, servetin bölüşümü, servetin tedavülü, servetin tüketilmesi ve bütçedir. Bu çalışmada Mehmed Cavid Bey’in liberal politikaları savunduğu bölümler olan servetin üretilmesi, servetin bölüşümü ve özellikle de servetin tedavülü konularının yer aldığı bölümler esas alınmıştır.

Mehmed Cavid Bey özel mülkiyeti teşvik eden, yenilikçi, bağımsız ve rekabet odaklı liberal iktisat politikasını ön plana çıkarmıştır. Kendisi iktisatçı ve maliye bakanı olarak hem iktisadî hem de siyasî alanda liberal politikaların ülkenin kalkınması yolunda izlenen en önemli politika olacağını ifade etmiştir. Bir Ortodoks iktisatçı olarak tündengelimci tercih eden Cavid Bey, ileri derece Fransızca, Rumca, Farsça ve Arapça bilmektedir. Bu anlamda Mehmed Cavid Bey’in iktisadi görüşünde; Fransız düşünür J. B. Say’ın Ekonomi Politik eserinin yansımaları mevcuttur. Ortodoks iktisatçı olarak değerlendirilmesinin en büyük sebebi; liberal politikaların savunucusu olmasının altında yatan Fransız milliyetçiliği görüşüne yakınlığıdır. Eserinde serbest çalışma ve serbest rekabetin önemine değinerek liberal iktisada yapılan eleştirilere muhtelif yanıtlar vermiştir.

Musa Akyiğitzade tarafından kaleme alınan eserin adı İlm-i Servet veya İlm-i İktisat'tır. Bahsi geçen eserin ilk baskısı 1888 yılında, orijinal adı İlm-i Servet veya İlm-i İktisat olarak Mektep-i Harbiye Matbaası'nda basılmıştır. Akabinde 2016 yılında, Dergâh Yayınları aracılığıyla eserin adı Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde II İlm-i Servet veya İlm-i İktisat olarak değiştirilmiştir. Eserinde Alman Friedrich List ve Fransız takipçisi Pael Cauwes'in iktisadi görüşlerine yer vermiştir. Kitabın önsözüne besmeleyle başlamış ve II. Abdülhamid Han'a dua ederek giriş yapmıştır. İlm-i Servet veya İlm-i İktisat isimli eser 3 bölümden ve toplam 328 sayfadan oluşur. Eserin; ilk bölümünde; Musa Akyiğitzade'nin hayatına ve iktisadi düşüncesine kısaca değinilmiş, kendisinin iktisat alanında yazdığı eserlere yer verilmiştir. İkinci bölüm, ilm-i servet veya ilm-i iktisat, üçüncü bölüm ise iktisat yahut ilm-i servet bölümlerinden meydana gelmiştir. Bu çalışmada Musa Akyiğitzade'nin korumacı politikaları savunması ve İktisad yahut İlm-i Servet: Azadegi-i Ticaret ve Usul-i Himaye konusu içerisinde serbest ticaretin mi, yoksa korumacılığın mı daha faydalı olacağı sorularına verdiği yanıtlar irdelenmiştir.

Musa Akyiğitzade İlm-i Servet veya İlm-i İktisat başlığıyla yayımlanan eserinde Heterodoks iktisat bilgilerini savunan ve Alman Tarihçi Okulu'na ait görüşlere yer vermiştir. İleri derecede Almanca ve Rusça bildiğinden ötürü Musa Akyiğitzade, liberal ve korumacı iktisadi görüşün detaylarına hâkimdir. İlâveten Ortodoks iktisat sistemine ait Fizyokratlar, Merkantilistler, kapitalizm, rant, faiz, işbölümü ve uzmanlaşma gibi kavramları, nüfusa yönelik klasik iktisat öğretilerini açıklamış ve Osmanlı Devleti'nde uygulanması gereken iktisadi politikalara yönelik açıklayıcı önerilerde bulunmuştur.

Musa Akyiğitzade'nin iktisadi görüşünü yansıtan himayecilik politikası, ithal ürünlere yüksek gümrük vergilerini, rekabet şartlarının eşitlenmesini ve yerli üretime teşvikin arttırılmasına yönelik çözüm önerilerini esas almıştır. İthal ürünlerden daha fazla vergi alınması konusunda devlete öneriler sunmuştur. Musa Akyiğitzade öncelikle sermaye birikiminin önemini belirtmiş ve sanayi alanında uzmanlaştıktan sonra liberal politikalara geçişin ülke menfaati açısından uygun olacağı görüşünü ifade etmiştir.

2. Yöntem

İktisat bilimi, sınırlı kaynakların, sınırsız insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik alternatifler bütünüdür. İktisat tarihi insanlığın varlığından itibaren insanoğlunun üretim, tüketim ve bölüşüm faaliyetlerini ve bugünkü seviyeye nasıl geldiğini inceleyen çalışma disiplindir. İktisadi düşünce tarihi ise iktisat tarihinde süreç içerisinde uygulanan iktisadi sistemlerin ne olduğunu ve nasıl olması gerektiğini, bu sistemleri oluşturan teorilerin ortaya çıkış serüvenini ve teorileri ileri süren düşünürler ile bu düşünürlerin hayat hikâyelerini kronolojik olarak ele alıp inceleyen iktisada bağlı bir diğer çalışma disiplindir.

Osmanlı Devleti'nde iktisadi düşüncenin gelişmesi yönünde liberal düşüncenin öncülerinden olan Sakızlı Ohannes Paşa'nın önemi yadsınamaz. Onun düşüncesinde öne çıkan görüşler; serbest piyasa, girişim özgürlüğü, bireylerin özgürce üretim yapması ve istedikleri fiyat değeri üzerinden ürünlerini pazarlayabilme imkânına sahip olmaları şeklinde sıralanabilir (Ohannes, 2015, s. 34). Ohannes Paşa devlet tekeline karşı çıkmış, sosyalizmin insanın doğasına aykırı olduğunu ifade etmiştir. Kaleme aldığı "Mebâdi-i İlmi-i Servet-i Mîlel" başlıklı eseri Mekteb-i Mülkiye'de 20 yıldan fazla süre iktisat ders kitabı olarak okutulmuştur (Ohannes, 2015, s. 6). Bu eserin Adam Smith'in eserinden farkı Osmanlı Devleti'nin iktisat politikasını açıklamasıdır. Mehmed Cavid Bey'e göre bu eser, o dönemde yazılmış diğer iktisat eserlerinden üstündür. Mehmed Cavid Bey'in kitaptan bu şekilde söz etme sebebi; kitabın iktisadi problemleri ele alırken teorik açıdan etkin olması ve bir Maliye Nazırı olarak eserin iktisadi yaşamın içerisinde; siyasi düzlemde; kendine uygulama alanı bulmuş olmasıdır (Ohannes, 2015, s. 29). Sakızlı Ohannes Paşa'nın izinde yol alan Mehmed Cavid Bey'in yazmış olduğu "İktisat İlmi" eserinde liberal politikaların ağırlığı dikkat çekmiştir.

Sakızlı Ohannes Paşa'nın öğrencisi olan Musa Akyiğitzade ise klasik iktisat öğretilerine yönelik ilk eleştiriye getiren iktisatçılardandır. Musa Akyiğitzade'nin klasik iktisada (Ortodoks iktisat) karşı himayeciliği savunmasının nedeni ileri derece Rusça bilmesi ve Rus kaynaklardan Heterodoks iktisat (incomes policy / gelirler politikası) öğretilerine dair bilgileri araştırmasıdır.

Cumhuriyet Osmanlı'sının çağdaşlaşma yolunda izlediği iktisat politikası tercihlerinde Osmanlı iktisat düşünürlerinin etkisi büyüktür. Bu minvalde düşünürler

tarafından kaleme alınan iktisat ders kitapları bizlere yakın geçmişte uygulanmış olan iktisat sistemini tahlil etme fırsatı sunmuştur (Demir, 2014, s. 210). İktisat alanında yazılan eserler ele alınarak devletlerin uyguladığı iktisat politikalarını incelemek, tarihsel gelişimi ve sonuçlarını takip etmek, ülkelerin hazırlayacağı iktisadi kalkınma planlarına ışık tutması açısından önemlidir. İktisat metodolojisinde iktisadî bilgi, sosyal bir davranış türüdür. İktisatçıların eserlerini incelerken içinde bulundukları sosyal ilişkileri de incelemek yerinde olacaktır (Demir, 2014, s. 211). Ancak bu yolla Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade'nin iktisadî politikalar hakkındaki alternatif fikirler karşısında uyguladıkları ya da uygulanması yönünde tavsiyede bulundukları düşünce ve davranış kalıpları hakkında fikir sahibi olabiliriz.

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan içerik analizinden faydalanılmıştır. İçerik analizi; yöntem ve kavramsal öğelerden oluşan sosyal yaşama dair bir bakış açısı olup, söylem üzerine düşünme ve söylemin verilere ulaşması yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Çelik & Halil, 2008, s. 104). İçerik analizi yöntemi yalnızca geleneksel metotlara seçenек olmayıp, bu metotların içerisinde olan bakış açılarının incelenmesine de seçenек sunmuştur. Niceliksel ve kuramsal yaklaşımların farklı olarak değerlendirilmesi ve detaylı nitel yaklaşımların adaptasyonunda içerik analizi yönteminden faydalanılmaktadır (Wood & Kroger, 2000; Çelik & Halil, 2008, s. 104-105).

İktisatçıların aktif olarak ne yaptıklarını ortaya çıkarmanın yolu; makalelerinde, konferanslarında ve eserlerinde kendi tezlerini nasıl savundukları, deney sonuçlarını nasıl değerlendirdikleri, nasıl mantıksal sonuç çıkardıklarını, kendi tezleriyle uyuşmayan bir olayla karşılaştıklarında nasıl reaksiyon gösterdiklerini tespit etmekten geçer. Bu bağlamda, yöntem olarak içerik analizi kullanıldığında; iktisat ders kitaplarının ya da bir ekolün incelenmesi veya bir ekolün temsilcisi ya da temsilcilerinin görüşlerinin incelenmesi literatürde sıklıkla başvurulanan bir yöntemdir (Demir, 2014, s. 210-212).

İktisadi düşüncenin incelenmesi, dönemin ve çevrenin iktisadi ahlak sınırlarını belirlemekten geçer. Kişinin bunu gerçekleştirirken; dünya görüşü, davranış biçimi ve kültür özelliklerini derleyerek yapay bir meta oluşturduğunun bilincinde olması gereklidir. Bu metayı oluşturduktan sonra geçmişe dönerek metadaki eksiklik veya

gözden kaçabilecek küçük detayların nasıl oluştuğunun peşine düşmek gerekir. Akabinde düşüncenin oluşmasında yüzyıllar boyunca ortaya çıkan din ve itikat topluluklarının etkisi büyüktür (Ülgener, 2006, s. 6-9). Düşüncenin doğuşu ve yayılışı sırasında hangi süreçlerden geçtiği, ne gibi akımlardan yararlandığı, yerleşinceye kadar kendi içinde ne gibi isyanlara karşı geldiği araştırmayı geliştiren sorulardandır. Bütün bilgiler sadece tahmini bilgilerdir. Farklı tahminler, varsayımlar ve sezgisel öngörüler ise önsel bilgilerdir. Bunlar ancak tatbik edildikleri takdirde; acı deneyimler ayıklanarak yeni önbilgiler üretilir ve bu sayede daha iyi tahminler araştırma yoluna gidilir (Popper, 2012, s. 596). İşte deneyimin bilimsel araştırmalara katkısı budur. Daha iyi bir tahmin yürütme yolunda kişileri hedefleri doğrultusunda düşünmeye yönlendirir. Burada vurgulanması gereken nokta; Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade'nin eserleri vasıtasıyla deneyimlerine ve muhtelif sınırlılıklarına ulaşma çabası çalışmayı ayakta tutan temel yöntemdir.

Teknik olarak içerik analizi; mülakat dökümlerinin, dokümanların karakterize edilmesi ve karşılaştırılması için kullanılan bir yöntemdir (Yaraş, 2019, s. 12). İçerik analizi, temelde sözlü ve yazılı materyallerin analizinin sistemli bir halidir. İçerik analizi, sonuçları yüzde tablolar ve frekanslar olarak sunar bu yönüyle tarama araştırmalarına benzer niteliktedir. İçerik analizi temelde tarama araştırması özelinde doküman araştırmasının da paydaşı olarak sayılabilir. İçerik analizinin amacı, tarama tekniklerini kapsayan bütün uzmanlık alanlarını içermesidir. İçerik analizinin temel amaçları ise şunlardır (Balcı, 2021, s. 225):

- Kaynakların bilindik özelliklerini üreten ve mesajlarla ilişkilendiren,
- Stil analiz eden,
- İletişimin içindeki yatkınlıkları açıklayan,
- İletişim kalıplarını betimleyen,
- İletişimin içeriğini kalıplara karşı test eden,
- İkna yöntemlerini analiz eden ve
- Dinleyicinin bilindik özelliklerini yine onlar için üretilmiş olan mesajlarla ilişkilendiren.

İçerik analizinin yöntem olarak kullanıldığı araştırmalarda temel alınan kaynaklar tezler, gazeteler, kitap ve makaleler gibi yazılı metinler, resimler, filmler, ses

kayıtları, reklamlar, belgesel filmleri, internet siteleri, fotoğraflar gibi görsel kayıtlar şeklinde sıralanabilir (Yaraş, 2019, s. 12). Bu yöntem temelde tarih, edebiyat vb. gibi yazılı belgeler ile çalışan sosyal bilim dalları içinde ciddi anlamda önem arz eden bir araştırma yöntemi olduğundan, yazılı metinler ilk sırada tercih edilmektedir. Yazılı metinler içerisinde en önemli kategoriye oluşturanlar ise kitaplardır. Yürütmekte olduğumuz bu çalışmanın temel kaynakları, döneme fikirleriyle damga vuran önemli şahsiyetler tarafından kaleme alınan ve iktisadi sistemde büyük boşlukların doldurulmasını sağlayan temel kitaplar olduğundan; çalışmada bu yöntemi kullanmak bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

Üç bölüm üzerine kurgulanan bu çalışmanın ilk bölümünde; Osmanlı'nın son dönemlerinde iktisadi düşünce yapısını şekillendiren politikalara yer verilmiştir. İkinci bölüm, Osmanlı'nın karşısında her anlamda güçlü olan Batı'da gelişen iktisadi sistemlerden bahsedilmiştir. Burada Batı'dan etkilenen ve Batı'yı rehber edinen önemli düşünürlerin fikirleri esas alınmak suretiyle muhtelif düşünürlerin iktisadi politikalara dair görüşlerine yer verilmiştir. Üçüncü ve son bölüm ise çalışmanın asıl kısmını oluşturan bölüm olup; bu bölümde Mehmed Cavid Bey İle Musa Akyiğitzade'nin kaleme aldıkları eserler nezdinde iktisadi görüşleri sentezlenerek okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır. Bahsi geçen eserler; Musa Akyiğitzade tarafından kaleme alınan “İlm-i Servet veyahud İlm-i İktisat” başlıklı eser ile Mehmed Cavid Bey tarafından kaleme alınan “İktisat İlmi” başlıklı iki muazzam eserdir.

B. Literatür Değerlendirmesi

Mehmed Cavid Bey'in “İktisat İlmi” ve Musa Akyiğitzade'nin “İlm-i Servet veyahud İlm-i İktisat” başlıklı eserlerinden yola çıkılmış olan bu çalışmada; korumacı ve liberal politikaları incelenmek esastır. Bahsi geçen politikaları konu alan ve literatürde yer edinmiş bazı çalışmalar ikincil kaynak olarak ele alınmıştır. Konuyla ilgili olan çalışmalardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

Aydın (1996)'da “Osmanlı Liberal Düşüncesinde Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nın (1908 - 1911) Önemi” başlığıyla yayımlanan tezinde Osmanlı aydınlarının liberal politikaların bir zorunluluk olarak dayatılma sebeplerini ve Osmanlı klasik yapısıyla liberal politikalar arasındaki farkı incelemiştir. Osmanlı aydınları liberal iktisadi görüşlerini “Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası” vasıtasıyla

paylaşmışlardır. Bu mecmuada yazan aydınlar arasında, bu çalışmanın temel düşünürlerinden olan Mehmed Cavid Bey'in görüşlerine de yer verilmiştir.

Çetin (2001)'de yayımlanan “Liberalizmin Temel İlkeleri” başlıklı makalesinde liberalizmin temel kaynağının demokrasi olduğuna dair çıkarımda bulunmuştur. Bahsi geçen liberal politikalar sosyal, kültürel, siyasal ve iktisadi meselelerde bireyin çıkarlarını önceleyen bir yönetimdir. Liberal politikaların temeli bireyin özgürlüğü etrafında gelişmiştir. Çetin politikaları bireye, topluma ve devlete bakış açılarına göre sınıflandırmıştır. Her düşüncenin bu üç temel unsurdan inşa edildiğini vurgulamıştır. Faşizm; politika tercihinde devleti ön plana alırken sosyalizm; toplumu önceleyen görüşleri temel almıştır, liberalizmin ise bireyin özgürlüğünü temel alan düşünce ekseninde gelişim gösterdiğini ortaya koymuştur.

İşgüden ve Köne (2002)'de “Ortodoks İktisat Üzerine Notlar” başlıklı yayımlanan makalede; Ortodoks iktisadın, serbest piyasanın ve bu piyasadaki bireylerin faydalarını üst seviyeye çıkarırken, maliyet düşürmek suretiyle daha iyi sonuçlar elde edeceği çıkarımında bulunmuşlardır. Böylelikle toplumda bireylerin daha fazla çalışma ve daha fazla kazanma gayesiyle motivasyonu yükselecektir. Mehmed Cavid Bey Ortodoksi iktisat içerisinde bulunan liberal politikaları desteklemiştir. Ayrıca liberal politikaların olmazsa olmazı özel mülkiyettir. İşgüden ve Köne'nin özel mülkiyeti kazancı etkileyen büyük bir motivasyon kaynağı göstermesiyle, Mehmed Cavid Bey'le aynı iktisadî görüşte oldukları çıkarımı yapılabilir.

Balcı (2004)'te, “Two Versions of Enlightenment State in the Late Ottoman Era: Protectionist State Versus Liberal State in the Works of Akyiğitzade Musa and Mehmed Cavid” başlığıyla yayımladığı yüksek lisans tezinde, korumacı iktisat politikası karşısında liberal iktisat görüşü üzerine incelemelerde bulunmuştur. Bu bağlamda her iki uygulama için radikal, siyasal ve ekonomik kararların alınması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Bu minvalde Balcı'nın tezi; Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade'yi sırasıyla liberal ve himayeci olarak değerlendirdiğinden ötürü; yürütmekte olduğumuz bu çalışma için bir kılavuz olarak ifade edilebilir.

Dikmen (2005)'te “Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları” başlığıyla yayımlanan makalesinde Osmanlı Devleti'nin sosyal, iktisadi, politik iflasını ve bıraktığı dış borçları değerlendirmiştir. Dikmen, Osmanlı'nın Kırım Savaşı'nda

İngiltere'den 3 milyon sterlin borç aldığını ve alınan bu borcun anlaşma gereği sadece savaş giderlerine harcanması gerektiğini belirtmiştir. Bu kapsamda 2 İngiliz ve 1 Fransız komiser tayyin etmiş olup kontrol etme hakkını da elde etmiştir (Blaisdell, 1940, s. 43-44). Böylelikle Osmanlı maliyesinde Avrupa'nın denetimi de başlamıştır. Osmanlı Devleti ilk dış borçlanmasını; Kırım Savaşı sebebi ile 1854 yılında İngiltereden almıştır ve sonrasında ise dış borçlanma artarak devam etmiştir (Tunçel & Yıldırım, 2014, s. 1). İlk dış borçlanma sonrasında 1874 yılına kadar toplamda 16 adet borç antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmalarla alınan 127 milyon lira faiziyle birlikte toplam 239 milyon liraya ulaşmıştır. Osmanlı'nın aldığı borcun faizi, gelirinin % 25'ine tekabül etmiştir. Borçların ödenmesinde yaşanan zorluklar sebebiyle Muharrem Kararnamesi'yle Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmiştir. 1921 yılı Şubat ayında Mehmed Cavid Bey, Ankara Hükümeti delegesi sıfatıyla Londra konferansına katılmıştır. 1922 yılı Aralık ayında İstanbul'a gelmiştir (Cebesoy, 2007, s. 222). Ayrıca Düyun-ı Umumiye'de Osmanlı Dayınler vekilliği yapmıştır (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987, s. 412). Avrupa'da bulunduğu süre zarfında geçimini borçlanarak sağlamaya çalışan Mehmed Cavid Bey, maddi olarak yaşadığı sorunları gidermek adına Osmanlı Bankası'nın kendisini Hüseyin Cahid Yalçın yerine Düyun-ı Umumiye Meclisi'ne Türk temsilcisi olarak aday göstermesi sonrasında ekonomik açıdan rahatlamıştır (Yalçın, 1976, s. 269).

Sayar (2005)'te, "İktisat Metodolojisi Düşünce Tarihi Yazıları" başlığıyla yayımlanan eserinde iktisadi düşünce tarihine yönelik bilgileri derlemiştir. Geçmişten günümüze ulaşmış olan iktisadi bilgi birikiminin çözümlemesinde sağlam bir metodun eksikliğini dile getirmiştir. İktisadi sorunların çözümüne yönelik teori üretiminde; iktisadi düşünce tarihi araştırmalarında yapılacak olan çalışmaların sağlam zemine yerleştirmenin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bahsi geçen çalışmadan yöntem noktasında faydalanılmıştır.

Dequech (2007)'de "Neoclassical, Mainstream, Orthodox and Heterodox Economics" başlığıyla yayımlamış olduğu makalesinde, Ortodoks iktisat ve Heterodoks iktisat arasındaki farkları inceleyerek, gelenekselliğin modernlik karşısındaki mağlubiyetini açıklamıştır. Buna göre; modern iktisatçılar olgularla ilgilenirken, geleneksel iktisatçılar olguda "ne olmadığı" sorunsalı ile ilgilenmişlerdir. Heterodoks iktisat savunucularının, Ortodoks iktisatçıların görüşlerine muhalefet olmaları dışında

ortak bir amacı bulunmadığını iletmiştir. Yürütmekte olduğumuz çalışmada Ortodoks iktisat savunucusu olarak Mehmed Cavid Bey ve Heterodoks iktisat savunucusu olarak Musa Akyiğitzade ele alındığından; Dequech tarafından kaleme alınan çalışma, bahsi geçen düşünürlere ait yapılan yorum ve çıkarımları temellendirmek açısından önem arz etmektedir.

Eroğlu (2008)'de, "İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey" başlığıyla yayımlanan eserinde Mehmed Cavid Bey'in hayatına, yaşadığı bölgenin şartlarına, siyasi hayatına ve iktisatçı kimliğine yönelik ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. İlaveten; çocukluğu, okuduğu okullar, memuriyet hayatı, eğitimci kişiliği, cemiyetlerle ilişkisi, siyasi hayatı, idama götüren süreçte Ankara davası, vatanseverliği ve siyasi görüşleri, iktisadi ve maliyeye ait görüşleri, Osmanlı Bankası'nın kurulmasına verdiği destek, Mehmed Cavid Bey'in yazarlığı ve dini inanışına yönelik bilgilere değinmiştir. Mehmed Cavid Bey'in yaşamı, siyasi, iktisadi ve sosyal kişiliğiyle ilgili bilgiler içermesi sebebiyle bahsi geçen bu çalışmadan ikincil kaynak olarak yararlanılmıştır.

Karaoğlu (2008)'de "Akyiğitzade Musa ve İlm-i İktisat" başlığıyla yayımlanmış olduğu makalesinde yerli ve milli görüşleriyle öne çıkan Musa Akyiğitzade'nin "İlm-i Servet veyahud İlm-i İktisat" kitabını ele almış ve bu çalışmada yazarın iktisadın tarihi, kuramı ve uluslararası formatlarına dair ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Musa Akyiğitzade'nin korumacı politikayı savunurken aynı zamanda liberalizmi de araştırdığı görülmüştür. Karaoğlu tarafından kaleme alınan bu çalışma bizim için çok önemlidir. Çünkü çalışmada yöntem olarak eser tahlili üzerinden gidilmiştir. Bu noktada çalışma eserin seçilmiş muhtelif konular nezdinde okuyucuya nasıl daha iyi aktarılabilceği konusunda yol göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Tuncer (2012)'de "Korumacılık, Teori ve Uygulama" adıyla yayımlanmış olduğu makalesinde müdahalecilik, liberalizm ve himayecilik kavramlarıyla ilgili iktisadi sistemleri incelemiştir. Bu çalışmadan, Mehmed Cavid Bey ile Musa Akyiğitzade'nin savundukları iktisadi politikalarla ilgili alternatif çıkarımlarda bulunmak noktasında faydalanılmıştır.

Cengiz (2012)'de yayımlanan "Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey (1908 - 1926) İktisadi Mali Görüş ve Uygulamaları" başlıklı yüksek lisans tezinde Mehmed Cavid Bey'in uyguladığı olduğu iktisadi ve mali yapılanmalar üzerine araştırmalarda

bulunmuştur. Aynı zamanda Osmanlı iktisatçılarının görüşlerini, liberaller ve himayeciler olarak sınıflandırmıştır. Hem Mehmed Cavid Bey'in iktisadi ve mali görüşlerine ve hem de uygulanan iktisadi politikalara değindiğinden ötürü bu çalışma, başvurulacak temel kaynaklar arasında yerini almıştır.

Dinçaslan (2012)'de "Osmanlı Devleti'nin Kapitalistleşme Sürecinde Farklı iki Aydın Portresi: Ziya Gökalp ve Mehmed Cavid Bey" başlığıyla yayımlanan makalesinde sosyal devlet tarafında Ziya Gökalp'i değerlendirirken, kapitalist gelişme tarafında ise serbest mübadele yanlısı olarak bilinen Mehmed Cavid Bey'in görüşlerini değerlendirmiştir. Zira bu değerlendirmede Ziya Gökalp'in sosyo - iktisadî görüşlerinin Mehmed Cavid Bey'e göre, Avrupa toplumu ve Türk sosyo - iktisadî yapısı ile daha dengeli olduğu görülmüştür.

Acemoğlu ve Robinson tarafından (2013)'de, "Ulusların Düşüşü" başlığıyla yayımlanan kitapta iktisadi büyüme ve refah seviyesinin siyasi ve iktisadi kurumlarla ilişkili olduğunu, sömürücü kurumların ise genel olarak iktisadi yoksulluğa ve durgunluğa neden olacağı ifade edilmiştir. Osmanlı'nın iktisadi gelişim alanındaki gelirlerinin büyük kısmını savaş ganimetleri ve tarımdan elde ettiği vergi gelirleri oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş için uygulanan liberal siyasi ve iktisadi politikaların oluşmasında Osmanlı'dan tecrübe edilen uygulamaların değişmesi ve yeni bir iktisadi sistemin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur.

Aydın'ın (2015)'de "Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey" adıyla yayımlanan makalesinde Mehmed Cavid Bey'in hayatı, vazifeleri, maliye nazırlığında yaptığı icraatlar, İttihat ve Terakki ile olan ilişkisi, İzmir Suikastı ve dava süreciyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Önemli bir devlet adamı ve cemiyet önderi olan Mehmed Cavid Bey'in detaylı bir bibliyografisi olarak addedilebilecek başarılı bir eserdir.

Sakızlı (2015)'de, "Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde: I. Mebadi-i İlmi-i Servet-i Milel" başlığıyla yayımlanan kitabında Heterodoks iktisat ve Ortodoks iktisat ayrımlarını örneklerle açıklayarak hem Batı'da oluşan yapıya hem de Osmanlı'nın servetin üretimi, bölüşümü, dağıtımı ve tüketimi konularına açıklık getirmiştir. "Mebadi-i İlmi Serveti Milel" ifadesini "Milletlerin Zenginleşmesi Bilimin Kaynakları" şeklinde tanımlanmıştır. Mehmed Cavid Bey'e göre Sakızlı Ohannes Paşa'nın bu eseri, iktisat alanında kaleme alınmış üst düzey bir kaynaktır. Mehmed Cavid Bey ve Sakızlı

Ohannes Paşa ülke menfaati için liberal politikaları savunmuş olan iki önemli düşünürdür.

Koyuncu (2017)'de yayımladığı “Osmanlı’da Modern İktisadın İzinde İlm-i Servet veyahud İlm-i İktisat” başlıklı makalesinde Musa Akyiğitzade’nin “İlm-i Servet veyahud İlm-i İktisat” kitabından yola çıkarak bir ülkenin hem tarım, hem endüstri, hem de ticari faaliyetlerinde organize olarak gelişmesinin ülkenin menfaatine olacağı çıkarımında bulunmuştur. Çalışmada yapılan önemli bir çıkarım şudur ki, Musa Akyiğitzade’ye göre geri kalmışlığın sebebi organize halde çalışmamaktır. Sistemli çalışılmadığında ülke açık pazar konumuna gelmiştir. Musa Akyiğitzade bu noktada Mehmed Cavid Bey’i suçlamaktadır.

Yasa (2017)'de, “İktisat Düşüncesinde Devlet Müdahaleciliği Kuramının Evrimi” adıyla yayımlanan makalesinde devletin himaye politikalarının zamanla değişim ve gelişim gösterdiğini iletmiştir. İktisadın baş aktörü olarak devleti göstermiş ve kamu ile özel sektörün birlikte yürüteceği sanayi ve teknoloji yatırımlarının rolünün büyük olduğuna vurguda bulunmuştur. Ayrıca kamu sektörünün ve özel sektörün birlikte çalışmasının kamunun tutumuna bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmanın konuyla ilgisi korumacı ve liberal politikaların uygulama alanlarını kamu ve özel sektörün birbiriyle olan ilişkisiyle açıklamasıdır.

Ergin (2017)'de “İttihat ve Terakki Döneminde Milli İktisat Anlayışı (1913 - 1918)” başlığıyla yayınlamış olduğu makalesinde Mehmed Cavid Bey’in görüşleriyle ilgili ekonomide liberal düşüncenin sonuç vermeyeceğini, devletin ekonomik sorunlarının, ancak devletin denetim merkezli bir yöntemi benimsemesi vasıtasıyla giderileceğini belirtmiştir. Bu çalışmayla doğrudan bağlantılı olarak Ergin’e göre Musa Akyiğitzade’nin savunmuş olduğu korumacı politikanın Osmanlı’nın iktisat yönetiminde aktif rol almasına yönelik çıkarımda bulunduğu söylenilebilir.

Pulat (2018)'de, “Namık Kemal ve Musa Akyiğitzade'nin İslam ve Batı Medeniyetlerine Bakışları” başlığıyla yayınlamış olduğu makalesinde Namık Kemal ve Musa Akyiğitzade'nin, İslam medeniyetinin Avrupa’nın ilerlemesindeki rolüne yönelik vermiş oldukları eserleri üzerinden düşünürlere ait batı algısını incelemiştir. Böylelikle bu çalışma Namık Kemal ve Musa Akyiğitzade’nin düşünce dünyasına yansıyan Batı medeniyetine karşı reddiye yazmaları ve bunun sebeplerine yönelik bir çalışmadır. İki

düşünür de Batılı bilim adamlarını İslâma yönelik eleştirilerde bulunurken tarafsız davranmadıklarını dile getirmiştir. Batılı felsefecilerin Osmanlı içerisindeki alimlerden öğrendikleri bilgilerle aydınlandıklarını söylemiştir.

Pulat'ın (2018)'de “Akyiğitzade Musa Bey'in Osmanlı Fikir Hayatındaki Yeri ve Etkileri” başlığıyla yayımlanmış olan yüksek lisans tezinde, Musa Akyiğitzade'nin yaşamına, Osmanlı aydınları içerisinde görüş farklılıklarına ve iktisadi düşüncesine yer verilmiştir. Böylelikle bu çalışmadan Musa Akyiğitzade'nin korumacı politikalara dair görüşlerinden faydalanılmıştır.

Pulat (2019)'da, “Musa Akyiğitzade'nin Ekonomik Görüşleri ve Osmanlı İktisat Anlayışına Etkileri” başlığıyla yayımlanmış olduğu makalesinde Musa Bey'in iktisadi düşüncelerinin oluşumunu dönemin şartlarına bağlı olarak ele almıştır. Musa Bey; korumacı devlet politikasının sanayi sistemleri gelişene ve sistematik oluşturulana kadar uygulanmasını öngörmüştür. Aksi durumda toplumun büyük çoğunluğunun serbest mübadeleden zarar göreceğini belirtmiştir. Bahsi geçen çalışmadan Musa Akyiğitzade'ye ait iktisadî çözüm önerilerine ve onun Osmanlı'da gelişen iktisadi düşünceye olan katkısına ulaşılmıştır.

Yılmaz (2019)'da, “Mehmed Cavid Bey ve İzmir Suikastı” başlığıyla yayımlanmış yüksek lisans tezinde Mehmed Cavid Bey'in hayatı, sosyo - kültürel yapısı ve ölümü sonrasındaki sır perdesini araştırmıştır.

Bozkurt (2019)'da, “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi Düşüncenin Gelişmesinde Liberal İktisat ve Milli İktisat Yaklaşımlarının Etkisi: Karşılaştırmalı bir İnceleme 1800 - 1914” başlığıyla yayımlanan doktora çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktisadi düşüncenin oluşmasında ve gelişmesinde liberal iktisat ve milli iktisat görüşlerinin yansımaları incelenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin başlıca özelliği, millete özgü bir kapitalist anlayışa dönmesidir. Bu çalışmanın temel yaklaşımı ise Osmanlı'dan beri devam eden liberal - milli iktisat çatışmalarının Türkiye Cumhuriyeti'ne önemli bir iktisadi düşünce mirası olarak kaldığı çıkarımında bulunmasıdır.

Bilir (2019)'da, “Sosyolojik Bir Kategori Olarak Heterodoks İktisat” başlığıyla yayımlanmış olduğu makalesinde Heterodoks iktisat ve düşünce okulları, anaakım (Ortodoks) iktisada karşı çıkmak konusunda hemfikirlerdir. Ortodoks iktisadı, yani

anaakım iktisadi rasyonalite, bireysel çıkar ve denge hipotezleri temelinden eleştiren ve Heterodoks iktisadın yükselişinin ve otoritesinin güçlenmesinin, Ortodoks iktisat sayesinde gerçekleştiği çalışmanın savunduğu temel fikirdir.

Çiftcioğlu (2021)'de, “Mehmed Cavid Bey'in İhsaiyât Kitabının Türk İstatistik Tarihindeki Yeri” başlıklı yüksek lisans tezinde Mehmed Cavid Bey'in “İhsaiyat” isimli istatistik alanındaki eserini incelemiştir. Türkiye’de XIX. yy sonları ve XX. yy başlarında istatistik bilimine olan ilgi artmıştır. Bu alanda birçok eser yazılmıştır. Yayımlanan eserler arasında 1909 yılında kaleme alınan Mehmed Cavid Bey'in “İhsaiyat” eseri Osmanlı’da siyasi görevleri olan bir şahsiyet tarafından kaleme alınması ile iktisadi ve mali konuların yanı sıra Avrupa’da gelişen istatistik bilgilerin de araştırılmasıyla ülke açısından değerini tekrar gözler önüne sermiştir. Bu çalışmada Mehmed Cavid Bey'in “İktisat İlmi” başlıklı eseri üzerinden yola çıkılarak liberal politikalara bakış açısı sentezlenmeye çalışılmıştır.

Faroqhi'nin (2021)'de, “Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak” başlığı ile yayımlanan eserinde Osmanlı ticaret bağlantıları, Bursa da üretmek yaşamak, Osmanlı dünyasında kadın olmak ve meşrulaştırma davaları gibi konuları ele aldığı görülmüştür. Bu bilgiler Osmanlı'nın ticari yapısı ve vergiler hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmuştur. Yeniçağın başlaması sürecinde Osmanlı Devleti'nin gelirinin büyük kısmını tarımsal vergiler oluşturmuştur. Ayrıca tüccarlardan alınan vergilerin olduğuna dair açıklamalarda bulunan Faroqhi, XVI. ve XVII. yy.larda Osmanlı yönetici zümresinden büyük çoğunluğun devlet ile tüccarlar arasındaki iş paylaşımını sağlamış olduğunu ifade eder. Osmanlı Devleti, yönetici zümrenin vasıtasıyla tuz, şap ve madenler olmak üzere bazı ürünler özelinde tekel oluşturmuştur. Bu çalışmada Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade'nin savundukları iktisadi politikalar ele alınırken, Osmanlı’da uygulanan üretim, bölüşüm ve dağıtım konularıyla ilgili bilgiler için Faroqhi'nin anılan bu eserinden faydalanılmıştır.

Pamuk (2021)'de, “Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi” başlığı ile yayımlanan eserinde XIX. ve XX. yy Türkiye iktisat tarihçiliğinde birbiri arasında sınırlar bulunduğunu görmüştür. 1914’de Osmanlı ekonomisi üzerine yapılan çalışma ve uygulamalar son bulurken, 1923 yılında başlayan Cumhuriyet Dönemi’ne ait çalışmalarda geçmiş dönemlerin etkisine dikkat çekilirken, aslında Osmanlı’dan

Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yaşanan önemli siyasi değişiklikler ve sonrasında iktisadi uygulamalarda sürekli­lik mevcut kılınmıştır. Bu sürekli­liklerin ciddi bir bölümü sanayi devriminin ardından dünya ekonomi ölçeğindeki değişme ve gelişmelerden de kaynaklanmıştır. Bu kapsamda XX. ve XXI. yy Türkiye ekonomisindeki hayati dönüm noktalarının başlangıcı olarak, XIX. yy.da meydana gelen değişim ve yenileşme hareketleri özelinde değerlendirmek isabetli olacaktır. Musa Akyiğitzade ve Mehmed Cavid Bey'in iktisadi politikalara bakış açıları ele alınırken, dönemin şartlarını da değerlendirmek gerekmektedir. Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyet'in ilanı sonrası döneme ait iktisadi bilgiler noktasında bu eserden faydalanılmıştır.

Karadeniz (2021)'de, "Liberalizmden Korumacılığa Yönelen Osmanlı İktisat Düşüncesi: Namık Kemal - Sakızlı Ohannes Efendi - Akyiğitzade Musa" başlığıyla yayımlanan yüksek lisans tezinde Osmanlı için en uygun sistemin korumacı politika olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca liberal politikaların Osmanlı'nın geleneksel yapısı için uygun olmamasının nedenini; denetim, yönetim ve uygulama konularındaki eksikliklere bağlamıştır. Karadeniz'in bu çalışmasından yola çıkılarak Musa Akyiğitzade'nin savunucusu olduğu korumacı ve liberal politikalara yönelik eleştirilerinden yararlanılmıştır.

Badur (2021)'de, "A Civil Unionist: The biography of Mehmed Cavid Bey, 1876–1926 / Sivil İttihatçı: Mehmed Cavid Bey'in Biyografisi (1876 – 1926)" başlığıyla yayımlanan doktora tezinde üç temel konu üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk olarak Osmanlı'nın mali yapısı ve dış politikanın birbirine karışması sonrası ortaya çıkan sonuçları kısa ve uzun vadeli olarak değerlendirmiştir. İkinci olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktisadi politikaları yönlendirme aşamalarına ve siyasetin bu durumu nasıl etkilediğine değinmiştir. Son olarak ise Mehmed Cavid Bey'in yaşamı ve ideolojisini Maliye Bakanı olması sebebiyle ayrıntılı incelemiştir. Bu alışma liberal politikaların oluşması için siyasi faaliyetlerin önemini gözler önüne sermiştir.

Karabacak (2019)'da "Volga Tatar Jadidism and Its Effects on The Ottoman Protectionist Economic Thought / Volga Tatar Cedidiliği ve Osmanlı Korumacı Fikirlerine Etkisi" başlığıyla yayımlanan yüksek lisans tezinde Osmanlı iktisadi düşüncesinin gelişmesinde Musa Akyiğitzade'nin korumacı politikaya dair görüşlerine yer vermiştir. Ayrıca Volga Tatar aydını olan Musa Akyiğitzade 1880'lerde Osmanlı

Devleti'ne göç etmiştir. Bu çalışma Musa Akyiğitzade'nin Osmanlı'nın iktisadi düşüncenin modernizasyonuna katkısını, liberal politikalara eleştirel yaklaşması, iktisadi meselelere bakış açısı ve korumacı politikalara yönelik sistematik çözüm önerilerini sunmasıyla göstermiştir.

Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade'nin eserlerine yansıyan bilgiler ışığında Heterodoks iktisat ve Ortodoks iktisada bakış açıları ile korumacı ve liberal iktisadi politikalar ile ilgili görüşlerinin değerlendirildiği bu çalışmada, görüş ayrılıklarından da hareketle uygulanan politikaların yön değiştirebildiği sonucuna ulaşılmıştır. Şöyle ki; Türkiye'deki kalkınma planlarıyla, uygulanan iktisat politikalarının gelişiminin bu çerçevede olduğu görülmüştür. Bu oluşumun temelinde Osmanlı'nın iktisadi gelişiminde hâkim olan iktisadi görüşün ve kapitalistleşme adına atılan adımların incelenmesi önem arz etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI’NIN SON DÖNEMLERİNDE İKTİSADİ DÜŞÜNCE YAPISINI ŞEKİLLENDİREN POLİTİKALAR

1.1. Tanzimat Öncesi Osmanlı İktisat Düşüncesi

Osmanlı Devleti’nin iktisadi dünya görüşü XVI. ve XIX. yy başlarına kadar klasik dönem olarak tanımlanır (Küçükkalay, 2019, s. 207; Genç, 2013, s. 46). Klasik dönemde toprak devletin denetim ve gözetimindedir. Böylelikle toplum içerisindeki bireylerin geleneksel yapıya olan bağlılığı sayesinde devlet üstün görülmüş ve toprak sahibi sınıf oluşmamıştır. Neticede klasik dönemin devamlılığı sağlanmıştır (Tabakoğlu, 1986, s. 315).

Osmanlı Devleti’nin klasik dönem iktisadi anlayışında Mehmet Genç’in 1500 – 1800 yılları arasında gözlemlediği üç temel ilke ortaya çıkmıştır. Osmanlı’nın iktisadi dünyaya bakışını açıklayan bu ilkeler; iaşe, gelenekçilik ve fiskalizmdir (Genç, 2013, s. 47-54). Bahsi geçen ilkeler Osmanlı’nın kapitalist düzene uyum sağlayamama nedenini, Osmanlı iktisat sistemini yürüten toplumun yaşam tarzıyla ilişkilendirmiştir. Genç’e göre toplumsal zihniyetle yaşam tarzı birbiriyle bağlantılıdır. Zihniyet, yaşam tarzına yön veren bakış açısıdır. Bu anlamda Osmanlı düşünce yapısını ve zihniyetini belirleyen etmenler farklı kaynaklardan oluşmuştur (Tabakoğlu, 1986, s. 199). Bu etmenlerin en önemli kaynağı İslâmi ilke ve esaslardır. Osmanlı Devleti’nde İslâm devletlerinin etkisi büyüktür. İslâm devletlerinin Osmanlı iktisat sistemine etkisi fütüvvet - ahilik - esnaf, hibe - ihtisab, mukata ve ikta - tımar sistemlerinde açıkça görülmüştür (Tabakoğlu, 1986, s. 199; Sayar, 2009, s. 62). Görüldüğü üzere, Klasik dönemde Osmanlı Devleti’nin iktisadi sistemini oluşturan bahsi geçen bu sistem ya da kurumlar, yalnız iktisadi amaçlarla görevlerini sürdürmemiştir. Ayrıca siyasi, dini, askeri, idari ve mali görüşlerle karmaşık bir yönetim oluşturulmuştur (Küçükkalay, 2019, s. 207).

Osmanlı Devleti, tüketici ve üreticiyi ücretler karşısında devamlı koruyan bir iktisadi politika izlemiştir. Osmanlı Devleti'nin kendi içerisine dönük bir toplum yapısı olması, yüzyıllar boyunca kendine yetecek şekilde hareket etmesi Avrupa'da yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmasını açıklamaktadır (Sayar, 2009, s. 77-100). Prens Sabahaddin'in 1913'de belirttiği üzere "Batı medeniyetini doğuran yapı ... özel mülkiyete kapı aralarken, Doğu'nun hiyerarşik, tek boyutlu örgütleri, özel mülkiyeti ve girişimi yetiştirmeye yatkın olmamıştır." diyerek, Osmanlı toplumunun yaşayışını bireye dayatmadan sürdürdüğünü belirtmiştir (Sayar, 2009, s. 108). Osmanlı Devleti'nin temel dayanağının toplumun refahı olması, devletin kişisel menfaati genel bir teminat olarak algılaması ve dışa kapalı bir politika izlemesi neticesinde, Batı medeniyetinde ortaya çıkan yenilikleri görmezden gelmiştir. Dolayısıyla, Klasik dönemin Osmanlı iktisadi ve toplumsal yapısının Batı feodalizmi ile açıklanması imkansızdır. Zira, Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT), Osmanlı iktisadi ve toplumsal yapısını açıklamak noktasında kavramsal bir araç olarak yetersizdir (Üşür, 1992, s. 467-474). Buradan Tanzimat öncesinde Osmanlı iktisadi yapısının kendine özgü (sui generis) bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Osmanlı toplumunun iktisadi yapısı; üretmeyen ve rasyonel bir iktisada dönüşümün önüne engeller çıkaran bir düşünce yapısıyla karşı karşıya kalmıştır (Sayar, 2009, s. 23). Toplum yapısı iki kesimden oluşmuştur. İlk kesimde; askeri zümre, tüccarlar, zanaatkârlar, bürokratlar ve reaya (halk) bulunurken, ikinci kesim ise sadece milletin bulunduğu millet sistemidir (Gökbunar, 2006, s. 182). Millet sistemi; farklı köken ve dinlere mensup kişilerden oluşmuştur.

Faroghi (2021)'de İbn-i Haldun'a göre hükümdarın iktisadi sistemde toplumun gelir kaynaklarını yok etmesinin siyasi bir durağanlaşmaya sebep olduğu inancını ön plana çıkarmıştır. Bu durum hiç de azımsanmayacak sayıda entelektüeller ve yöneticiler tarafından temellendirilmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti şap ve tuz gibi mallar üzerinde tekel oluşturmuştur. Suriye, Mısır ve Memlûk sultanlarıyla kıyaslandığında Osmanlı hükümdarlarının pazara girme konusundaki çekinceleri ve temkinli yaklaşımlarının sebebi basit bir ilgisizlikten kaynaklanmamıştır. Esasında daha ayırt edici bir toplum ve devlet öngörüsü ile alakalıdır. Faroghi'ye göre İbni Halduncu yazarların kabul ettiği yönden bakıldığında ise padişahın keyfilikten öte siyasal ve iktisadi dinamikleri ön plana aldığı açıkça görülmüş, zira padişahın kendi yetki ve

görevleri dışına çıktığında bu durumun düzensizliğin asıl kaynağı olarak kabul edileceği çıkarımında bulunmuştur.

Osmanlı'nın liberal politikalara geçişte atılan ilk adım Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasıdır. Baltalimanı Ticaret antlaşması Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1838 yılında imzalanmıştır. Antlaşma öncesinde ithalat ve ihracattan % 3 oranında vergi alınırken ithal ürünleri bir yerden başka bir yere taşımada ise yabancı tüccarlardan % 8 oranında vergi alınmıştır (Pamuk, 2021, s. 17-18). Osmanlı Devleti'nin antlaşma sonrası ithalatta ve taşımada alınan vergilerin % 8'den % 5'e düşmüş, ihracattan alınan vergiler % 12'ye çıkarılmıştır (Pamuk, 2021, s. 17-18). Akabinde yaşanan gelişmeler Osmanlı esnaf ve zanaatkârlarının iktisadi olarak tükenmesine neden olmuştur. Bu soruna çözüm olarak Osmanlı'da Tanzimat ilan edilerek özel mülkiyetin önü açılmıştır. Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı'da baskın gelen görüş ilm-i tedbir-i menzil görüşüdür. Osmanlı'nın kapitalist düzene uyum sağlayabilmesi için liberal politikalara olan ihtiyacı da gün yüzüne çıkarmıştır.

1830'lu yıllarda Rusya'nın siyasal politikalarının avantajına karşı, İngiltere'nin iktisadi özgürlüğü ve onun bir doktrini olan iktisadi liberalizm, David Urquhart'la Osmanlı'nın elit bürokratlarına sunulmuştur. Urquhard tarafından empoze edilen iktisadi liberalizmin etkilerini dönemin mecmualarındaki iktisat konularına yansımalarıyla taraftar kazanmıştır (Sayar, 2011, s. 205). Osmanlı münevverleri sağlam temeli olan bir iktisadi norm aramak yerine, adaptasyonu zorunlu kılan iktisadi liberalizmin gösterişli büyümesine kapılmıştır (Sayar, 2011, s. 205).

Osmanlı Devleti'nde Batı'da meydana gelen gelişmeleri takip etmek için kurulmuş olan Tercüme Odası çalışanlarının gözlemlerine göre, Batı'da maddenin değeri artarken, Osmanlı'nın yerinde saydığı dikkatleri çekmiştir. Bu durumu önlemek için Tercüme Odası çalışanlarından bazıları Osmanlı'nın acil olarak ilm-i tedbiri devlet iktisadi görüşün yerini, üretimi arttırmak için bireysel kazancın ön planda olduğu ilm-i tedbiri menzil'e bırakması gerektiğini iletmişlerdir (Sayar, 2011, s. 204-205). Diğer bir ifadeyle dışsal iktisadi şoklar karşısında sağlam duruş sergileyememesi ve iç sorunların da artmasıyla çaresiz duruma düşen “ilm-i tedbiri devlet” anlayışının yıkılışı XVII. yy üçüncü çeyreğine gelmeden Hollanda-İngiltere'de meydana gelen kapitalizme karşı direnecek gücü oluşturamamasıyla ilgilidir (Sayar, 2011, s. 203). Sermaye birikimiyle

objektif bilginin sonuçlarını birleştiren kapitalist görüş XVIII. yy ortasına gelindiğinde sanayi devrimi ile birlikte en büyük devrimi gerçekleştirirken; buna zemini hazırlayan iktisadi liberalizm ve liberalliğin temelini oluşturan bireysel çıkar yani mülkiyet hakkıdır (Bozkurt, 2019, s. 47-193). Mülkiyetle doğrudan bağlantılı olan bir kavram ise servettir. Osmanlı’da servet biriktirmek bireyi dünyaya bağlıyorsa haram, biriktirilen servet Allah yolunda harcanırsa ahlakiydi (Sayar, 2009, s. 67; Ülgener, 2006, s. 71).

Osmanlı toplumuna paylaştırılan orta ve küçük arazilerde üretim yapılmasıyla toplumsal eşitlikçi bir yönetim oluşturulmuş ve feodal yapının oluşması engellenmiştir. Fakat toplumu çalışmaya sevk edecek itici güç olan bireysel kazancın oluşmaması üretimde verim düşüklüğüne yol açmıştır (Sayar, 2009, s. 53). Osmanlı çağdaş iktisat düşüncesine dair 1860’lara gelinceye kadar sermayenin büyüklüğüne rağmen, yavaş ve isteksiz bir yayılma sergilemiştir. 1890’lara doğru yaşanan politik kısıtlamalar ve sıkı denetimler nedeniyle kapalı olan kapıları güçlüklerle aralamaya çalışan iktisat düşüncesi bir akademik disiplin algılanışına dâhil edilmemiştir (Sayar, 2009, s. 53). Osmanlı Devleti’nde 1818 - 1875 yılları arasında hukuk, siyaset ve iktisat konularında yazılan eser sayısı sadece 21’dir (Sayar, 2009, s. 57). Nitekim yapılan çalışmaların eksikliği sebebiyle Osmanlı’nın Batı medeniyetlerinde meydana gelen iktisadi çalışmaları takip etmede yetersiz olduğu görülmüştür.

Osmanlı aydınlarının devlet yönetme biliminin yaptırım gücüyle ilk karşılaşmasını XVIII. yy sonları ve XIX. yy başlarında kaleme alınan sefaretnamelerde görülebilmektedir (Sayar, 2011, s. 204; Sayar, 2009, s. 170). Ayrıca, Avrupa’da ticaret yapan Osmanlı tüccarlarının ilettikleri bilgiler ile III. Selim zamanında Padişah’a sunulan ‘ıslahat layihalarının iktisadi fikirlerle oluşturduğu dirsek temasını da belirtmek gerekmektedir (Sayar, 2011, s. 204; Sayar, 2009, s. 170). III. Selim ile cereyan eden Batı’ya açılma çabalarının ve ticaret amacıyla Avrupa’da bulunan tüccarların ilettiği bilgilerin sefaretnameler aracılığıyla aktarıldığını söyleyebiliriz.

III. Selim’e sunulan ıslahat layihalarının en geniş kapsamlı ve oldukça anlaşılır bir düzenle yazılan formu Tatarcık Abdullah Ağa’nın layihasıdır. Abdullah Ağa layihasında hazine, dış ticaret, sikkenin ıslahı ve vergi politikaları gibi konulara değinmiştir (Sayar, 2009, s. 176; Akçura, 1940, s. 41). Bu bir yenileşme hareketinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu yolda Batı ülkeleriyle kurulan dirsek temasları

ve kaçak yollarla ülkeye giren yeni mamuller, ithal mallar, tavanda ve merkezde yeni bir zihniyet kümesinin oluşmasına neden olmuştur (Sayar, 2011, s. 204). Osmanlı Batı medeniyetinin yükselmesine ait bilgilere diplomatların gözlemleri ve almış oldukları notlardan ulaşılmıştır (Sayar, 2011, s. 205).

1.2. Tanzimat’la Birlikte Osmanlı İktisadi Düşünce Yapısında Gözlenen Değişimler

Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839’da ilan edilmiştir (Koray, 1991, s. 9). Tanzimat Fermanı’nı diğer reformlardan ayıran özelliği ise Batı medeniyetinin örnek alınarak hazırlanmış olmasıdır (Çakır, 2014, s. 10). Fermanın temelini; can ve mal güvenliğinin sağlanması, din ve mezhep ayrımının yapılmaması, bütün yurttaşların güvenliği hususu, askere alımda hakkaniyetçilik, kanun önünde herkesin eşit olması, suçlularla ilgili verilen kararlarda hukuka uygun hareket edilmesi, iltizam usulünün kaldırılması ve vergide adaletin sağlanması gibi konular oluşturmaktadır (Çakır, 2014, s. 10).

Geçmişte, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması iktisadi alanda yapılan ilk direniştir. Lonca teşkilatının ayrıcalıklarına sahip olan silahlı gruba yapılan büyük bir darbe girişimidir. 1826 olayları, 1838 Osmanlı – İngiliz Antlaşması ve tekellerin kaldırılması için gerekli ortamı hazırlamıştır (İnalcık & Seyitdanlioğlu, 2012, s. 731). Bu olaylar, Osmanlı Devleti’nin liberal iktisat yolunda attığı 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarına yol açmıştır (İnalcık & Seyitdanlioğlu, 2012, s. 731). 1870’lere gelindiğinde Osmanlı’nın dış borçları ve Tanzimat hükümetlerinin ortaya çıkardığı mali kriz, Osmanlı için zor bir dönemin başlangıcı olmuştur. Sonrasında Düyun-u Umumiye İdaresi’nin kurulmasıyla Osmanlı maliyesinin kendi kendini yönetme iradesi elinden alınmış ve Avrupa maliyesinin denetimine geçmiştir (Blaisdell, 1929; İnalcık & Seyitdanlioğlu, 2012, s. 731).

Tanzimat’tan sonra yurttaşlık anlayışı gelmişse de Osmanlı padişahına biad etme ve padişahı eleştirememe tutumu Osmanlı toplumsal yapısından silinememiştir (İnalcık, 1994, s. 5-26; Çakmak, 2011, s. 34). Osmanlı toplumunun benimsediği bu aidiyet duygusunun iktisadi, kültürel ve sosyal yaşama yansımaları görülmüştür. Padişahların Tanzimat’a kadar sınırı belirlenememiş yetki ve egemenlik alanına sahip olması, yönetici zümrenin terfi ve ilerlemesinde atama kararlarının padişaha bağlı olması, padişahın adeta tüm tebaanın babası olması merkezi iktidar dışında görünen herhangi

bir iktidar kaynağını denetimi altına almaya özen göstermesi gibi etkenler ve Osmanlı yönetim anlayışına ilişkin özellikler Osmanlı'da özgür düşüncenin gelişmesini engellemiştir (Çakmak, 2011, s. 35; Kılıçbay, 1992). Tanzimat'ın ilanı ile Osmanlı padişahının görev ve yetkileri sınırlandırılmış toplumun özgürlük, adalet ve iktisadi liberalleşmesinin önü açılmıştır.

Tanzimat iktisadi sisteminin en önemli problemi, üretim ve dağıtım yönteminde kaynakların sürdürülebilirliğidir. Özellikle kaynakların dağıtımında kazancın özel sektörün mü, yoksa devletin mi hizmetine sunulacağı sorunsalıdır (İnalcık & Seyitdanlıoğlu, 2012, s. 732). Tanzimat'ın ilan edilmesine kadar olan süreçte Osmanlı düşünce sisteminde modern iktisadi düşünceye yönelik herhangi bir etkileşim görülmemiştir (Sayar, 2009, s. 63). 1838 Baltalimanı Antlaşması'yla ticarete iç ve dış sınırlamaların kaldırılmasıyla beraber ülke ekonomisini kasırga gibi esip savuran işgal eden ithal mallar lonca sistemini çökertmiştir. Avrupa ürünleri karşısında rekabet imkânının kaybolması sonucunda ekonominin bütünü açısından tarım ya da sanayi sektörlerinden hangisine ağırlık verileceği konusundaki tartışmaları başlatmıştır (Sayar, 2009, s. 307; Barkan, 1980). Osmanlı insanı Avrupalılara nazaran sanat ve ticaret konularında arka planda durmuştur (Sayar, 2009, s. 307; Barkan, 1980). Bu durum Osmanlı iktisadi yönetiminin anti merkantilist zihniyet yapısını göstermektedir.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesindeki başlıca nedenler: Osmanlı Devleti'nin iç işlerine Avrupalı devletler tarafından müdahale edilmesini engellemek, demokratik bir devlet ve toplum yapısına erişme umudu ve Avrupalı devletlerden Mısır ve Boğazlar hususunda destek alabilmek şeklinde açıklanabilir (Nedir, 2016). Tanzimat'la birlikte yeni iktisadi sistemin anlaşılmasında yaşanan zorluğun sebebi, büyük ölçüde XVIII. yy ve öncesine ait Osmanlı toplumunun tecrübesizliğidir. Osmanlı'da 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasıyla sadece askeri ve siyasi yeniliklere karşı olan silahlı direniş korkusu ortadan kaldırılmamıştır. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti ekonomik bir tepki olarak lonca teşkilatının ayrıcalıklarına sahip olan silahlı grubu ezmeye yönelik adımlar atmıştır. Loncalar Osmanlı Devleti'ne karşı yalnız kalmıştır. 1826 olayları ve 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması, bu doğrultuda tekellerin kaldırılması için gerekli ortamı hazırlamıştır (İnalcık & Seyitdanlıoğlu, 2012, s. 731). Bu olaylar 1839 ve 1856 adımları içinde zemin hazırlamıştır. Dış borçlar ile Tanzimat hükümetlerinin ve mali politikalarının sebep olduğu kriz Osmanlı ekonomisinde yeni

bir dönemin başlamasında etkili olmuştur. Osmanlı ekonomisinin kendini yönetme yetisini kaybetmesi Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması ile meydana gelmiş olup, Osmanlı maliyesinin önemli bir kısmı Avrupa maliyesinin ortak kontrol ve denetimine girmiştir. Genel anlamda Tanzimat ekonomisinin temel sorunlarının, sürdürülebilir kaynak üretimi ve dağıtım usulleri olduğu ifade edilebilir (İnalcık & Seyitdanlıoğlu, 2012, s. 731). Bu mali sorunların yanı sıra siyasi olarak Mısır'da bulunan asilerle uzun süre savaş yapılması ve Balkanlar'daki toprak kayıplarının artmasının etkisi büyüktür (İnalcık & Seyitdanlıoğlu, 2012, s. 732).

Tanzimat'la birlikte ilk olarak tarımsal politikaların desteklenmesi ve gelişmesi için kadroları genişleyen ve giderek büyüyen bir tarım bürokrasi mekanizması kurulmuştur. Bu kadronun amacı tarımsal üretimin ve çeşitliliğin artırılması, pazara dönük tarımsal üretimin desteklenmesi, tarımsal üretimde alet ve ekipmanların modernizasyonu ve dış ticaret dengesinin sağlanmasıdır. Bu amaçları uygulamaya geçirebilmek için tarım okulu açılmıştır. İktisadi gelişimi engelleyen sorunların tespiti için merkezi ve mahalli seviyede program ve araştırma çalışmaları yapılmıştır. Tarım politikasını düzenleyici ve teşvik edici tedbirler uygulamaya konulmuştur (İnalcık & Seyitdanlıoğlu, 2012, s. 783-784).

XIX. yy Osmanlı Devleti sosyo - iktisadi bağımsızlığını yitirmiş, sanayileşen Avrupa'nın periferisine dönüşmüştür. Bu dönüşümün en büyük sebebi Osmanlı'nın içsel dinamikleriyle ilgilenen araştırmacılar için de geçerliliğini koruyan; Avrupa'nın güçlü sermaye birikimidir. XIX. yy Avrupa'nın her alanda ileri gittiği bir dönem olmuştur (İnalcık & Seyitdanlıoğlu, 2012, s. 713; Ülman, 2002, s. 20-25). Özellikle de İngiltere'de ortaya çıkan sanayi devrimiyle İngiltere'nin sanayi alanında geri kalmış ülkelerin hammaddelerini ve pazarlarını istilaya yöneltmiştir. Bu dönemde Rusya'nın uyguladığı ağır gümrük vergileri, İngiltere'nin Osmanlı pazarına yönelmesine sebep olmuştur. İngiltere sanayisi için önem arz eden Osmanlı'nın zengin hammadde kaynaklarının ve kapitülasyonların etkisi de büyüktür (İnalcık & Seyitdanlıoğlu, 2012, s. 713; Ülman, 2002, s. 20-25).

Tanzimat'la birlikte Osmanlı insanının eşyaya bakışı ve dünya görüşü ciddi ve güçlü bir kayma ile Avrupa çizgisine yönelmiştir. Böylelikle Osmanlı toplumu iktisadi değişikliklere kapı aralamıştır (Sayar, 2009, s. 331; Ülgener, 2006). Osmanlı ekonomisi

Tanzimat Dönemi'ne geçişte büyük bir kriz içerisindeydi. Bu krizin en büyük nedeni; krizin ortaya çıkardığı ekonomik bunalımdan kurtulmak için Osmanlı'nın yeni gelir kaynakları arayışına yönelmesi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu krize karşı Tanzimat'ı ilan ederek, liberal iktisadi anlayışın oluşmasına, gelişmesine ve yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle bahsi geçen sistem oluşumu, bir milat olarak tarihte yerini almıştır.

Karl Polanyi XIX. yüzyılda çağdaşlığın temelini dört başlıkta ele almıştır: Bunlar; savaşları engelleyen güç denge sistemi, uluslararası altın standardı, liberal piyasalar ve devlettir (Polanyi, 2003, s. 35; Bozkurt, 2019, s. 18). Polanyi'e göre Osmanlı piyasa ekonomisinin yeniden dağıtımcı ve haraççı düzene dayalı olduğunu belirtmiştir. Bu sistemde merkezi devlet yapısı baskındır. Ayrıca merkezi devlet yapısının olması piyasanın olmadığı anlamına gelmemekle birlikte, ayrıca kapitalist bir sistemin var olduğu anlamına da gelmemektedir. Yöneten ile yönetilen arasında güven ve adalet birlikteliği söz konusudur. Osmanlı Türkiye'sinde iktisadi düşüncenin yer alması ve yayılmasına Tanzimat'ın ilanı büyük katkı sağlamıştır. Modern iktisat düşüncesinin genişleme alanı ve yürütme süreçlerinin önündeki engelleri kaldırabilmesi için Osmanlı düşüncesinde şer-i ve örfi kayıtlardan arındırılmış bir sahaya ihtiyaç duyulmuştur (Sayar, 2009, s. 77; Karadeniz, 2021, s. 115). Sosyal yapı ile karşı karşıya geliş ister istemez yapıdan bağımsız iktisadi unsurların seçilebilmesine kapı aralamıştır. Osmanlı iktisat düşüncesinde görülen çağdaş kavramlarla çalışma algısı, yapıdan bağımsız kavramları algılamada zayıf olmasına rağmen somut olguları kuşatmada bu kadar zayıf değildir. İstikraz meselesinden kaime tecrübesine, tarım - sanayi arayışından, liberal - korumacı politikaların gündeme getirilmesi, Osmanlı aydınlar topluluğunun 1850 – 1876 arasında, iktisatla kurdukları temasın bir ürünüdür (Sayar, 2009, s. 325). Nitekim bu görüşlerin Osmanlı Türkiye'sinin iktisadi altyapısının gelişimine ve gelecek iktisadi politikaların oluşmasına katkısı büyüktür.

Ermeni ve Rumların ticarete olduğu kadar fen ve ilimde de etkinlikleri mevcuttur. Bu durum Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken'e göre; “Tanzimat'ın sağladığı en önemli değişikliklerden biri azınlıkların devletin önemli kadrolarında görev yapması ve ilim ve eğitim alanlarında da yardımlarının olmasıdır.” Özellikle devlet, Divan-ı Hümayun azınlıklarını çevirmen olarak kullanmıştır. Bu durum Tanzimat'ın azınlıklara

sağladığı önemli bir ayrıcalıktır (Cavid, 2001, s. 6; Ülken H. Z., 1999, s. 51). Tanzimat'ın ilanı liberal iktisadi politikaların ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır.

1.2.1. Liberal İktisadi Politikalar (1923 – 1929)

Rönesans ilk olarak İtalya'da Floransa ve Venedik'te, 14 ile 17. yy arasında ortaya çıkmış ve ifade olarak ilk defa 1550 yılında kullanılmıştır (Abdurrahim, 2021, s. 37-38). Liberalizm, Rönesans hareketlerinin etkisiyle aktif bir şekilde yayılım göstermiş ve sisteme uyumlu olarak nitelendirilmiştir. Liberalizm, 19. yy.da İspanya'da kurulan anayasal üstünlük ve hukukun üstünlüğünü savunan “Liberates” adlı partinin adından gelmiştir. Sözcük, liberalizm olarak İngilizceye çevrilmiştir. Liberalizmin tanımı; özgürlük olmadan yaşamın anlamının olmamasıdır (Perspektif, 2019). Liberal terimi ise otoriter rejim karşıtı, özgürlüğü savunan, eşitlikçi politika ve fikirlerin açıklanmasıdır. Liberal düşüncenin gelişimi toplumsal hayatın gelişimiyle paralellik göstermiştir (Bıçakçı, 2019, s. 172). Böylece siyasal liberallik, sosyal liberallik ve iktisadi liberallik kavramlarının oluşması sağlanmıştır. Liberalizm XVIII. ve XIX. yy.lar arasında siyasi, ahlaki ve iktisadi olarak değerlendirmelere tabi olmuştur. Liberal sistem; bireycilik, ekonomik ve rasyonel insan, özgürlük, doğal düzen, sınırlı devlet müdahalesi ve piyasa ekonomisi ilkelerini kapsamaktadır (Çetin, 2001, s. 220).

Liberal düşüncenin şekillenmesi John Locke'la başlamıştır. Locke'la beraber David Hume, Adam Smith, John Stuart Mill, Frederic Bastiat ve Herbert Spencer liberal düşüncenin şekillenme sürecine katkısı olan düşünürlerdendir. Bu düşünürlerin ortaya çıkardıkları klasik liberalizmin dört temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar (Öztürk & İnan, 2014, s. 27);

- Bireycilik,
- Özgürlük,
- Kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisi,
- Hukukun hâkimiyeti ve sınırlı devlet.

Bahsi geçen unsurlardan yola çıkılarak liberal düşüncüyü; bireyi ve bireyin hürriyetini ön plana alan, kendiliğinden meydana gelen ve organize olan kurumların (piyasa ve diğerleri) hukukun üstünlüğüyle denetlendiği ve devletin kısıtlı yetkilerle topluma ve kurumlara karışması gerektiğini açıklayan sosyal bir teori olarak ifade edebiliriz (Öztürk & İnan, 2014, s. 28). Liberal düşüncenin temel taşlarını “natüralizm”

ve “individüalizm” akımları oluşturmaktadır. Liberal düşünceye göre toplumun doğal bir düzeni mevcuttur. Bu doğal düzen özgürlük içinde ve özgürlük vasıtasıyla daha iyi gerçekleşmektedir. Doğal düzenin koruyucusu olan devlet, sosyal yaşamın amiri değil, hizmetkâridir. “Doğal düzen (Natüralizm)”, “Akılcılık (Rasyonalizm)”, “Bireycilik (İndividüalizm)” temelli olan liberal politika, iktisadi alanda kapitalizm olarak karşımıza çıkmıştır (Öztürk & İnan, 2014, s. 28).

Liberal düşünürler; bireyin kendi çıkarlarını ön plana alan, rasyonel davranan, serbest piyasanın oluşturduğu fiyat mekanizması ve üretimi artırma çabasının doğal düzeni kuracağını savunurlar. Böylelikle toplumun refahının artacağı düşüncesi kapitalizmi ön plana çıkarmıştır. Kapitalizmin insanı çözümlerken kullandığı “homo economicus – iktisadi insan” davranışı, bireylerin karar alırken sistemli olarak kendi çıkarını maksimize etmeye çalışması da liberalizmin kapitalizmle eşleşmesi bakımından önemli bir göstergedir (Öztürk & İnan, 2014, s. 27-28).

Liberal düşünceden oluşan piyasa ekonomisinde çarkı çeviren temel mekanizmanın yani “kapitalist ruh” un anlaşılması oldukça önemlidir. “Kapitalist ruhu” betimleyen söylemler arasında en dikkat çeken, ABD eski başkanı Benjamin Franklin’in ilkesi olan “Time is Money – Vakit, Nakittir” sözüdür. Max Weber ise bu durumu “zamanın israfı büyük günahların ilki ve en ciddi olanı” olarak ifade etmiştir. Weber ayrıca 1904 - 1905 yıllarında yaptığı çalışmalarda kapitalizmin ruh kökenlerinde Protestan ahlakının yer aldığını söylemiştir (Öztürk & İnan, 2014, s. 28).

Liberal düşünce kendini sürekli güncelleyen ve dalgalar halinde yayılan bir sosyal teoridir. Küreselleşme ile birlikte getirilen demokrasi istekleri, iktisadi alanda serbestlik ve dolayısıyla kapitalizm olarak kendisini göstermektedir (Eğilmez & Kumcu, Ekonomi Politikası, 2004, s. 251-252).

Osmanlı Devleti’nin yıkılması sonrasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin uyguladığı iktisadi politika mecburen liberal politika oluşmuştur. Çünkü Lozan Antlaşması gereği uygulanan ve beş yıl geçerli olan gümrük tarifesi zorunlu kılınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti siyasi liberal sistemini, iktisadi liberal sistemle taçlandırmak ve iktisadi sorunları giderebilmek adına İzmir İktisat Kongresi’ni toplamıştır. Bu kongrenin kararlarına göre Türk girişimciler desteklenmiş bunun için

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kabulü de gerçekleşmiştir. Özel kurumları desteklemek için devlet kurumları ham madde ve nitelikli işgücü katkısı sağlamıştır.

Sanayi İnkılabı neticesinde üretim hacminin artması dönemin liberal iktisat politikaları ile birleşerek birinci küreselleşme evresini (1870 - 1914) getirmiş, akabinde açık ekonomiler algısını dünya çapında oturtmaya başlamıştır (Yeldan, 2001, s. 87-195). Osmanlı Devleti'nin son yıllarına tekabül eden bu süreçte tedbirler alınmaya çalışılmış olsa da başarı sağlanamamıştır. Osmanlı Devleti'nin devamı niteliğinde olan Cumhuriyet Osmanlısı da, kuruluşuyla birlikte özel sektöre öncülük eden “milli iktisat politikasını” benimsediğini ilan etmiş, 1929 yılına değin dışa açık ve devlet eliyle özel sermayenin teşvik edilmesi politikalarını (kısmi liberal politikaları) uygulamıştır (Boratav, 1983, s. 258).

Türkiye 1929 kriziyle birlikte ekonomide sıkı politikalar uygulamaya başlamıştır. Hemen sonrasında gelen II. Dünya Savaşı sürecinde ise tedbir politikaları benimsenmiştir. Savaşın bitmesinden sonra Türkiye, 1947 Kalkınma Planı ile (Vaner Planı) birlikte 1948 - 1958 yılları arasında ithal ikameci politikalar yerine ihracat temelli liberal ticaret politikasını benimseyerek, sanayileşmenin hızlanması ve ihracatla birlikte döviz tasarrufunun sağlanması gibi hedefler ortaya koymuştur. Ancak yaşanan gelişmeler ve 1961 darbesiyle birlikte yeniden ithal ikameci politika benimsenmiş ve 1980'e kadar bu politika uygulanmıştır. İthal ikameci politikaların beklenen gelişmeyi sağlayamaması ve 1970'lerde altın standardının terki ve petrol krizi gibi kritik gelişmelerin yaşanması neticesinde Türkiye, önemli derecede ödeme güçlüğü ve döviz darboğazı yaşamıştır. Dönemin siyasilerinden Süleyman Demirel'in ifadesiyle “70 sente muhtaç” hale gelmiştir Türkiye. Döviz darboğazıyla birlikte baş gösteren yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlıklar 24 Ocak 1980 Kararlarının alınmasını zorunlu kılmıştır (Karluk, 2009, s. 222-224). 24 Ocak kararlarıyla birlikte Türkiye yönünü dünyaya çevirmiş ve ihracata dayalı büyüme ve sanayileşme politikasına geçerek ekonomisini büyük ölçüde liberalleştirmiştir (Özcan & Özçelebi, 2013, s. 2).

1.2.2. Korumacı İktisadi Politikalar (1930 – 1949)

İktisadi milliyetçilik; XVII. ve XVIII. yy.larda merkantilizm ve merkantilist sistemlerin karşılığı olarak kullanılmıştır. İktisadi milliyetçilik kavramı XIX. yy.a gelindiğinde serbest ticaretin karşısı olarak “korumacılık – himayecilik” şeklinde ifade

edilmiştir. Bu terimin ilk olarak 1928’de yayımlanan Leo Pasvolsky'nin kitabında kullanıldığı öngörülmüştür. 1929 buhranı ile birlikte dünya ekonomisinin yeniden inşa edilmesi kesintiye uğrayınca iktisadi milliyetçilik kavramı yaygınlaşmıştır (Heilperin, 1960, s. 16; Yiğenoğlu, 2016, s. 19).

Uluslararası ticaret hacminde büyük oranda söz sahibi olan ve serbest ticaret sistemini ileri seviyede uygulayan ABD, kurulduğunda tam tersi olan korumacı iktisadi politikayı uygulamıştır. ABD’nin korumacı iktisadi politikayı uygulama amacı iktisadi gelişimi sağlamaktır. ABD yerli endüstrinin korunmasını ve modernizasyonunu sağlamak için kotalar ve gümrük tarifeleriyle ithalatı kısıtlamış, korumacı iktisadi politikaları uzun yıllar uygulamıştır (Yiğenoğlu, 2016, s. 19). Hamilton 1791 yılında “İmalat Üzerine Rapor” başlıklı çalışmasını Temsilciler Meclisi’ne sunmuştur. Bu çalışma da modern dönem korumacı politikanın entelektüel kaynağı olarak kabul edilmektedir. Hamilton’un raporunda ABD’nin bağımsızlığını ve güvenliğini sağlamada iktisadi gelişimin şart olduğu ve bunun da devlet müdahalesi, sanayileşme ve korumacılık ile gerçekleşeceğini ileri sürdüğü görülmüştür. İngiltere’nin sanayide olan üstünlüğünü kırabilmenin gümrük tarifeleri, kotalar ve ithalattaki sınırlamalar vasıtasıyla başarılacağına yönelik çıkarımlarda bulunmuştur (Cohn, 2012, s. 59).

Alman politik iktisatçı Friedrich List korumacı iktisadi politikayı savunmuştur. List, Hamilton’un düşüncelerinden etkilenmiştir. List’e göre iktisadi kalkınmada sanayileşmenin önemi büyüktür, ayrıca Almanya ve ABD, İngiltere’nin iktisadi gelişimini yakalamak adına bebek endüstrilerini muhafaza etmiş ve korumacı iktisadi politikaları uygulamışlardır (Cohn, 2012, s. 60). Korumacı iktisadi politikaların önceliği bir ülkede yapılan tüm işlerin denetlenebilir olması ve farklı ülkelerle de barış içinde yaşanmasıdır (Colbourne, 1933, s. 278).

Korumacı iktisadi politikalar merkezi devlet odaklı bir tutumla hareket eden uluslararası iktisat politikası ile ilişkilendirilmiştir (Gilpin, 2001, s. 14). Gilpin'e göre korumacı iktisadi politikalar, iktisadi faaliyetlerin devlet menfaatlerine uygun olmasıyla bağlantılıdır. Korumacı iktisadi politikalar; uluslararası iktisat politikasının realist yanıyla ilintilidir. Realist merkantilizm geçmişteki iktisat politikası yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın kuramları şunlardır (Gill & Law, 1988, s. 25-30);

Küresel yapısından ötürü ülkeler çatışmalıdır. Bu çatışmalı dünyada asıl olan güçtür. Küresel bir gücün yokluğu anarşidir,

Realist akımın temel metası olan devlet toplumun menfaatini gözetmektedir. Her bireyin çıkarı, güvenlik, hayatta kalma dürtüsü ve güç arayışı yönüyle şekillenir. Devletin olmadığı bir durum Hobbes'un "doğa durumunda" ki anarşi ortamına benzer. "Doğa durumunda" herkese karşı savaş olasılığı vardır ve

Devletin dış iktisadi politikasının en tepesinde ulusal güvenlik vardır. Bu nedenle uluslararası ilişkilerde diğer devletlerle dayanışma tehlikelidir. Ülkenin iktisadi güvenliği kendine yetebilmesi ile sağlanacaktır.

Korumacı iktisadi politikaların oluşumunun temelinde korumacı müdahaleci ve korumacı devletçi kavramların önemi büyüktür. 1929 - 1939 yılları korumacı devletçi sanayileşme dönemi olarak ortaya çıkmıştır (Saraçoğlu, 2009, s. 132).

Buhran nedeniyle liberal politikalar 1929'da sona ermiş ve korumacı iktisadi politikalara yönelim olmuştur. Bu iktisadi sistemin diğer adı milli iktisat politikalarıdır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1929 Burhan'ının yıkıcı etkilerine karşı iktisadi tedbirlerin alınması amacıyla 1930 yılında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nı kurmuştur. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ile Türkiye kendi parasını kendi Merkez Bankası aracılığıyla basacak ve para politikasını yönetecek bir kurum ortaya çıkarmıştır (Eğilmez & Kumcu, 2004, s. 253). MB kurulmasını takiben ikinci adım ise aynı yıl içinde Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununu çıkartmıştır. Bu kanun sabit döviz kuru rejimini benimseyen bir kanundur. Uzun yıllar boyunca bu sayede Türk Lirası'nın yabancı paralarla olan kur ilişkisi şekillendirilmiştir (Çetin, 2016, s. 70-71). Akyığıtzade'nin desteklediği korumacı iktisat politikasının dikkate alındığının delili olarak ülkenin para politikasını korumaya yönelik aldığı önlemler gösterilebilir. 1930'larda TCMB'nin para yönetimi Ortodoks iktisat düşüncesinin ilkelerine uygun (sağlam para, denk bütçe) biçimde şekillendirilmiştir. Kamu finansmanını ve tasarruf mevduatlarını korumak amacıyla bütçe için zorunlu karşılık ayrılması bu dönemde kullanılmış ve bu eğilim 1950'li yıllarda da süregelmiştir (Bakır, 2007, s. 19-30).

3 Haziran 1933'de ismini Atatürk'ün verdiği Sümerbank'ın kurulması, devletin ilk faiz oranını belirlemesiyle zirve yapan ekonomiye müdahale, sonrasında artarak devam etmiştir. 1934 - 1938 yılları arası ilk beş yıllık sanayi planı bu dönemde

hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Akabinde ikinci beş yıllık sanayi planı uygulamaya alınmıştır (Eren & Serkan, 2018, s. 167).

1940 yılında Milli Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ekonominin ve ücretlerin devlet tarafından belirlenmesine dayalı korumacı iktisat politikalarını güçlendirmek için çıkarılmıştır. Milli Koruma Kanunu, karaborsa ve kanunsuz piyasa dışı faaliyetlere karşı cezaları öngören bir kanundur. Sanayi kuruluşları, girişimciler ve devlet tarafından desteklenirken, ücretler ve denetleme konularında yine devlet söz sahibidir.

İKİNCİ BÖLÜM

BATI'DA GELİŞEN İKTİSADİ SİSTEMLERİN SON DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNCE DÜNYASINA YANSIMALARI

İktisadi düşünce tarihi, olgu ve olayların bağlantılarını ortaya çıkarmak için olayların neden ve sonuçlarıyla ilgilenmiştir. Bu minvalde iktisadi düşünce tarihçileri olayların neden ve sonuçlarına ulaşabilmek için siyaset, felsefe, iktisat ve tarih disiplinlerinden faydalanmışlardır. Böylelikle kimi iktisadi düşünce tarihçileri iktisadi düşüncenin doğuşu olarak; XVI. yy.da cereyan eden coğrafi keşiflerin etkisi ile Avrupa'nın iktisadi gelişiminde meydana gelen gelişmeleri temel alırken, kimi iktisat tarihçileri ise 1776 yılında yayınlanan Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" isimli eserini öncelikle iktisadın ve sonrasında dolayısıyla iktisadın bir alt çalışma disiplini olan iktisadi düşüncenin başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Bazı iktisat tarihçileri ise iktisadi düşüncenin doğuşunu Eski Yunan olarak almışlardır. Bu iktisatçılara göre günümüzde hâkim olan küresel iktisat kavramı Batı'nın ürünü olup iktisadın en eski kaynağı ise Eski Yunan'dır (Savaş, 2000, s. 1-4).

Osmanlı iktisat düşüncesinin gelişimi yerli Türk - İslam kaynakları ve Avrupa – Osmanlı münasebetlerinden ötürü batılı kaynaklarda yer almaktadır. Avrupa ve Osmanlı ilişkilerinin siyasi ve iktisadi alanlarda yoğunlaşması nedeniyle Osmanlı düşünürlerinin iktisadi görüşleri ve Osmanlı iktisadi politikaları bu çerçevede gelişmiştir. Bundan dolayı iktisadi düşünceyi açıklarken XIX. yy iktisadi düşüncenin gelişmeye başladığı XVI. yy başlangıç olarak alınmıştır. Batıdaki iktisadi düşünce ekollerine de dayanarak başlangıç olarak XVI. yüzyılı almak mümkündür. Bu iktisadi düşünce okulları XIX. yy.daki iktisadi düşüncenin gelişmesine temel oluşturmuştur. Bu nedenle bütünlüğü korumak için iktisadi düşünceyi ele alırken bahsi geçen düşünürlerden konuyla ilintili

olan seçilmiş düşünürlerin eserlerine yer verilmesi yerinde olacaktır (Kaplan, 2011, s. 2).

Fizyokrazi toplumun tabii kanunlarla yönetilmesidir. Fransa’da gelişen bir iktisadi düşünce okulu olup, okul mensuplarına “Fizyokratlar” denilmiştir. Fizyokratlar okulunun önde gelen temsilcisi olan F. Quesnay’ın eseri “Doğal Haklar” ya da “Tabii Hukuk” başlığını taşımaktadır. Fizyokratlar bu dönemde, kısa süreli etkileri olmasıyla beraber iktisadi düşünce sistemine getirdikleri yeniliklerle anılırlar. Bu iktisadi düşünce okulu tarım üretimini temel alan bir düşünceye sahiptir. Fizyokratlara göre devlet tek bir vergi almalıdır, onu da tarım sektöründen almalıdır. “Laissez faire, laissez-passer” yani “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” sloganını ilk dile getirenler de Fizyokratlardır. Tarım üretimini düşünce sistemlerinin merkezi yapmaları, soyutlama yöntemi ile kurdukları bir model çerçevesinde anlama çabaları, servetin kaynağını ticarete değil üretim sürecinde aramaları ve toplumu işlevlerine göre birbirinden ayırmaları Fizyokratların temel özellikleri arasında yer alır.

Merkantilizm; XVI. yy.dan XVIII. yy.a kadar sürmüş, bu süreçte Avrupa’da yükselişe geçen ulus devletler doğmuş ve uzak mesafeli ticari faaliyetler yaygınlaşmıştır (Kurz, 2018, s. 24). Sanayi devrimi ve Ortaçağ dönemi arasında Batı Avrupa’da etkili olan bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Merkantilizmde temel amaç ticaret dengesini pozitif yönlü olarak tesis etmektir. Özellikle etkili olduğu ülkelere bakıldığında bunlar; Hollanda, İngiltere ve Fransa’dır. Merkantilizme göre zenginliğin temel kaynağı dış ticaret fazlasıdır. Bununla birlikte zaman zaman toplumsal sınıf ayrımını da destekleyen düşünsel bir sistem görünümündedir. Söz konusu toplumsal sınıf ayrımı ise burjuvazidir. Burjuvazi, kapitalizmin oluşturduğu ve Ortodoks iktisatta (klasik iktisat) ifade edilen “homo economicus” ‘un temel dayanağı olan kişisel menfaatin vücut bulmuş halidir. Kapitalizm; mülkiyetin büyük oranda özel kesimde olduğu, nelerin, hangi fiyatlara ve kimler için üretileceğine karar veren iktisadi sistemdir (Eğilmez & Kumcu, 2004, s. 330). Hatta su; bir balığın yaşaması için ne denli hayati ise büyüme de kapitalizm için o denli hayati öneme sahiptir (Suarez-Villa, 2012, s. 25). Ortodoks iktisatçılar, kapitalist sistemde serbest piyasanın devlet denetimine alınmaması, piyasaya müdahale edilmemesi ve piyasanın görünmez el tarafından dengeleneceğini savunmuştur (Kurz, 2018, s. 38-39).

Merkantilizm ve kapitalizm sistemleri ile Osmanlı Devleti'nde uygulanmış olan iktisadi sistemin örtüştüğü noktalar görülmüştür. Ancak; Osmanlı mülkiyet yapısının dayatmış olduğu farklılık Osmanlı'nın sui generis (nev-i şahsına münhasır) bir yönetim tarzıyla merkantilizmden ayrılan yönünü ortaya çıkarmıştır (Genç, 1999, s. 1-8).

Fizyokrasi ve Merkantilizmden ayrı olarak iktisadi sistemi bir bütün olarak ele alan, İngiltere'de liberal iktisat anlayışının oluşup gelişmesine yön veren Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" isimli eseri 1776'da yayımlamıştır. Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği" olarak bilinen, "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" (Milletlerin Zenginliğinin Niteliği ve Nedenleri Hakkında Bir Araştırma) başlıklı eseri liberal iktisat alanında önemli ve etkili bir eser olmuştur. Ayrıca Smith bu eseriyle klasik iktisadın kurucusu ve iktisat ilmine kimliğini kazandıran kişi olmuştur (Savaş, 2000, s. 259). Kendisinin başlatmış olduğu klasik iktisat akımı David Ricardo ile devam etmiştir. Fransa'da ise bu akım, F. Bastiat'ın klasik iktisat ile ilgili çalışmaları ve J. Start Mill'in çalışmaları ile iktisadi literatürü şekillendirmeye başlamıştır.

Merkantilistler iktisadi faaliyetler sonucunda elde edilen fazlayı dış ticarete, Fizyokratlar ise toprağa bağlamışlardır. Klasik iktisada göre iktisadi faaliyetler sonucunda elde edilen bu faaliyetler ise; emek, dış ticaret, tarım, hammadde, işlenmiş ürünler ve sermayedir. Smith'e göre insan emeği olmadan doğal kaynakların insana bir faydası yoktur. Ona göre serbest ticaret sayesinde kişiler menfaatleri için daha fazla çalışacaklar ve bu sayede daha fazla sermaye biriktireceklerdir. Üretimde görülen artış ve arz - talep dengesi ile fiyat dengesinin de oluşacağını belirtmiştir. Bu anlamda üretimi arttırmak için uzmanlaşma, iş bölümü ve işçi ücretlerine ilişkin görüşlerini ifade etmiştir (Kaplan, 2011, s. 15).

Adam Smith devletin görevlerini; bayındırlık, eğitim hizmetleri, adalet ve savunma gibi alanlarla sınırlandırmıştır. Ona göre bu hizmetlerden; savunma giderleri vergi aracılığıyla halk tarafından, diğer hizmetlerin giderleri ise hizmeti alan kişiler tarafından karşılanmalıdır (Kaplan, 2011, s. 17). Smith'e göre devlet iktisadi faaliyetleri özel sektöre bırakmalı ve özel sektöre aşırı vergi yüklememelidir. Smith'in vergiye yönelik görüşü ise ödeme gücü ilkesinden yola çıkarak vergiler gelire göre alınmalı ve eşdeğerlik ilkesiyle vergiler eşit orantıda olması gerektiği yönündedir. Smith'in bu

görüşü “minimal devlet” ya da “gece bekçisi devlet” talebi olarak yorumlanmıştır (Kurz, 2018, s. 49-50). Smith iktisadi faaliyetleri, bir diğer ifadeyle toplum içerisinde gelişen olayları idari, ticari ve ahlaki yönlerden detaylandırmıştır. Fransa başta olmak üzere bütün Batı ülkelerinde iktisadi politika düşüncesinin gelişmesine yol açmış ve iktisat biliminin üniversitelere girmesini sağlamıştır.

Smith’in klasik iktisat teorisine ilk olarak destek olan iktisatçı (1767 - 1832) Fransız Jean Baptiste Say’dır. “Ekonomi Politğin İncelenmesi” başlığıyla 1803’te yayımlanan eserinde Smith’in savunduğu görüşleri detaylı bir şekilde açıklamıştır. Eserde yer alan bilgilerin açık ve anlaşılır olmasından dolayı eser, Amerika ve Avrupa’daki üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmuştur (Kaplan, 2011, s. 16-17). Say Fransa’nın ilk iktisat profesörü olmuştur. Say’a göre teknolojik gelişmeler neticesinde üretimin artmasıyla ürün fazlası oluşmuş ve böylelikle ürünlerin fiyatı ucuzlamıştır. Ülkeler arası zenginliği, fiyat düşüklüğü ile ölçümlemiştir. Say’a göre bir malın bedelini sadece emek değil, malın üretiminde kullanılan işgücü, doğal kaynaklar ve sermaye belirlemektedir. Onun klasik iktisada en büyük katkısı “Say Kanunu” ya da “Mahreçler (Pazarlar) Kanunu” diye bilinen görüşüdür. Bu görüşün nedeni sanayi devrimi sonrasında üretimin artmasıyla tüketimin üretime denk olmayacağı korkusudur. Çözüm olarak ise arz – talep dengesinin bozulma ihtimalinin olmadığını bütün talebin arzdan başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. Say’a göre her arzın kendi talebini yaratma kudreti mevcuttur (Savaş, 2000, s. 297-299).

Klasik iktisat teorisyenlerinden olan Thomas Robert Malthus (1766 - 1834), nüfus kuramıyla ilgili önemli bilgileri içeren “Essay on the Principle of Population” (Nüfus İlkeleri Üzerine İnceleme) isimli eserini 1798 yılında yayınlamıştır. Çalışmasına göre uygun koşullarda herhangi bir popülasyonun, gıda maddelerinin artışından fazla olması durumunda kişi başına olan gıda miktarı azalır. Bu düşüncenin temeli: uygun koşullarda herhangi bir sınırlayıcı etken (salgın vb.) yoksa popülasyon geometrik dizi biçiminde artar (2, 4, 8, 16, 32, 64, ...), fakat gıda maddeleri ise aritmetik dizi biçiminde artar (1, 2, 3, 4, 5, 6, ...). Doğada görülen bu fark popülasyonda bazı bireylerin kayıplarına neden olur ve bir balans sağlanır. Bu görüşleri nedeniyle Malthus geç evlenmek, sınırlı sayıda çocuk sahibi olmak vb. hareketlerin desteklenmesi gerektiğini düşünüyordu. Malthus’a göre toplumsal yoksulluğun nedeni alt sınıflardır ve bu yüzden bu tür bir nüfus planlaması üst sınıflardan ziyade alt sınıflara

uygulanmalıydı. Fakir halka yapılan (özellikle kamusal) yardım programlarına karşı çıkmıştır. Her türlü toplumsal müdahaleye ve yardıma muhalif olmuştur (Kaplan, 2011, s. 73; Özgüven, 2012, s. 69).

Malthus'un görüşleri kendisi hayattayken büyük tartışmalara neden olmuştur. Bugün hala Malthus'u savunanlar bulunurken, onu eleştirenlerin de sayısı hayli fazladır. Her ne kadar Malthus'un ve Neo-Malthusçuların XX. yy için öngördükleri sefalet ve kriz (aşırı nüfus artışı karşısında yetersiz gıda üretimi) yaşanmamış olsa da, bu tür bir krizin yaşanmamasında gelişen teknolojinin payı büyüktür. Fransa, Almanya ve İskandinavya ülkelerine geziler yaptıktan sonra East India College'ine Tarih ve Politik İktisat Profesörü olarak atanmıştır. Buradaki görevi esnasında Hume, Ricardo ve Rousseau ile arkadaşlık kuran Malthus 1821 yılında iktisat alanında “Politik Ekonominin İlkeleri” (Principles of Political Economy Considered with a view to their Practical Application) başlıklı eserini yayınlamıştır (Barber, 1995, s. 76).

Klasik iktisat teorisyenlerinden bir diğeri David Ricardo (1772 - 1823)'dur. Ricardo, Adam Smith'in “Ulusların Zenginliği” kitabını okuyarak politik ekonomiye yönelmiştir. Bu kitabın başlığı ise Ricardo'nun “en sevdiği konu” haline gelmiştir. Ricardo'nun bu alandaki ilk yayını mali ve parasal sorunlarla ilgilidir. 1797 – 1821 yılları arasında fiyatlarda ortaya çıkan yükselişin her şeyden önce yüklü miktarda para basılmasının sonucu olduğuna değinmiştir (Kurz, 2018, s. 50). Ricardo, 1810 yılında “Banknotların Değer Kaybetmesinin Nedeni Olarak Külçe Fiyatlarındaki Artış” (The High Price of Bullion, Proof of the Depreciation of Bank Notes) isimli broşür olarak hazırlanmış eseriyle mevcut para tartışmalarının taraflarından biri olmuştur. Ricardo, bu tarz broşürler yazmasının ardından 1817 yılında temel eseri olarak kabul edilen “Politik İktisadın ve Vergilemenin İlkeleri” (On the Principles of Political Economy and Taxation) başlıklı çalışmasını yayımlanmıştır (Kaplan, 2011, s. 20-21). Ricardo'ya göre gıda maddelerinin ücretlerinin düşmesi için buğday ithalatının serbest bırakılması gereklidir. Dış ticarete Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Ricardo tarafından oluşturulmuştur. Bu teori modern toplumlar arası ticaret teorisinin anlaşılabilmesi için önemlidir. Ricardo, iktisatta gelir dağılımı üzerine incelemelerde bulunan, iktisatta bölüşüm üzerine fikir ortaya koyan ilk iktisat düşünürüdür (Kaplan, 2011, s. 20-21; Savaş, 2000, s. 309-310). Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, iktisatta bir ekibin bir malı göreceli olarak daha uygun maliyetle üretebildiği bir durumda ticaret yapan iki

taraf için de nasıl yararlı olacağını açıklamıştır. Ona göre önemli olan üretimdeki mutlak maliyetler değil, fırsat maliyetidir (Kurz, 2018, s. 56-57).

Klasik teoriyle sosyalizm arasında köprü kuran bir diğer iktisat düşünürü; J. S. Mill (1806 - 1873) 'dir. Mill, sadece tûmdengelim metodunu değil tûmevarım metodunu da kullanan iktisatçılardandır. Adam Smith, Ricardo ve Say'a ait iktisat bilgilerini detaylı olarak açıklamış ve dış ticaret teorisiyle ilgili "Politik Ekonominin Çözûmlenmemiş Bazı Soruları Üzerine Denemeler" (Essays on Unsettled Questions of Politic Economy) başlıklı eserini yayımlamıştır. Mill, sonrasında 1848'de yayınlanan "Politik Ekonominin İlkeleri" isimli eserinde Ricardo'nun teorilerine açıklık getirmiştir. İktisat incelemelerine sadece üretim, bölüşüm ve dağıtım alanları değil, bunlarla birlikte toplumun kültürel yapısının da dâhil edilmesinin gerektiğine vurguda bulunmuştur (Kaplan, 2011, s. 22).

İngiltere'de ortaya çıkan ve gelişen sanayi devrimi ile toplumsal refah düzeyinin artması, buhar gücü, taşımacılık ve tekstil üretim teknolojilerinde meydana gelen yeniliklerle birlikte kendisini göstermiştir. Böylelikle makineleşme sayesinde gelir düzeyinde muazzam bir artış sağlanmıştır. Fakat işgücü ihtiyacının azalmasına neden olduğu için bu yeniliğe muhalif olan birçok kişi tarafından da oldukça sert tepkilere yol açmıştır (Acemoğlu & Robinson, 2013, s. 84). J. Schumpeter'in ifadesiyle, sanayi devrimine; ekonomik büyümeye ve teknolojik değişime yol açmakla birlikte yaratıcı yıkımı da beraberinde getirmiştir.

Sanayi devrimi XVIII. yy Avrupa'sında en çok aristokratları etkilemiştir. Sebebine gelince devletler sanayi devrimine kadar olan süreçte toprak aristokratları için ticari ayrıcalık tanımış ve onları desteklemiştir. Sanayinin, fabrikaların ve kentlerin kurularak gelişmesi neticesinde gelir kaynağı toprak olan bu aristokrat sınıfının kaynakları kesilmeye başlamıştır. Ayrıca işçi ve maliyet ücretleri artmıştır. Hem siyasi hem ekonomik açıdan yalnızlaşan aristokratlar sanayileşmeye karşı muhalefet cephesini oluşturmuşlardır (Acemoğlu & Robinson, 2013, s. 85). Sanayileşme, XIX. yy.da zanaatkârları da olumsuz etkilemiştir. Sanayileşme sonucu makineleşme ile birlikte geçim kaynakları olan zanaat ve mesleklerini zarara uğratan bu modern makinelere karşı isyanlar başlatılmıştır. Bu hareket, ismini başlatıcısı olan Ned Ludd'dan almıştır. Bu anlayışta olanlara Luddistler denilmiştir (Acemoğlu & Robinson, 2013, s. 85).

Teknolojiye karşı direnme anlamında kullanılmıştır bu ifade. 1733'te atkı mekiğini icat eden John Kay'ın evi 1753'de Luddistler tarafından yakılmıştır. İplik eğirmede makine icat eden James Hargreaves de buna benzer bir muameleyle karşı karşıya kalmıştır (Acemoğlu & Robinson, 2013, s. 85).

İktisadi büyüme ne kadar hızlı olursa, ona muhalefet eden grupların artışı da bir o kadar hızlı olmaktadır. Bu anlamda XIX. yy.a gelinceye kadar Avusturya-Macaristan ve Rusya imparatorluklarında aristokratların kaybı büyük oranda olduğundan sanayileşme ciddi biçimde engellerle karşılaşmıştır. Bu ülkelerin ekonomileri durmuş, Avrupa ülkelerinin iktisadi gelişimlerinin gerisinde kalmışlardır.

Batı medeniyetinde meydana gelen bu gelişmeler karşısında Osmanlı, iktisatla ilgili özel çalışmalar yapmıştır. Osmanlı Batı ile arasındaki farkı kapatmak için “Tercüme Odası” ‘nı kurmuştur. Bu odada oluşturulan entelektüel grup tarafından Batı’da meydana gelen gelişmeler takip edilmiştir. Osmanlı iktisadi düşünce yapısını güçlendiren ve akademik yönüyle etkinlik gösteren klasik iktisat düşüncesi, “Smith – Ricardo – Say” yorumuyla gerçekleşmiştir (Sayar, 2011, s. 265). İktisat ilmi alanında ilk yansıma ise 1852 yılında J. B. Say'ın “Ekonomi Politik” adlı eserinin eksikliklerine rağmen “İlm-i Tedbir-i Menzil” olarak tercüme eden Şehak Abru Efendi'nin çalışmasıdır. Osmanlı'da Batı'da gelişen “Laissez Faire” (Serbest Mübadele- İktisadi Hürriyetçilik) ve “Himaye Usulü”(Korumacı) zıt görüşlere uzun yıllar rastlanmamıştır (Cavid, 2001, s. 5; Sayar, 2009, s. 33-42).

Osmanlı Devleti'nde ilk iktisadi görüş ayrılığı Ahmet Midhat Efendi ve Ohannes Paşa'nın eserlerinde görülmüştür. Ohannes Paşa liberal iktisat politikasını savunurken, Ahmet Midhat Efendi ise korumacı iktisat politikasını savunmuştur. İktisadi görüşlerin olgunlaşmasıyla birlikte Ahmet Midhat Efendi'nin korumacılık görüşü yerini “milli iktisat” görüşüne bırakmıştır. Ohannes Efendi'nin “Laissez Faire” görüşü ise yerini “liberal iktisat” görüşüne bırakmıştır. Bu iki iktisadi görüşün temel amacı Osmanlı Devleti'nin iktisadi kalkınmasının ve gelişmesinin sağlanmasıdır (Cavid, 2001, s. 6; Karakoyunlu, 1999, s. 524). Batıda gelişen kapitalist iktisadi politikayı Ohannes Paşa “Mebadi-i İlim-i Servet-i Milet” isimli eserinde açıklamış ve Osmanlı'da uygulanan iktisat politikasıyla kıyaslamıştır. Bu eserin oluşturduğu yankının ardından XIX. yy sonlarında Mehmed Cavid Bey'in “İktisat İlmi” başlıklı eseri yayınlanmıştır. II.

Meşrutiyet döneminde uzun zaman Maliye Nazırlığı görevi yapmış olan Mehmed Cavid Bey, eserini iktisat ilmini siyasi düşüncelerden ayırarak, klasik iktisadî çözümlerden dikkatli ve entelektüel bir bakış açısıyla ele almıştır.

Ohannes Paşa'dan aldığı bilgiler ışığında ilerleyen Mehmed Cavid Bey; Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası'nın bütün yayınlarında serbest ticaret, tarım ürünlerinin ihracatına dayalı dış ticaret, devlet müdahalesinin olmadığı bir piyasa sistemi ve yabancı sermaye için serbest ticaret sistemini savunmuştur. Nitekim korumacılık görüşü taraftarlarından Musa Akyiğitzade, Ziya Gökalp, Tekin Alp gibi ittihatçılar, İktisadiyat Mecmuası ve Türk Yurdu dergilerinin yayınlarında “milli iktisat” görüşünü savunmuştur (Cavid, 2001, s. 6; Karakoyunlu, 1999, s. 524).

17 Şubat 1923'te Lozan görüşmelerinin sekteye uğraması sırasında, İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi 4 Mart 1923'te sona ermiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti; çalışmada kullandığımız tabirle Cumhuriyet Osmanlısı, iktisadi alanda yerli ve milli üretimin desteklenmesi, sermayedarlar ve girişimciler başta olmak üzere 1135 kişinin katılım sağladığı temsilcilerinin yanı sıra her ilçenin mesleki bakımdan temsil edilmesi amacına göre tüccar, amele, şirket, sanayici, zanaatkâr, banka, üç çiftçi temsilcisinin de aralarında bulunduğu toplamda sekiz kişiden meydana gelen heyetler tarafından temsil edilmiştir. Bu kongrenin temelinde milli iktisat düşüncesi yer almıştır (Ahmad, 1999, s. 186-187; Varlı & Koraltürk, 2010, s. 133).

Batı dillerinden çeviri yapma hususunda Ermeniler ve Rumlar öncülük etmişlerdir. İlk Türkçe iktisat çevirisi 1852 yılında J. B. Say'ın “Ekonomi Politik” adlı eserin dilimize uyarlanmasıdır. Noksanlıklar olsa da çeviri “İlm-i Tedbir-i Menzil” adıyla ve Sehak Abru Efendi tarafından yapılmıştır (Sayar, 2009, s. 33-42). Batı'nın izlerini taşıyan Ortodoks iktisadi görüşlere kapı aralayan bir anahtar olarak kabul edildiği için dikkatleri üzerine çekmiştir. İlk çalışmalar Mehmed Cavid Bey ile başlamış ve günümüzde ise İlber Ortaylı ile devam etmektedir (Sayar, 2009, s. 259). Bu alanda Batı'da gelişen Ortodoks iktisat ve Heteredoks iktisat görüşleri üzerine birçok yayın ortaya çıkmıştır. Böylelikle Osmanlı aydınları iktisadi düşüncelerini yansıttıkları eserler kaleme almışlardır. İlerleyen bölümlerde Osmanlı aydınları arasından bazılarının iktisadi görüşlerine yer verilecektir.

2.1. XIX. yy Osmanlı Devleti'nin Çağdaşlaşma Yolunda İktisat Düşünürleri

İktisat bilimiyle ilgili tarihten edebiyata, felsefeden ahlaka kadar birçok bilimde az da olsa yer verilen bir iktisadi yazın mevcuttur. Osmanlı'da iktisadın önemini hissettiren en büyük etkilerden bir tanesi kapitülasyonların verilmesiyle birlikte Baltalimanı Ticaret Antlaşması sonrası yaşanan ekonomik buhranlardır. Bu minvalde Osmanlı'da görülen iktisadi çatırdamalar nedeniyle birçok alanda proaktif reformlar yapılmasına zemin hazırlamıştır.

II. Abdülhamit döneminde yurt dışına ilmi çalışma yapmak amacıyla gönderilen kişiler, gezginler ve sefirler sayesinde yurt dışındaki ülkelerle oluşan ilişkiler yenilikçi anlayışa katkı sağlamıştır. Bu anlamda en önemli katkı ekonomi alanında kendisini göstermiştir. Osmanlı Devleti'ni içerisinde bulunduğu iktisadi buhrandan kurtarmak için çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur. Bu konuda birçok devlet idarecisinin önerisi; paranın ayarının bozulması (sikke taşıması) veya dış borçlanma yoluna gidilmesi yönündeydi (Karakoyunlu, 1999, s. 532). Bu öneriler iktisadi ideolojinin dayanağı olmayan acil durumu kurtarmak adına gerçekleştirilen çözüm önerileridir. İktisat ideolojisine dayalı çözüm önerilerinden çok pratik olarak sorun çözmek için uygulamaya koyulma isteği daha baskındır. İttihatçıların yürüttüğü iktisat politikasında devletin iktisadi üstünlüğü tek çözüm yolu olarak görülmüştür (Cavid, 2001, s. 4-5).

Osmanlı iktisadi düşünce dünyasında yer alan çok sayıda iktisadi düşünür mevcuttur. Bu bölümde Osmanlı iktisadi düşünürlerinden bazılarına değinilmiştir. Bahsi geçen Osmanlı iktisat düşünürleri Musa Akyiğitzade ve Mehmed Cavid Bey temelinde olmak koşuluyla sırasıyla; Sakızlı Ohannes Efendi, Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi, Hüseyin Hilmi Bey ve Ziya Gökalp'dir.

2.1.1. Sakızlı Ohannes Efendi (1836 - 1912)

Sakızlı Ohannes Efendi 1836 yılında İstanbul'da doğmuştur. Sakız Adası'ndan göçen Artin Efendi'nin oğludur. Bu yüzden kendisine Sakızlı Ohannes Efendi denilmiştir. Sakızlı Ohannes Efendi Paris'te ve Venedik Ermeni Katolik Ruhban Okulu'nda 7 yıl 6 ay öğrenim görmüştür. Ohannes Efendi 1856 yılında yurda tekrar geri dönmüş; memuriyetine ise Bab-ı Âli Tercüme Odası'nda başlamıştır (Terzi, 2001, s. 26-27; Ohannes, 2015, s. 22; Kılıçaslan, 2020, s. 26). İleri derecede Türkçe, İngilizce, Ermenice ve Fransızca bilen Ohannes Efendi, ilerleyen zamanlarda Matbuat

Müdürlüğü, VI. Belediye Dairesi Reisliği, Ticaret Nezareti Müşavirliği, İstinaf Mahkemesi Ticaret Kısmı Başkanlığı, Maarif Nezareti Müsteşarlığı ve Hazine-i Hassa Nazırlığı görevlerinde bulunmuştur (Ohannes, 2015, s. 21- 22).

Ohannes Efendi Hazine-i Hassa Nazırlığı görevi esnasında; zamanın bütçe açıkları ve borç seviyesinin uçlarda olması sebebiyle çabalamasına rağmen kurumun kapatılmasını engelleyememiştir. Hazine-i Hassa Kurumu kapatılmış, Hazine Maliyesi'ne devredilmiştir. Kendisi kurum için sarf ettiği çabadan dolayı sultanın mecidi nişanı, iftihar nişanı ve altın liyakat madalyası ile ödüllendirilmiştir (Kılıçaslan, 2020, s. 26; Terzi, 2001, s. 27-28).

Sakızlı Ohannes Efendi modern iktisadi düşüncüyü benimseyen ve bu alanda vermiş olduğu eserle Osmanlı dünyasına modern iktisadın yayılarak yerleşmesinde büyük katkısı olan bir iktisatçıdır (Ohannes, 2015, s. 13-16). Sakızlı Ohannes Efendi'nin dil bilgisinin sağladığı avantajla dünya basınına yakından takip etmiş ve iktisat bilgisini geliştirmiştir. Ohannes Efendi'nin kitabı incelendiğinde ilk olarak Fransız iktisatçılardan etkilendiği görülmüştür. Bunlar içerisinde en çok etkisi hissedilen Fransız İktisatçı ise J.B.Say'ın "Ekonomi Politik" adlı eseridir (Çakmak, 2011, s. 139). Ayrıca J. B. Say'ın "Ekonomi Politik" adlı eserinin yansımaları, Mehmed Cavid Bey'in "İktisat İlmi" eserinde de görülmüştür.

1776 yılında Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" başlığıyla yayımlanan eseri iktisat biliminin miladı olarak kabul edilir. XIX. yy Osmanlı Devleti'nde Sakızlı Ohannes Efendi "Mebad-i İlm-i Servet-i Milel" (Milletlerin Zenginleşmesinin İlmi Kaynakları) ismiyle yayımlanan eserinde, Adam Smith'in klasik iktisat öğretilerini liberal iktisat politikasını ve Osmanlı'da uygulanan mevcut iktisat politikalarını açıklamıştır (Çakmak, 2011, s. 138). Sakızlı Ohannes Efendi, Adam Smith'i servet ilminin kurucusu olarak görmektedir; bu durum "Ulusların Zenginliği" eserini tercih etmesinden anlaşılmaktadır (Ohannes, 2015, s. 29). Kendisinin yazmış olduğu "Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel" eserinde Adam Smith'ten esinlenmiştir. Ohannes Efendi eserinde; Osmanlı'da uygulanan iktisat yöntemine de ayrıca değinmiştir.

Mehmed Cavid Bey; Sakızlı Ohannes Efendi'nin yazmış olduğu bu eseri iktisadi tarihimiz açısından o zamana kadar yazılmış iktisat eserlerinden üstün kabul ettiğini belirtmiştir. Cavid Bey'in kitaptan bu şekilde söz etme sebebi; iktisadi problemlerin

çözümünde bir taraftan teori dünyasını ele alırken, diğer taraftan iktisadi yaşamın içerisine işlemiş olmasıdır (Ohannes, 2015, s. 29). Sakızlı Ohannes Efendi “Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel” eserinde klasik iktisat teorilerini ele almış, basit örneklerle sıradan insanların anlayacağı seviyeye indirgemiş ve Osmanlı’da iktisadi sistemin nasıl işlediğini açıklamıştır.

Ohannes Efendi, kapital liberalizmi savunmuştur. Sermayeyi tanımlaması ise şöyledir; yarar sağlayan ve değer gören, aynı zamanda tasarruf ve ticareti yapılabilen ürünlerin tamamından ibarettir (Ohannes, 2015, s. 34). Ayrıca Ohannes Efendi sanayiden bahsederken tüm sektörleri bir bütün olarak ele almıştır. Bunlardan tarım, imalat sanayi ve ticareti bir bütün olarak ele almaktadır. Sermaye birikiminin tarımla değil sanayi ile gerçekleşeceğini ifade ederek Fizyokratların aksine Klasik iktisatçılarla görüş birliği içerisinde yer aldığını açıkça ortaya koymuştur.

Sakızlı Ohannes Efendi pek çok projenin hayata geçirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu projelerin başında Portakal Paşa tarafından planlanan Bağdat - Basra deniz araçlarının işletilmesi gelmektedir. Bahsi geçen proje sayesinde devlete gelir kaynağı sağlanmıştır. Ayrıca Sakızlı Ohannes Efendi’nin Anadolu Demiryolları tahvillerinin alım satımında, Selanik Limanı inşaatının bitirilmesinde ve Konya Ovası’nın sulanmasında büyük katkıları olmuştur (Çarkçıyan, 2006, s. 114; Koç, 2013, s. 96).

Ohannes Efendi, faizin sermaye gelirlerinden kaynaklandığını ifade etmiş ve dini açıdan yapılan klasik yaklaşımı kabullenmemiştir (Kaplan, 2011, s. 61; Çavdar, 1992, s. 74-78; Sayar, 2009, s. 370-371). Ohannes Efendi; iktisat ve siyasetin birbirinden bağımsız olarak ilerlemesi gerektiğini savunmuştur. Bu görüş onun iktisadi hayat ve siyaset arasındaki bağa ait düşüncesini de ortaya koymaktadır. Ohannes Efendi “Ekonomi Politik” ifadesine karşılık “ilm-i servet” ifadesini kullanmıştır (Fındıkoğlu, 1946, s. 33; Koç, 2013, s. 98). Sakızlı Ohannes Efendi Osmanlı’da iktisadi liberalizmin öncülerindendir (Fındıkoğlu, 1946, s. 45). Sakızlı Ohannes Efendi’nin öğrencilerinden olan Musa Akyiğitzade, liberal iktisat politikalarına yönelik eğitim almasına karşın Osmanlı için korumacı iktisat politikalarını desteklemiştir.

Sakızlı Ohannes Efendi, Mayıs 1912 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Ölümü, dönemin gazetelerinden olan Sabah Gazetesi’nde “Sakızlı Ohannes Efendi gençliğinden

itibaren iktisat meraklısı, öğrenciliğinden başlayarak kendini bu ilmin inceliklerini ihtisas alanı edinmekle, memleketimizin bu hususta yegâne öğretmeni sayılırdı” ifadesiyle duyurulmuştur (Fındıkoğlu, 1946, s. 114; Koç, 2013, s. 98).

2.1.2. Namık Kemal (1840 - 1888)

Namık Kemal 1840 yılında Tekirdağ’da doğmuştur. Babası Yenişehirli Mustafa Asım Bey, annesi Fatma Zehra Hanım’dır. Annesini küçük yaşta kaybettiği için yaşamını dedesi Abdülatif Paşa’nın yanında geçirmiştir. Dedesinin tayin durumları nedeniyle düzenli bir eğitim alamamıştır (Kaplan, 2011, s. 65). Fakat Namık Kemal, özel dersler alarak kendi kendini yetiştirmeye çalışmış, Farsça ve Arapça öğrenmiştir. Daha sonra İstanbul’a yerleşmiştir. Üç ay Beyazid Rüştîyesi’nde, ardından dokuz ay Valide Mektebi’nde öğrenim görmüştür.

Namık Kemal, 1857’de Bab-ı Ali Tercüme Odası’nda stajyer olarak memurluğa başlamıştır. 1861’de yeni nesil şairlerin bir araya gelmesinde katkısı olan Encümen-i Şûrâ’ya katılmıştır (Aydın, 2013, s. 452-453). 1863’ten itibaren dört yıl yeniden Tercüme Odası’nda görev almıştır. Bu yeni görevi sırasında Batıyı tanıyanlarla münasebet kurma imkânı bulmuş ve yönünü Batı kültürüne çevirmiştir. Edebiyatta batılılaşmanın ilk adımlarını atan İbrahim Şinasi ile tanışması yaşamını değiştirmiştir. Sanat ve hayat görüşü değişmiş, Batı edebiyatını öğrenmeye başlamıştır. İlgi nesre yönelmiştir. Tarih ve hukuk alanında kendini geliştirmeye çalışmıştır. Tercüme odasının bir kâtibinden Fransızca dersler almıştır. Namık Kemal, Tasvir-i Efkâr’da fıkra ve tercüme yazılarını kaleme almıştır. İlk olarak Şinasi’de gördüğü “hak, millet, vatan, hürriyet ve millet meclisi” gibi kelimelerin kullanımını yaygınlaştırmakta başarılı bir aracı olmuştur.

Namık Kemal’in Paris ve Londra’da aldığı iktisat ve hukuk derslerinin etkisi eserlerine yansımıştır. Namık Kemal yurda döndükten sonra iktisadi eserlerini “laissez faire – merkantilizm” yörüngesine oturtmuştur. Bu sebeple alınan tedbirler ve yapılan denetlemeler iktisadi milliyetçiliğe uyumlu olduğunu göstermiştir. Namık Kemal’e özel iktisat dersleri almasını öğütleyen Ziya Gökalp’tir. Namık Kemal iktisadi yazılarında ekonomi politiği “fenni servet” olarak kullanmıştır (Sayar, 2009, s. 331-338).

Namık Kemal'in, nüfus konusunda 1870'lerin Osmanlı Türkiye'sinin nüfus azlığından şikâyetçi olması ve Türk nüfusunun artmasına yapmış olduğu vurgu, onu Malthus'tan ayıran temel noktalar arasında yer almıştır (Sayar, 2009, s. 348).

Namık Kemal hürriyetçi liberal olmasına rağmen iktisadi konularda Osmanlı için devlet müdahalesinin gerekliliğini savunmuştur. Aynı zamanda, Namık Kemal iktisadi liberalizmin zamansız ve alt yapısı oluşturulmadan uygulamaya konulmasının sonucu olarak Avrupalıların ülkemize akın etmesine sebep olduğunu ifade etmiştir (Çadircı, 1991, s. 46). Namık Kemal, Osmanlı'nın görkemli günlerinin geride kaldığını ve gelecek için tasarrufun şart olduğunu ileri sürmüştür. Asıl vurguladığı mesele toplumun üretmeyen bir toplum olması Osmanlı'yı diğer ülkelerin pazarı olma konumundan ileriye götürmeyeceği gerçeği olmuştur (Kaplan, 2011, s. 93).

Namık Kemal Osmanlı maliyesi, ticaret ve tarım konularında görüşlerini ifade etmiştir. Ona göre Osmanlı'nın yıkılmasının sebebi iktisadi ve siyasi sorunlardan kaynaklanmıştır. Namık Kemal, ülkenin dar boğazdan çıkabilmesi için iki önemli sorunun çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunlardan ilki; kapitülasyonlardır, ikincisi ise dış borçlardır. Ülkenin kendisini ayakta tutabilmek adına yerli üretime ağırlık vermesinin ve dış borçlanma yerine iç borçlanma yoluna gidilmesinin önemine de ayrıca değinmiştir (Kaplan, 2011, s. 97). Namık Kemal Osmanlı'nın tarımda uzmanlaşmasının ülkenin kalkınması için ön koşul olduğunu ifade etmiştir. Mehmed Cavid Bey ve Namık Kemal'in tarım alanında uzmanlaşma konusunda aynı görüşte oldukları söylenebilir.

Namık Kemal, Marshall'ın arz - talep kanununa atıfta bulunarak, Osmanlı'nın vergileri düşürmesi sayesinde arz ve talebin artmasıyla devletin daha fazla gelir elde edeceğini belirtmiştir. Liberal iktisatçılara göre fiyatı belirleyen tek etken arz ve taleptir (Kaplan, 2011, s. 78; Hançerlioğlu, 1986, s. 387).

Namık Kemal'e göre Osmanlı'da, Avrupa'da gelişen çiftlik kültürünün örnek alınarak yeni kooperatiflerin kurulmasından bahsetmiştir. Aynı zamanda devletin düzenli bütçe oluşturması gerektiğini ve İstanbul'da oturanlardan vergi alınmasını özellikle savunmuştur. Namık Kemal'in liberal görüşlerinin yanında milli sanayinin korunması amacı ile ithal mallara fazla gümrük konulmasını da önermiştir (Kaplan, 2011, s. 87).

Sakız Adası'nın kuru havası nedeniyle rahatsızlanan Namık Kemal, 1888 yılında vefat etmiştir.

2.1.3. Ahmet Midhat Efendi (1844 - 1912)

Ahmet Midhat Efendi 1844 yılında İstanbul Tophane'de doğmuştur. Annesi Nefise Hanım, babası Bezci Süleyman Ağa'dır. Kendisi küçük yaşta babasını kaybetmiştir. Bu sebeple abisinin Vidin'de görev yaptığı kazaya gitmiştir. Ahmet Midhat Efendi eğitime Vidin'de bulunan mahalle mektebinde başlamıştır. Sonrasında İstanbul'a dönmüş ve burada bulunan Tophane Sıbyan Mektebi'nde devam etmiştir. 1857 - 1861 yılları arasında İstanbul'daki Mısır Çarşısı'nda bir aktar dükkânında çırak olarak çalışmıştır. Ahmet Midhat Efendi 1864 yılında üç yıllık Niş Rüstiyesini bitirmiştir (Midhat, 1908, s. 15).

Ahmet Midhat Efendi roman yazarlığının yanında Mısır Çarşısı'nda çalışmış, çiftlik kurmuş, sonrasında yurt dışından kuluçka makinesi getirtmiş ve makineleşmenin önemini uygulamalı olarak göstermiştir. Böylelikle David Ricardo'nun makineleşme ile sermaye artırımını fikrini desteklediğini göstermiştir (Çakmak, 2011, s. 184).

Ahmet Midhat Efendi'nin "Jön Türk" başlığıyla yayımlanan romanında yer alan karakterlerden Gazanfer Bey'in eşinin okuma yazma bilmemesinden ötürü, eşinden gelen mektuplarda eşinin duygularını hissedememenin verdiği hüznün sebebiyle, doğmamış kızının okutulması yönünde, Gazanfer Bey bir kızı olursa ne pahasına olursa olsun okutmak için ant içmesi, Ahmet Midhat Efendi'nin eğitime verdiği önemi göstermiştir. Ayrıca Gazanfer Bey'i kaybeden eşi Dilşinas Hanım'ın tasarruflu olmasına dair bilgilere de yer veren Ahmet Midhat Efendi iktisadın önemine ayrıca değinmiştir.

Osmanlı iktisat düşünürleri arasında Ortodoks iktisada karşı, Heterodoks iktisadı savunan ilk iktisatçı Ahmet Midhat Efendi'dir. Aynı zamanda kendisi korumacı iktisat politikasını da savunan ilk Osmanlı iktisat düşünürdür. Sayar'a göre Ahmet Midhat Efendi; iktisadın kelime anlamını ölçülü hareket etmek olarak tanımlarken, Avrupa'nın ifadesi "Ekonomi Politik"i doğrudan kullanmıştır (Bozpinar, 2021, s. 24; Sayar, 2009, s. 289).

Ahmet Midhat Efendi Osmanlı'nın sanayi alanında gelişme gösterememesi sebebiyle liberal sisteme uyumun ancak eşit şartlarda mümkün olabileceğini savunmuştur. F. List ve Alman Tarihçi Okulu'nun karşı geldiği liberal iktisatçıların

soyutlamaları ve evrenselciliğe karşı ülkelerin kendi tarihi koşullarına göre iktisadi uygulamalarda bulunması gerektiğine vurgu yapmıştır. F.List ve Alman Tarihçi Okulu'nun Osmanlı tarafından bilinmediği de göz önünde bulundurulduğunda serbest ticaret eleştirisini tarihi de sorgulamak suretiyle ortaya koyan Ahmet Midhat Efendi'dir (Bozpınar, 2021, s. 26; Georgeon, 2006, s. 151). Ahmet Midhat Efendi, dış ticarete serbestleşmenin Osmanlı Devleti'nde rekabet ortamının oluşmamasını gerekçe göstererek korumacılık görüşünün uygun olduğunu savunmuştur.

Korumacı iktisat politikası taraftarı olan Ahmet Midhat Efendi ithalatta liberalizmi eleştirmiş, yerli sanayinin devlet tarafından korunmasıyla birlikte Osmanlı'nın dış ticaret açığının kapanacağı, lüks tüketim mallarına yüksek vergilendirme yapılması gerektiği ve tasarrufun önemli olduğu konularına değinmiştir. Her ne kadar edebiyatçı kimliğiyle tanınsa da toplum bilimci olması sebebiyle iktisadi sorunlar ile ilgili görüşlerini de dile getirmiştir.

Ahmet Midhat Efendi'ye göre liberal iktisattaki serbest piyasa sadece gayrimüslimlerin faydasına bir uygulamadır. Ona göre iktisadi hayatta Türklerin aktif olması gereklidir. Ahmet Midhat Efendi Osmanlı'nın “tesanütçü” yapısının, “liberal rekabetçi” birey yapısına ters olduğunu belirtmiştir (Sayar, 2009, s. 246).

Ahmet Midhat Efendi 1912 yılında Darüşşafaka'da nöbetçi olduğu sırada geçirdiği kalp rahatsızlanması sebebiyle vefat etmiştir.

2.1.4. Hüseyin Hilmi Bey (1855 - 1922)

Hüseyin Hilmi Bey, 1855 yılında Midilli Adası'nda bulunan Sarlıca köyünde doğmuştur. Babası Kütahyalı zade Mustafa Efendi, annesi ise Hanife Hanım'dır. İlk eğitimine Sarlıca'da bulunan Sıbyan mektebinde başlayan Hüseyin Hilmi, Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini konuşabilir düzeyde olup, Türkçe okuryazar olmasının yanında yaşadığı yerden ötürü Rum diline de hâkimdir (Aşan, 2021, s. 8-9). Kendisi sivil polis olarak İzmir'de bir süre görev yapmıştır.

Hüseyin Hilmi, Romanya'ya yaptığı ziyarette işçilerin yaptıkları gösterilerden etkilenmesi sonrasında sosyalizme yakın görüşleri benimsemeye başlamıştır (Çakmak, 2011, s. 234). Çakmak (2011)'de Hüseyin Hilmi'nin görüşlerini liberal sosyalizm olarak değerlendirmiştir.

Hüseyin Hilmi savunucusu olduğu işçi ücretlerinin yetersizliği, işçi haklarının korunması, sendikalaşmanın önemi ve eşitlik, adalet kavramlarına yönelik toplumsal düzenlemeler konusunda ilgili adımların atılması gerektiğini ifade etmiştir. Böylelikle Hüseyin Hilmi Bey'in sosyalizm ile sosyal devletin önemine vurgu yaptığı ve sosyalizm ile Müslümanlığı bağdaştırma girişimlerinde bulunduğu söylenebilir (Erol, 2009, s. 55).

2.1.5. Ziya Gökalp (1875 - 1924)

Ziya Gökalp, 1875 yılında Diyarbakır'da doğmuş, Türkçülük akımını akademik yöntemlerle açıklayan, olguların nedenlerine dayanan yaklaşım ile Türkiye'de yeni bir sosyal ekolün oluşmasını sağlayan bir düşünürdür (Dinçaslan, 2012, s. 82; Şapolyo, Kızılcın, & Gökalp, 1974, s. 14). Meclis-i Mebûsan'da ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilliği yapan Ziya Gökalp, "Türk milliyetçiliğinin babası" olarak da anılır. Kendisi, kültürel ve düşünsel çalışmalarına ara vermeden dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilip yayımlanması ile uğraşmıştır.

Gökalp, sosyo - ekonomik görüşlerini; piyasa ekonomisine, milli iktisat ve sanayileşme hareketlerine ve Türklerin sosyo - ekonomik düşünce yapısına bakış açısı çerçevesinde şekillendirmiştir. Bu maddelerin açıklanmasından önce Gökalp'in sosyo-ekonomik analizinde temel aldığı başlıca iki kaynağı belirtmek gerekir. Bunlar; Fransız solidarizmi ve Alman milli iktisat sistemidir (Tolga, 1949, s. 9-10).

Gökalp'e göre piyasa ekonomisinin her ülkede aynı seyretmeyeceği, bu sistemin İngiltere için uygun bir sistem olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca piyasa ekonomisinden kurtuluşun tek çıkar yolunun, milli iktisat kalkışması ve kapitülasyonların kaldırılması olduğunu belirtmiştir (Ülken, 2007, s. 50). Gökalp piyasa ekonomisine Tanzimat ile geçildiğini söylemiştir. Tanzimat öncesinde zengin durumda olan sanayinin, Tanzimat sonrasında gerilediğini vurgulamıştır (Dinçaslan, 2012, s. 82-83).

Gökalp 1923 yılında yayımlanan "Türkçülüğün Esasları" başlıklı eserinde; korumacı iktisadi savunmuştur. Ancak bu savunma gerçek anlamda birey ve devlet ilişkisinin iktisadi hudutlarını belirleme noktasında zayıf kalmıştır. 1923-1930 yılları arasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat doktrini, korumacı liberal bir anlayışı öngörmektedir (Sayar, 2011, s. 215). Böylelikle yeni kurulan bir devlet olması nedeniyle iktisadi hürriyetçiliğin dışında yeni bir sistem oluşturmaya kadar korumacılığın dışında bir iktisadi sistem arayışına girmek, yeni kurulan devletin iktisadi

açından ayağa kalkmadan düşmesine neden olur. Görünen o ki iktisadi liberalizm ve iktisadi eşitlik konularına yönelik politik savunma, Cumhuriyet'in varlığına karşı bir tehdit olarak görülmüştür. Bu minvalde İzmir suikastı ve sonrası; Türkiye'de devletçiliğin ağırlıklı olduğu çetin bir hesaplaşma dönemi olmuştur (Gökalp, 1966; Sayar, 2011, s. 216).

Gökalp'in bu görüşlerinin aksine XIX. yy başlangıcında Anadolu'da üretilen işlenmiş malların üretimine bakıldığında üretimin geleneksel yollarla lonca sistemiyle küçük veya orta ölçekli imalathanelerde el yordamıyla gerçekleştirildi, aynı zamanda sermayenin kısıtlı olduğu görülmüştür (Pamuk, 2015, s. 209). Bu yüzden Ziya Gökalp'in dikkatinden kaçan en önemli mesele Osmanlı Devleti'nin ordu - devlet yapısı, tarım ağırlıklı iktisadi sistemin yerleşmiş olması ve iktisadi zihniyet yapısıdır. Bu sorunlara karşı ürettiği anti tez ise devlet gözetiminde sanayileşmenin oluşturulmasıdır. Ziya Gökalp'e göre iktisadi kalkınma, korumacı iktisat politikasının uygulanması ve küçük ve orta ölçekli işletmelerin yerine büyük sanayi kuruluşlarının getirilmesiyle gerçekleşecektir. Bunun için Alman milli iktisadını takip etmenin gerektiğini iletmiş, ancak uzun yıllar korumacı iktisat politikası sayesinde elde edilen gerekli sermayeyi biriktirdikten sonra İngiltere, Almanya ve ABD gibi ülkelerle rekabet edileceğini belirtmiştir (Gökalp, 1966, s. 287). Gökalp'in sanayileşmede devlet müdahalesinin gerekli olduğunu savunmasının iki sebebi vardır: Bunlardan birincisi, Manchester okulunun serbest ticaret politikalarını önermek suretiyle Osmanlı'nın sanayileşme alanındaki girişimlerini geciktirmesi. İkinci sebep ise, ferdi kapitalizme dayanan Avrupa emperyalizminin ülkede kendine bağlı, kaynak transferi yapan bir topluluk meydana getirmesidir. İlaveten Avrupa'nın bireysel kapitalizm yoluyla Osmanlı içerisinde kendine bağlı kaynak taşımacılığı yapan bir uygulama ortaya çıkarması da bu sebeplerden bir tanesidir. Gökalp'in çözüm önerisi ise devlet kapitalizmini uygulamaktan ibarettir (Dinçaslan, 2012, s. 83; Tolga, 1949, s. 20).

Ziya Gökalp, Ahmet Midhat Efendi, Yusuf Akçuraoğlu ve Mizancı Murad iktisadi himayeciliğin savunuculuğuna sağlam bir temel oluşturamamışlardır (Sayar, 2011, s. 214-215; Dinçaslan, 2012, s. 83). İttihat ve Terakki döneminde korumacı iktisadi politikanın güçlü sesi olan Ziya Gökalp'in korumacı iktisat fikirlerinde bir sıklık mevcuttur. Musa Akyığıtzade diğer Osmanlı düşünürlerinden farkını, II. Abdülhamid döneminde iktisadi korumacı politikaya yönelik yapmış olduğu çözümlemenin

derinliğiyle ortaya koymuştur (Sayar, 2011, s. 214-215; Dinçaslan, 2012, s. 83). Ayrıca Ziya Gökalp, Mehmed Cavid Bey'in savunduğu iktisadi liberalizme karşı gelen İttihat ve Terakki mensupları arasındadır (Sayar, 2011, s. 214-215).

Ziya Gökalp tesianclk (solidarizm) sisteminin Türklerin iktisadi zihniyetine en uygun sistem olduğu görüşündedir. Solidarizm; devlet kontrolü ve denetimi altında emeğin ve sermayenin temsilini öngören, iş gruplarının işlevine göre karar almada tasarruf etme hakkına sahip toplum düzenini sağlayan bir sistemdir (akmak, 2011, s. 208-209). Gökalp bu konuda kişisel çıkarın sınırlandırılması, emeksiz elde edilen kazancın topluma ait olması ve bu ücretin devlet kanalıyla toplumsal giderler için harcanması gerektiğini dile getirmiştir (Gökalp, 1966, s. 286). Kendisi iki önemli noktaya dikkat çekmektedir. İlk olarak toplumsal çıkar ve kişisel çıkarın birlikteliği, ikincisi ise sosyal dayanışma adına adaletin ön plana çıkarılarak fazla kazancın toplum faydasına kullanılmak için biriktirilmesi.

Osmanlı'nın solidarizm görüşüne yakınlaşmasının sebebi kapitalistleşememenin oluşturduğu kararsızlık ve toplumun alışık olduğu iktisadi zihniyete uygun bir düşünce olmasıdır. Ziya Gökalp iktisadi sistemde toplumsal sınıfların yerine, çalışan sınıfların getirilmesi çabasındadır (akmak, 2011, s. 215-216). Toplumunu bir ağaç olarak tanımlarken ağacın dallarını ise meslekler oluşturmaktadır. Bu anlamda Gökalp toplumun dayanışma içerisinde iş bölümünün yükselişi ile birlikte iktisadi gelişimin kaçınılmaz olacağı kanısına varmıştır.

Ziya Gökalp 1924'te kısa süren bir hastalığın ardından dinlenmek için gittiği İstanbul'da 1924 yılında vefat etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMED CAVİD BEY VE MUSA AKYİĞİTZADE’NİN İKTİSADİ POLİTİKALARA BAKIŞI

3.1. MEHMED CAVİD BEY

3.1.1. Mehmed Cavid Bey’in Hayatı

Mehmed Cavid Bey sicil kayıtlarına göre 1875 – 1879 yılları arasında Selanik’te dünyaya gelmiştir. Doğum tarihinin 1877 yılına ait olduğu ise güçlü göstergeler arasında yer almaktadır. Aynı kayıtlar üzerinden hareketle Ziraat Bankası’nda göreve başladığı tarih olan 24 Kasım 1896 da 19 yaşında olması hasebiyle miladi 1877 tarihine de ulaşılabilmektedir (Eroğlu, 2008, s. 13). Sabataycı camiaya mensup olan Mehmed Cavid Bey’in ailesinin yine Joseph Nehama’nın Selanik’in tarihi ile ilgili olarak yaptığı kapsamlı çalışma neticesinde ve Koloğlu’nun alıntılmasına göre Cavid, Kumososlar ya da Kuniososlar’dan olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan yazar Ilgaz Zorlu’nun Sabataycılık eksenli kaleme aldığı yazılarla tanınması sebebi ile Cavid Bey’in Karakaşlar koluna tabi olduğunu vurgulamıştır (Zorlu, 1999, s. 80-95; Eroğlu, 2008, s. 15). Esasında belirtilen bu üç anlatım da aynı anlamı taşımaktadır. Sabataycıların eğitime en fazla önem veren kollarından olduğu görülmüştür. Zamanla Anadolu’da yer alan birden fazla etnik unsurun ekseriyetinin doğru yolu bulması suretiyle Müslümanlığı kabul etmiş, sonrasında da Türkleşmiştir. Cumhuriyet’in oluşturduğu kültürel atmosferin etkisiyle yeni döneme kısa zamanda adapte olmuşlardır (Eroğlu, 2008, s. 15; Zorlu, 1999, s. 80-95).

Köklü bir ailenin ferdi olan Mehmed Cavid Bey’in babası Naim Efendi geçimini ticaretten sağlamıştır. Osmanlı arşivleri incelendiğinde Naim Efendi’nin oğlu Mehmed Cavid Bey’in sicil kayıtlarının haricinde ek bir bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır. Naim Efendi’nin dönemin büyük tüccarları arasında yer almayışı ile birlikte geçimini idame

ettirebilecek ölçüde bir esnaf olduğu öngörülmüştür. Ayrıca dönemin nüfus kayıtları incelendiğinde Mehmed Cavid Bey'in annesinin Fatma Hanım olduğu da karşımıza çıkmaktadır (Eroğlu, 2008, s. 14).

Mehmed Cavid Bey, Selanik'te Mustafa Kemal Atatürk'ün de İlkokulu olan Şemsi Efendi İlkokulu'nda, orta öğrenimini ise Selanik'te Feyzi Sıbyan Rüşdiyesi'nde tamamlamıştır. Mehmed Cavid Bey eğitimi tamamlamak için İstanbul'a gitmiştir. Kendisi İstanbul'da Der-Sadet-i İdadi-i Mülki'de (İstanbul Lisesi) liseyi, sonrasında ise Mülkiye'yi bitirmiştir (Cengiz, 2012, s. 70; Cavid, 2001, s. 7).

Mehmed Cavid Bey'in ilk görev yeri Ziraat Bankası Muhasebe Kalemidir. 1898 yılı sonrası görevine ek, çeşitli okullarda iktisat hocalığı yapmıştır. Mehmed Cavid Bey, 1902'de siyasi emellerle istifa ederek, Selanik'e dönmüş orada bulunan bir okulda müdürlük yapmıştır. Selanik'te bulunduğu sırada birçok cemiyet faaliyetlerine katılan Mehmed Cavid Bey, II. Meşrutiyetin ilanı sonrası İstanbul'a dönmüştür. Kendisi seçimlere hazırlanmış ve seçimlerde I. (1908 - 1912) ve II. (1912) dönem Selanik Mebusu, III. dönemde Çanakkale Mebusu olarak görev yapmıştır. 1916-1917 yılları arasında Mehmed Cavid Bey İttihat ve Terakki'nin yönetici kadrolarında da görev almıştır (Cavid, 2001, s. 7).

Mehmed Cavid Bey iktisadi düşüncelerini "İlm-i Servet" başlıklı tefrikasıyla II. Abdülhamid zamanında Servet-i Fünun dergisinde yayımlamıştır. Mehmed Cavid Bey iktisadi görüşünü daha sonra Paul Leroy Beaulieu ve Charles Gide'ye dayandırmıştır. Namık Kemal ve Sakızlı Ohannes Efendi'nin öncülüğünü yaptığı "serbest ticaret" anlayışını savunmuştur (Cavid, 2001, s. 9).

Mehmed Cavid Bey, 1911 yılında II. Abdülhamit'in oğlu Şehzade Burhaneddin'in eski eşi olan Nazlıyar (Aliye) Hanım ile evlenmiş ve Aliye Hanım'dan Osman isminde bir oğlu olmuştur.

Atatürk'e düzenlenen İzmir suikastını düzenleyen suikastçıların daha önce Mehmed Cavid Bey'in Büyüka'daki evini birkaç kez toplantı amacıyla kullanmaları sebebiyle, suikastla ilişkili gösterilerek gözaltına alınmıştır. Diğer suikastçılarla beraber Mehmed Cavid Bey'de tutuklanıp, önce İzmir'e gönderilmiş sonra İstiklal Mahkemesi vasıtasıyla idamına karar verilmiştir. Daha sonra, dava Ankara'da sonuçlanmış olup,

kendisine asılacağı bilgisi idam sehпасına giderken bildirilmiş ve 26 Ağustos 1926'da idam edilmiştir (Yılmaz, 2019, s. 5).

Mehmed Cavid Bey'in ailesine bu süreçte maddi destek yapılmamış, ayrıca mezar yeri dahi ailesine bildirilmemiştir. Kendisinin en yakın dostu Hüseyin Cahit Yalçın ailesine maddi ve manevi destek olmuştur. Aliye Hanım'ın ısrarı üzerine Cavid Bey'e ait kişisel eşyaları ailesine teslim edilmiştir.

Mehmed Cavid Bey, 50 senelik hayatında kendi adına sıkıntılı bir süreç geçirmiş olsa da, iktisadi ve siyasi birçok gelişmeye imza atmıştır. Mehmed Cavid ilk olarak İttihat ve Terakki içerisinde yer alan siyasi tarafı ve ikinci olarak liberal iktisatçı yönü ortaya çıkmıştır.

3.1.2. Mehmed Cavid Bey'in İktisadi Politikalara Bakışı

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişen Mehmed Cavid Bey, seçkin bir devlet adamı, istatistik, iktisat ve maliye konularında ün kazanmış bir akademisyendir. Devletin şartlarının en sıkı olarak uygulandığı dönemde, savunduğu fikirlerini bir siyasetçi olarak uygulamaya çaba göstermiştir (Cengiz, 2012, s. 114-116).

Mehmed Cavid Bey, Osmanlı ekonomisinin kalkınmasının dünya ekonomisi ile bütünleşmeyle sağlanacağını savunmuştur. İttihat ve Terakki döneminde parti tarafından takip edilen iktisadi politikalar, kritik değişiklikler ve düzenlemeler yapmıştır. Mehmed Cavid Bey yaptığı işlerle bir taraftan takdir edilirken, bir taraftan da eleştirilmiştir. Mehmed Cavid Bey'e göre ülkedeki sermaye birikiminin dünya ekonomisine uyum sağlayacak kapasitede olmaması sebebiyle bir taraftan özel teşebbüsü geliştirmek, diğer taraftan da yabancı sermayeyi çekmek yoluyla kalkınmak ve ekonomik gelişmeyi sağlamak mümkün olabilir. Düşüncelerinin pratiğe yansıyan en belirgin özelliği yabancı sermayeli şirket ve bankaların korunması ve desteklenmesidir (Cavid, 2001, s. 9).

I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle Osmanlı Devleti'nin hızla dağılması, Mehmed Cavid Bey'in iktisat politikasını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu çerçevede Mehmed Cavid Bey'in yeni gelişmeler ışığında önlem amaçlı iktisat politikasında değişiklikler yapmış ve bu değişiklikler arasında; kapitülasyonları kaldırma girişiminde bulunmuş, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın kurulmasına öncülük etmiştir (Bozkurt, 2019, s. 214). Mehmed Cavid Bey'e göre devletin asıl görevi güvenliği sağlamak, kanunlar çıkararak toplumsal düzeni korumak, baskı ve keyfi uygulamalardan sakınmak,

oluşabilecek iç ve dış tehditlere karşı önlem olarak devletin varlığını korumaktır. İlaveten devletin, bireylerin özel girişimlerine karışmaması yönünde bir çıkarımda bulunmuştur (Bozkurt, 2019, s. 214).

Mehmed Cavid Bey devletin sınırlarını belirlerken özgürlüğün önemine değinmiştir. İktisadi gelişmenin temelini özgürlüğe dayandırmakla birlikte, ticaretin devamlılığını ise özgürlüğün sağlayacağını savunarak, hükümetin özgürlüklere müdahale etmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Mehmed Cavid Bey'e göre ülkedeki özgürlük ortamının korunmasının, milletin refahının ve vatana içerden ya da dışardan gelecek tüm tehlikelere karşı yalnız Meşrutiyet'in katkısıyla huzurun mümkün kılınacağını savunmuştur (Karaman, 2001, s. 13-14; Bozkurt, 2019, s. 215).

Mehmed Cavid Bey diğer iktisatçılardan farklı olarak siyaset ve toplum özelinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Liberal devlet görüşünü “Devlet, millet halinde kurulmuş olup, en büyük görevi emniyet ve selamete ilişkin olan hizmetidir ki bu da hem dâhili hem haricidir” sözüyle ifade etmiştir (Karaman, 2001, s. 14).

Mehmed Cavid'e göre topluluk halinde yaşayan insanlar arasında ilk çağlardan beri, basit usulde dahi olsa doğal olarak iktisadi olaylar cereyan etmiştir. Bu sadece üretim ve tüketim olarak değil, sermayenin kullanımı ve bölüşümüyle ilgili olaylarda gelişmiştir (Eroğlu, 2008, s. 268). Sonuç olarak bireyin olduğu her yerde iktisadi anlayış vardır; bundan dolayı toplumlar iktisadi eylemlerinde iş bölümü yapmayı zorunlu kılmıştır. Bir ülkenin tüm yurttaşlarının aynı zenginlikte olması mecburi bir iş bölümünü doğurmuş, böylelikle mübadele (alışveriş, değiş tokuş) ortaya çıkmıştır. Mübadele; sermayenin kullanılması demektir (Eroğlu, 2008, s. 268). Mehmed Cavid Bey; mülkiyet, özgürlük, rekabet ve buna bağlı mesuliyeti savunmuştur. Serbest ticaretin önemine vurgu yaparken devletin müdahale etmemesini ve kişisel menfaatlerin birbirini dengeleyerek belirli bir düzenin oluşacağını ileri sürmüştür. Devletin sadece anlaşmazlıkların çözülmesi anlamında bir hakem tutumu sergilemesinin doğru olacağını; aksi halde devletlerin bazı gerekçelerle belirli bir sınıfın menfaatini üstün tutma yoluna gitmesi halinde, toplumun genel menfaatinin zedeleneceğini ifade etmiştir (Cavid, 2001, s. 50-52; Eroğlu, 2008, s. 269). Mehmed Cavid Bey'e göre nüfusla ilgili belirli bir zaman sonra dünyada yetiştirilen ürünlerin insanları besleyemeyecek duruma geleceği korkusunun yersiz olduğunu belirtmiştir. Malthus'tan sonra teknolojinin

gelişimine paralel olarak üretimin nüfustan daha fazla arttığı görülmüştür (Cavid, 1901, s. 402).

Mehmed Cavid Bey; Osmanlı'nın, öncelikli olarak tarımda uzmanlaşması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre tarımsal üretimin artmasıyla beraber ülkenin sermayesinin de artacağı akabinde de sanayileşmenin oluşacağını ifade etmiştir. İktisat İlmi adlı eserinde de üretimin artması adına serbest çalışma, bireysel kazanç ve serbest ticaretin önemini de vurgulamıştır (Çavdar, 1992, s. 83-85).

Mehmed Cavid Bey, dünyada yaşanan realiteyi dikkate aldığında liberalizmin tamamen uygulanamayacağını öngörmüştür. Böylelikle liberal kuram ve uygulamaları birbirinden ayırmıştır. İktisat kuramlarına yer verirken hangi nedenler ile sapma olduğunu ya da nasıl olması gerektiğini açıklamış, diğer ülkelerdeki hâl ve Osmanlı Devleti'ndeki durumu karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymuştur. Ülkenin sahip olduğu kaynaklara uygun bir üretim yapılması, bu üretimin finansmanı ve elde edilen ürün – ürünlerin satılması, Mehmed Cavid Bey'in serbest ticarete yönelik görüşlerinin temel konusudur (Karaman, 2001, s. 14).

Mehmed Cavid Bey, iktisadi meselelere yorum getiren ilim adamlarını farklı ekoller altında toplamıştır. Mehmed Cavid Bey bir iktisatçı olarak da bu yolda ilerlemiştir. İktisatla ilgili kuramsal düşüncelerini anlamak için Mehmed Cavid Bey'in görüşlerinden olan “meslek-i serbesti (liberalizm)” ve “sosyalizm mesleği” düşüncelerini dikkate almak gerekir.

3.1.2.1. Mehmed Cavid'e göre Liberalizm ve Sosyalizm

XIX. yy.da Osmanlı aydınları birçok iktisatçının dahil olduğu liberal iktisat kanunlarını araştırmıştır. Liberal ekole mensup olanlar mülkiyet, özgürlük, rekabet ve sorumluluğu savunmuştur (Cavid, 2001, s. 48-52). Ayrıca savunmuş oldukları bu ilkelere sahip çıkılması durumunda toplumsal bir gelişimin sağlanacağını öne sürmüşlerdir. Liberal ekole göre bireyin özgürlüğün ön plana alındığı bu düzenlemede her şey serbest olarak yapılmalı ve devlet müdahil olmamalıdır. Devlet sadece doğal kanunların işleyişinde hakem olmalı ve anlaşmazlıkların çözümünü sağlamalıdır. Aksi halde hükümetlerin birtakım gerekçeler sunarak belli bir sınıfın menfaatine yönelik hareket etmesi durumunda toplum menfaati zedeleneyecektir (Eroğlu, 2008, s. 269).

Nüfus artışı ile zaman ilerledikçe dünyada yetişen ürünlerin insanların beslenmesine yetmeyeceği ve üretim amacıyla sarf edilen çabanın yetersiz kalacağı endişesine kapılmak yersizdir. Çünkü teknolojik gelişmeler sayesinde üretimin nüfusa oranla katbe kat arttığı Malthus'tan sonra anlaşılmıştır (Cavid, 2001 s. 302).

Mehmed Cavid Bey'e göre liberal sistem Avrupa'da bir asır kadar hüküm sürmüş olmasına rağmen tam anlamıyla bir başarı elde edilememiştir. Ona göre başarı elde edilememesinin sebebi, sosyalistlerin yaptığı propagandaların etkisinin büyük olmasıdır. Sosyalistlerin söylemi olan "liberaller, bulacakları kanunun iyiliği/kötülüğü, faydası/zararını düşünmezler, düzeni doğaya bırakıp, bireylerin çalışmalarının bir fayda sağlamayacağını iddia ederler". Ne var ki bu iddia gerçeğe uyuşmamaktadır. Asıl iktisadi kurallara bağlı olanlar ve gerçek kuralları takip edenler liberallerdir. Diğer ekole mensup olan iktisatçılar eleştirilerine rağmen birçok konuda liberalizmin ortaya çıkardığı kurallardan ve incelemelerden faydalanmışlardır (Cavid, 2001, s. 50-53; Eroğlu, 2008, s. 269).

Mehmed Cavid Bey'e göre tüm iktisatçılar liberalizm ile sosyalizm arasında şahsi mülkiyetten ötürü büyük bir farklılığın olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre sosyalistler arasında da iktisadi olayların izahında birçok farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden en dikkat çekenini ise; sosyal arızaların toplumu çökertmesi olarak ifade etmiştir. Bu arızalar; sermayedarlık usulü, mülkiyet hakkı, iktisadi eşitsizlikler ve bireysel menfaat yerine hükümetin menfaati veya toplum menfaatini temsil etmeleridir (Eroğlu, 2008, s. 270). Oysaki sosyalistlerin iddialarının tersine üretimi teşvik etme, bireyi çalışmaya itici güç olarak şahsi menfaat hissi ve tasarruf kısımlarına müdahale etmemiştir. Mehmed Cavid Bey, bireysel mülkiyet hakkının kaldırılmasıyla sermayenin büyümesinin kısıtlanacağı gibi, aynı zamanda eşitliğin sağlanmasıyla da kişilerin içerisinde bulunan gelişim hissinin kaybolacağını ifade etmiştir (Eroğlu, 2008, s. 270; Cavid, 2001, s. 53-54).

Sosyalistlerin liberallere ilk eleştirisi bireyselliktir. Halbuki ilerleme ve gelişimin olduğu yerde bireylerin girişimciliğinin daha fazla olduğu görülmektedir. Ferdi kazanç, bağımsızlık ve özgürlükle bağlantılıdır. Mehmed Cavid Bey'e göre sosyalizm esaretten başka bir şey değildir. Birey toplum için nefisini ,özgürlüğünü ve her şeyini kaybetmeye mahkumdur. Çünkü tüm irade ve yönetim topluma aittir (Cavid, 2001, s. 54-55; Eroğlu,

2008, s. 270). Özetle sosyalizm, insan hayatı ile ilgili doğru orantılı olmayan bir seçenektir. Cavid Bey bu konuda mecliste Spencer'a atıfta bulunarak "Sosyalizm bir gün egemen olacak, fakat sosyalizmin kurulması insanlar için en büyük felaketler derecesinde ağır bir musibet olacaktır." diyerek görüşünü ifade etmiştir (Kerim, 1994, s. 271-279-280; Eroğlu, 2008, s. 270; Cavid, 2001, s. 72).

Sermaye birikimindeki yükselme, sosyalistlerin alt tabakada bulunan bireylere sundukları vaatlerin artmasına sebebiyet vermiş, bu sayede sosyalistlerin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Mehmed Cavid Bey'e göre sosyalizme kapılanlar zaaf ve güçsüzlüklerine yenik düşen, akılcı düşünmektense duygularına aldanmış kişilerdir. XIX. yy.a gelindiğinde ütopya üzerine inşa ettikleri düzenin eksiklikleri ortaya çıkmış ve etkisini kaybetmiştir. Sonrasında Karl Marks'ın ortaya çıkardığı ilmi bir şekilde temelleri atılan meslek devam etmiştir. Marksistler, sosyalizmi toplumdaki gelişmenin tabii sonucu olarak görmüş olup, gelecekte kurulacak olan düzenin sosyalizm temelli bir sistem olacağını ileri sürmüşlerdir (Eroğlu, 2008, s. 271). Mehmed Cavid Bey'e göre sosyalistlerin eserlerinde ilmen var olan bir kanıtı rastlanmamıştır. Sosyalistlerin siyasi görüşlerindeki farklılıklara da dikkat çekmiştir. Kimi sınıf çatışmalarını arttırmak isterken, kimi de mülkiyetin tamamen kaldırılmasını istemekte; bazıları ihtilal taraftarı iken, bazıları ise devlet himayesinde gelişmeyi desteklemişlerdir (Eroğlu, 2008, s. 271).

XIX. yy sonlarında ise sosyalizmin yayılmasında Almanya'nın payı büyüktür. İşçi kanunlarının oluşması, sosyalistlerin iddiaları sonucudur. Mehmed Cavid Bey'e göre devletin asıl görevleri dururken iktisadi yükümlülükler eklenmesi doğru değildir. Çünkü sosyal devlet adı altında iktisadi kurumlar ve iktisadi kanunlar aracılığıyla toplum menfaatinden çok özel menfaatleri korumaya aldığı, adaletten ayrılıp toplum içerisinde bir sınıfı diğer bir sınıfa mecbur bıraktığı bilinmektedir (Cavid, 2001, s. 56-58; Eroğlu, 2008, s. 271).

3.1.2.2. Mehmed Cavid Bey'e göre Türkiye'nin İktisadi Durumu

Osmanlı Devleti'ne ait 16 Ağustos 1908'de yayınlanan detaylı bir raporda mali reformlar yapılacağı bilgisi yer almıştır. Bu rapora göre sivil ve askeri yönetimde tekrardan yeni bir düzenleme yapılacak olup bunun için bütçe dengelenecek, mevcut anlaşmalar gözden geçirilip iktisadi gelişim için gereken önlemlerin alınacaktır (Shaw, 1983, s. 333). Fakat iktisadi anlamda maliyenin sıkıntılı durumu varlığını korumuş ve

ihtiyaçların giderilmesi için borçlanmalar sürekli gündeme gelmiştir. İttihat ve Terakki Partisi'nin devlet yönetiminde görev almasından sonra, iktisadi ve mali konularda Mehmed Cavid Bey'in sürekli aktif görev aldığı grlmştir. Mehmed Cavid Bey siyasi bağımsızlığın yanında mali bağımsızlığın da önemine inanmıştır. Mali bir baskının siyasi baskıdan daha acı reçeteler ortaya çıkaracağını ifade etmiştir. İktisadi görüşlerinde liberalizme inanmıştır (Ahmad, 1999, s. 33). Ayrıca, Mehmed Cavid Bey siyasetin ve yönetimin kendisine yüklediği sorumluluktan dolayı ihtiyaçların fazla ve hazinenin zayıf olması nedeniyle ülke şartları ele alındığında uygun performansı gösteremediği grlmştir (Ahmad, 1999, s. 33).

Osmanlı maliyesi I. Dünya Savaşı ncesi ve sonrasında giderek katlanan iktisadi sorunlarını Almanların açtığı kredilerle zme kavuşturmuştur. Maliyesi, Avrupa devletlerinin tesiri altında yönetilen bir ülkenin maliye bakanının nasıl bir politika izleyeceği gayet nettir. Mehmed Cavid Bey'in bu tutumunu teorik olarak değerlendirme yaparken proaktif yaklaşmak ve olayın detaylarının iyi analiz edilmesi şarttır (Eroğlu, 2008, s. 272).

Mehmed Cavid Bey I. Dünya Savaşı sonrasında, askeri savaşın arkasından iktisadi savaşın başlayacağını belirtmiştir. Ona göre iktisadi savaşa hazırlık için çiftliklerin, fabrikaların ve diğer iktisadi kuruluşların sermayelerinin hazırlanması gereklidir (Eroğlu, 2008, s. 272). Bunu uygulamaya koymak için iktisat biliminin kurallarını pratikleştirmekten başka bir yöntem olmadığını ifade etmiştir. Bu ifadesine örnek olarak; Osmanlı'da geçmişte toplumun kazancını toplayıp, bu toplanan kazancı yüksek zümrede bulunan kişilerin menfaatine kullanmıştır. Toplanan bu kazançlar zanaat, ziraat ve ticaretin gelişimi için kullanılmamıştır. Ayrıca bu vergi gelirlerini ezecek mali politikalara geniş bir alan açmışlardır. Batı medeniyetleri iktisadi gelişim yollarını araştırmış ve vergi gelirlerini ise toplum hizmetinde değerlendirmiştir (şuayb, Tefvik, & Cavid, ss. 1-2).

Mehmed Cavid Bey'e göre rekabetin merkezinde tüccarlar yer almıştır. Çünkü iktisadi çarkın ana merkezini tüccarlar oluşturmuştur. Sonuç olarak ülkeler kendi çıkarlarını gözetmek adına kendi tüccarlarının ticari çıkarlarını korumalı, her devlet kendi tüccarlarının zgr ticaretini kısıtlayacak düzenlemeler yapmamalı ve diğer

Ülkelerin de kısıtlamalara izin vermemesi gerektiğini savunmuştur (Bozkurt, 2019, s. 217).

Mehmed Cavid Bey'i iktisadi görüşleri açısından değerlendirenlerin iktisat bilgisi, kavrayışı ve yetenekleri konusunda hem fikir oldukları görülmüştür. İktisadi liberalizmin bilim adamı olarak karar alıcı konumda olup, aynı zamanda maliye nazırı olarak dönemin önde gelen savunucusu olmuştur.

1908 devrimi olarak ifade edilen II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında iktisat politikaları konusunda Jön Türkler içerisinde ayrılıkçı görüşler ortaya çıkmıştır. Pamuk (2021)'de Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey'in liberal iktisat politikalarını ve kalkınma konusunda tarıma ağırlık verilmesi gerektiğini savunduğunu ifade etmiştir (Pamuk, 2021, s. 164). İttihat ve Terakki içerisinde yer alan korumacı iktisat politikası ve sanayileşme konusunda uzmanlaşmanın gerektiğini savunanlar yer alsa dahi Osmanlı Devleti'nin bağılı bulunduğu uluslararası anlaşmalar gereğı uygulanan gümrük tarifelerinde bir değişikliğe gidilememesi nedeniyle, iktisat politikası tartışmalarının uygulanan politika üzerinde her hangi bir yaptırımı olmamıştır (Pamuk, 2021, s. 164-165).

Mehmed Cavid Bey'in iktisadi görüşü liberalizm ağırlıklı olup, devletin ekonomiye müdahalesi noktasında her türlü devletçi görüşe karşı çıkmıştır. Türkiye de milli bir bankanın kurulması için gayret gösteren Mehmed Cavid Bey, ekonomik ve finansal sıkıntıların aşılması için vergi gelirlerinin ve birtakım önlemlerin artırılmasında, gerekirse bilinçli olarak borçlanmaya gidilmesinde bir sakınca görmemiştir (Cavid, 2001, s. 327). Milli ve mali kurumların beraberinde milli bankaların önemi Mehmed Cavid Bey için oldukça üst düzeydir. Bu nedenle İtibar-ı Milli bankasının kurulmasına öncülük etmiştir (Tunaya, 1989, s. 332-333).

Görev aldığı hükümetlerde bu görüşlerini uygulamaya koymak için uygun bir ortam bulamadığını belirtmiştir. En önemli sebebi ise devletin yönetiminden kaynaklanan sıkıntılar, siyasi istikrarsızlıklar, savaş şartlarının oluşturduğu olumsuzluklar, devleti ayakta tutmak için her kurumun sıkıntı içerisinde olması hareket yeteneğini kısıtlamıştır. Serbest piyasayı ve devletin iktisadi hayattan çekilmesini savunmuştur. Ayrıca girişimcilerin önünün açılması, gümrük duvarlarının kaldırılması, yabancı sermayenin teşvik edilmesi gibi konulara liberal çözümler getirmiş ve bunların

Türkiye'nin refahı için yegâne çözümler olduğunu belirtmiştir. Serbest mübadele ve iktisadi hürriyetçiliği de savunmuştur (Eroğlu, 2013, s. 180-181).

Türkiye'nin ekonomik olarak kalkınması için Mehmed Cavid Bey'e göre doğal yeteneklerine uygun bir iktisadi anlayış kabul edilmeli, bunun da tarım ve ticaretin geliştirilmesiyle olabileceğini savunmuştur. Fakat serbest ticaret ve rekabet koşulları içinde sahneye çıkacak olan yatırımların önünün açılması gerektiğini de belirtmiştir. Hukukî altyapının hazırlanması için gerekli kanunların hızlıca çıkarılmasını öngörmüştür (Aydın, 2015, s. 10-13). Ayrıca, ulaşımın kolaylıkla yapılması için bayındırlık kapsamında gerekli önlemlerin alınmasını önemsemiştir. Ek olarak; girişimcilerin önündeki engellerin kaldırılması, gümrük duvarlarının kaldırılması, yabancı sermayenin teşvik edilmesi gibi konularda günümüzde de sürekli konuşulan problemlere liberal çözümler sunmuş ve bu düşüncelerinin Türkiye'nin kurtuluşunun tek çıkar yolu olduğunu belirtmiştir. Savunma, güvenlik, altyapı, ulaşım, imar, iletişim, sağlık ve elektrik hizmetleriyle ilgili ihtiyaçların karşılanması adına dış sermayeye olan ihtiyacın da üzerinde durmuştur. Maliye nazırlığında iken yabancı sermaye girişini teşvik etmiş, iç ve dış borç alınmış, kâğıt para tedavüle girmiş fakat ülkenin savaş halinde olması, tüm bu ekonomik önlemlerin netice verememesi nedeniyle ekonomik yıkılışıyla birlikte devlet bölünmüştür. Bunun sonucunda kapitülasyonlar kaldırılmış ve finans yönetimi gelişme dönemine girmiştir (Aydın, 2015, s. 10-13).

Kooperatifler, bireylerin ihtiyaçlarını giderme hususunda gereksinimlerini karşılamak için sıkıntı yaşadığı alanda maddi, manevi güçlerini birleştiren muazzam bir yardımlaşma aracıdır. Kooperatifleşmenin; bağış, dayanışma duygusu ve iş başarma hedefi bulunmaktadır. İlk olarak İngiltere'de sonra sırasıyla Fransa ve Almanya'da kooperatifleşme gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde ahilik sistemi ile kooperatifleşme arasında benzerlikler bulunmaktadır (Durak & Yücel, 2010, s. 151-168). Ahilik sistemi; yardımlaşma ve dayanışma, ücrette liyakat, eğitimli üretici, uygun fiyatlı ve kaliteli üretim gibi özellikleri ile kooperatiflere benzemektedir (Tabakoğlu, 1986, s. 175). Kooperatifleşme ile ilgili Mehmed Cavid Bey düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir (Cavid, 2001, ss. 172-176):

İşçilerin durumunu refah seviyesine ulaştırmaya, özellikle kendilerini aşağı (düşük) ücretten çıkarıp doğrudan doğruya sermaye sahibi veya müteşebbis mertebesine yükseltmeye hizmet edeceği iddia edilen müesseselerden sayılan yardımlaşma kooperatifleri, önemli bir mevkiye sahiptir. Bu kooperatiflerin (...)

her birinin işçinin maddi, manevi menfaatleri olduğunu inkâr etmemekle ve bunların seviyesinde işçilerin hallerinde bir refah ve huzur meydana gelebileceğini kabul etmekle beraber, yardımlaşma kooperatiflerinin taraftarları ve müdafaa edenlerinin zannettikleri şekilde işçileri ücretli durumundan kurtarmaya hizmet edeceklerini doğru bulamayız (...) Yardımlaşma kooperatifleri hakkında hükümete düşen vazife, bunların serbestliklerini temin etmek, teşekküllerine engel olmamaktır. Yoksa tahsisler, imtiyazlar vererek bu teşekkülleri teşvik etmek doğru değildir.

Mehmed Cavid Bey kooperatifçiliği liberal iktisadi politikaların karşısında görmüş ve kooperatifleşme hareketine olumlu yaklaşmamıştır. Kapitalizmin sebep olduğu küçük esnafın zarar görmesi nedeniyle korunması amacı ile gündeme gelen “özel mülkiyeti reddetmeyen, ama serbest rekabet koşullarını da kabul etmeyen” bir temele sahip kooperatifçilik anlayışını onaylamamış, üretici ile tüketici arasındaki komisyoncuları tamamen kaldırmanın da imkânsız olduğunu ifade etmiştir (Bozkurt, 2019, s. 216).

Mehmed Cavid Bey, her türlü himayeciliğe karşı çıkan liberal ekonomiyi savunmaktadır. Toplumda yeterli sermaye birikimi olmadan sanayileşmenin olamayacağını, bu yüzden tarımsal gelişmeye önem verilmesini, sermaye birikimi eksikliğinin yabancı sermayeden faydalanarak kapatılmasını, özel girişimin desteklenmesi gerektiğini savunmuş, devlet merkezîyetçiliğini yani tekelciliği reddetmiştir (Aydın, 2015, s. 10).

3.1.3. Mehmed Cavid Bey’e Yöneltilen Eleştiriler

Mehmed Cavid Bey’e yöneltilen eleştirilerden en önemlisi, Osmanlı Devleti’nin dış ticarete açılmasının başlı başına yeterli olmayacağı yönündeki görüşlerdir. Sanayiye gereken önemin verilmemesi, modern üretim tekniklerinin kullanılmaması, iktisadi kalkınma için önemli olan sermaye eksikliği sonucu ithal ürün kullanımının artmasına sebep olmuştur. Mehmed Cavid Bey’in dış borçlanmayı desteklemesiyle, yüksek faizle borçlanması sonucu ülke gelirleri Avrupa’ya taşınmıştır. 1912’den sonra Osmanlı Devleti’nde liberal iktisadi düşünce oldukça eleştirilmiş, bunun en önemli nedeni ise liberal iktisat stratejilerinin Osmanlı Devleti’ni dışa bağımlı hale getirmiş olmasından kaynaklanmıştır (Pulat, 2019, s. 330-334).

Mehmed Cavid Bey’e göre, liberal yöntem Avrupa’da yüzyıl kadar egemen olmuş, fakat hiç bir zaman ve hiç bir yerde mükemmel bir başarı sağlayamamıştır. İstenilen sonucun elde edilememesinde sosyalistlerin yaptığı propagandaların etkisinin

olduğu da görülmüştür. Sosyalistler tarafından dile getirilen, “liberaller, bulacakları kanunların iyiliğini, kötülüğünü, faydasını, zararını dikkate almazlar ve her şeyi tabiata bırakıp insanların çalışmalarının bir fayda doğurmayacağını iddia ederler” şeklindeki eleştirileri doğru değildir. Meclisteki bir konuşmasında bu soruna temas etmiş ve Spenser'in ifadesine atıfta bulunarak şunları söylemiştir: "Sosyalizm bir gün hükümler olacak, ancak sosyalizmin teessüsü beşeriyet için en büyük felaketler derecesinde ağır bir musibet olacaktır.” Zira iktisadın kurallarına uyanlar, gerçek kurallarını takip edenler liberallerdir. Diğer felsefeye mensup olan iktisatçılar eleştirilerine karşın, birçok konuda liberalizmin ortaya çıkardığı prensiplerden ve araştırmalardan büyük ölçüde faydalanmıştır (Eroğlu, 2008, s. 167).

Yalnızca tarıma dayalı üretim yapılması halinde dışa bağımlı ve muhtaç ülke konumuna düşülmesinin söz konusu olacağı ortaya çıkmaktadır. Uzmanlaşma sayesinde kitlesel değil sadece bireysel kazanç meydana getireceği gibi kişiler arası ekonomik farklılıkların oluşmasına da yol açmaktadır. Ayrıca ülke şartlarına bakıldığında önlem almadan yapılan dış ticarete serbestlikler, iktisadi bireyler arası uçurumun artması sonucunda halkın olumsuz tepkisiyle de karşılaşılacaktır (Aydın, 2015, s. 12).

Mehmed Cavid Bey İttihat ve Terakki hükümetinin maliye bakanı olarak görev yapmış bir politikacı olması ile beraber bilim adamı kimliği ile de tanınmıştır. Paul Leroy Beaulieu ve Charles Gide'i esas alan “İlm-i İktisat” başlıklı eserini kaleme almıştır (Ülken, 1999, s. 221). Bu eser ayrıca ders kitabı özelliğini de taşımaktadır. Mehmed Cavid Bey'in kitabında iktisat kelimesini kullanmış olması önemlidir. Kitabı incelendiğinde Fransız klasik iktisatçılardan Frederic Bastiat ve Jean Baptiste Say'dan etkilendiği görülmektedir. Kendisi liberal kapitalizmi desteklemektedir. Görünmez el yasasına iktisatta mekân ve zaman bağlamında değişmeyen kuralların olduğu ve bu kurallar bilinmese de etkilerinin olabileceğini belirtmektedir. Mehmed Cavid Bey'e göre servetin üretimi, bölüşümü, değişimi ve tüketimi ile ilgili durumlar iktisadi meselelerdir. Bu olaylar döngüsü iktisat bilimi olmadan önce de bulunmaktaydı (Cavid, 2001, s. 12). Mehmed Cavid Bey bu görüşünde, klasik iktisat düşüncesi anlayışına sahip olduğunu açıkça dile getirmiştir.

Mehmed Cavid 'e göre Fizyokratlar tarafından servet biriktirmenin yegâne temeli toprak sahibi olmaktır. Fakat Adam Smith'e göre Fizyokratların tersine servet

biriktirmenin sadece tabiat olarak kabul edilmemesi ayrıca çalışma, emek ve sermayenin de eklenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Cavid, 2001, s. 10).

Mehmed Cavid Bey'in ilk yazıları II. Abdülhamid zamanında "İlm-i Servet" başlığıyla Servet-i Fünun'da yayımlanmıştır. Kendisi Paul Leroy Bealiev ve Charless Gide dayanarak "İlmi İktisat" başlığıyla yayımlanan eserini yazmıştır. Kitabında Sakızlı Ohannes ve Namık Kemal'den süre gelen liberal iktisat görüşünü desteklemiştir.

Mehmed Cavid Bey, liberal iktisat görüşüne sahip olup iktisadi kalkınmayı küresel ekonomiyle bütünleşmede görmüştür. Ayrıca 10 yıllık İttihat ve Terakki döneminin 6 yıllık zaman dilimini maliye bakanı olarak tamamlamıştır. Görevini sürdürürken aynı zamanda maliye ile ilgili çalışmalarını da sürdürmüştür. Mehmed Cavid Bey'in siyaset adamı olarak maliye alanında yaptığı çalışmalar, İttihat ve Terakki'nin uyguladığı iktisat politikalarına damgasını vurmuştur.

Mehmed Cavid Bey, ülkede bulunan sermayenin yetersiz olması nedeniyle özel sektörü desteklemek ve sonrasında yabancı sermayeyi ülkeye çekmek amacıyla, yabancı sermayeli şirketlerin ve bankaların desteklenmesini savunmuştur. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin hızla dağılması, milliyetçi akımların güçlenmesi ve I. Dünya Savaşı gibi olaylar Mehmed Cavid Bey'in görüşlerinde olmasa bile uygulamalarında değişikliğe sebep olmuştur. Bu değişikliklerin en önemlileri; kapitülasyonları kaldırma çabası, İtibar-ı Milli Bankası'nın kurulmasına öncüllük etmesi ve İtibar-ı Milli Cemiyeti'ne katılması olarak ifade edilebilir.

Genellikle Mehmed Cavid Bey'in azınlık mensubu olması, yabancı sermayenin temsilcisi gibi görülmesinden ve Tanin Gazetesi'ndeki yazılarından dolayı Hüseyin Cahit Yalçın ile birlikte vatanı parça parça satmaya yönelmiş biri olarak tanınmıştır. Aynı zamanda Mehmed Cavid Bey'in vatan haini olarak görülmesinin nedenleri; savaşa katılmama konusunda ısrarcı olması ve bütçe açıklarını kapatmak için Taksim Kışlası ile Talimğâhının satılmasını teklif etmesidir.

3.1.4. Mehmed Cavid Bey'in "İktisat İlmi" Eseri Kapsamında İktisadi Politikalara Bakış Açısının Sentezi

Mehmed Cavid Bey "İlmi İktisat" isimli kitabını 1900 yılında yayımlamıştır (Çavdar, 1992, s. 127-128). Mehmed Cavid Bey, "İktisat İlmi" eserinin girişinde "Ekonomi Politik" kavramının Osmanlı'da bulunduğu kabul ve yansımalarına değinmiştir.

Ayrıca servet ilmi olarak bilinmesinin yanlışlığından dem vurmıştır. Servet ilminin mal biriktirme ve zenginleşme amacıyla kullanılmasının yanlışlığını örneklerle açıklayarak ifade etmiştir. Mehmed Cavid Bey'in kitabında iktisat kelimesini kullanmış olması önemlidir. Kitabı incelendiğinde Fransız klasik iktisatçılardan Frederic Bastiat ve Jean Baptiste Say'dan etkilendiği görülmektedir. Kendisi liberal kapitalizmi desteklerken, görünmez el yasasına, iktisatta mekân ve zaman bağlamında değişmeyen kuralların olduğu ve bu kurallar bilinmese de etkilerinin olabileceğini belirtmektedir. Mehmed Cavid Bey, "Servetin üretim, bölüşüm, değişim ve tüketimine ilişkin olayların iktisadi olaylar olduğu ve bu olayların iktisat bilimi var olmadan önce de cereyan ettiğini belirtmekteydi." (Cavid, 2001, s. 9-10) Bu düşüncesine göre; klasik iktisat düşüncesi anlayışına sahip olduğu çıkarımı yapılabilir.

Mehmed Cavid Bey'e göre ihtiyaçlar yaşa, mekâna ve zamana göre değişiklik gösterir. Yaşlı bir adamın ihtiyaçlarıyla, bir çocuğun ihtiyaçları denk değildir. Yine 100 yıl öncesiyle şimdiki ihtiyaçlar birbirinden farklıdır (Cavid, 2001, s. 14).

Mehmed Cavid Bey'in iktisat tanımlaması şu şekildedir: "Doğanın insanlara kendiliğinden vermediği üretim kuralları ve onlardan yararlanmak için gerekli olan mesai-i beşeriyetin faaliyet ve etkinliğini belirleyen genel yasaların bütünüdür." (Cavid, 2001, s. 11)

Mehmed Cavid Bey'in iktisat tanımından da anlaşılacağı üzere iktisat ilminden anlaşılanın kapitalizm olduğu görülebilmektedir. Mehmed Cavid Bey sermayeyi; iktisadi mallar toplamı olarak tanımlamıştır. İktisat bilimi karşısında cahilin ve bilginin farkının olmadığı düşüncesinde, emeğin verimliliğine göre fiyatın belirlenmesini ileri sürerek liberal kapitalizmi savunduğunu göstermektedir: "Dünyanın neresinde olursa olsun sermayesi bol olan ve iyi kullanılan, iş bölümüne riayet edilen, makinalar kullanan, emeğin payını verimliliğine göre belirleyen ülkeler gelişir, aksi durumda bulunanlar ise geriler." der (Cavid, 2001, s. 42).

Mehmed Cavid Bey'in, Manchester Okulu'nun görüşlerine benzer kavramlara vurgu yaptığı görülmüştür. Bunlar özel mülkiyet, özgürlük ve rekabettir (Çakmak, 2011, s. 161). Manchester Okulu'nun görüşlerine ait olan ve XIX. yy liberallerinin savunduğu görüşler Mehmed Cavid Bey'de de bulunmaktadır. Devletin sınıflar üstü bir özellik gösterdiği iddiasını kuvvetle benimsemiştir.

Mehmed Cavid Bey'in kapitalizm ve sosyalizm ayrılığına yönelik ifadeleri ise şöyledir: “Sosyalist öğreti iktisadi düşünce kadar ve belki daha eskidir. Fakat iktisat biliminin meydana çıkışından sonradır ki, sosyalizm rakibi karşısında kuvvet bulmaya çalışmıştır. Ancak bu iki öğreti arasında büyük bir uçurum vardır. Bu uçurumu bilhassa özel mülkiyet teşkil etmektedir.” (Çakmak, 2011, s. 160-162). Mehmed Cavid Bey, özel mülkiyet hakkının kaldırılmasıyla bireylerin çalışmaya özendirici gücünün kaybolacağını ve bundan dolayı bireylerin üretime istekli olarak katılmayacaklarını belirtmektedir (Çakmak, 2011, s. 163). Mehmed Cavid Bey özel mülkiyetin toplumların kalkınmasına katkı sağlayan doğal bir davranış olduğunu belirtmiştir.

Bilimsel sosyalizm savunucularının eserlerinin içeriğinin bilime uygun olmadığını belirten Mehmed Cavid Bey'in bu iddiasına kanıt olarak bir örnek vermediği görülmektedir. Mehmed Cavid Bey'in sosyalistlerin düşüncelerini gerçekleştirmek için bir plana sahip olmadıkları yönünde belirttiği görüşü ise sorunludur. Ayrıca kendisinin sosyalist düşünceye yönelik yorumlarındaki esas amacın liberal kapitalizmi kabul edilebilir kılmak olduğu gerçeği çerçevesinde onun sosyalizme yönelik eleştirilerinin nedenini ortaya çıkarmaktadır (Çakmak, 2011, s. 164).

Mehmed Cavid Bey'in sosyalizm ile devlet sosyalizmi arasında ayrıma gitmesi ve devlet sosyalizmini tanımlamaya girişmesi, onun iktisadi bilgi donanımını göstermektedir. Mehmed Cavid Bey'in sermaye konusundaki görüşlerini araştırırken, batı Avrupalı iktisatçılardan olan Jevons ve Böhm-Baverk'ten esinlendiğini belirtmek gerekir. Nitekim kendisinin iktisadi bilgi birikimi açısından dönemin Osmanlı iktisat düşünürleri arasında ileri bir yerde konumlandığını belirtmek mümkündür.

Mehmed Cavid Bey'e göre sermaye ve kapitalizm birbirinden bağımsız olarak değerlendirmiştir. Kendisi kapitalizmin sonsuza dek devam etmeyeceğini, ancak sermayenin varlığını sürdüreceğini savunmuştur. Mehmed Cavid Bey tüccarların rekabetin ana gücü olduğu görüşündedir. Ayrıca devletler kendi tüccarlarının serbest ticaretini kısıtlayıcı düzenlemelerde bulunmamalı ve farklı ülkelerde kendi tüccarlarını korumak için böyle düzenlemelerde bulunmalarına imkân vermemelidir. Uluslararası ticarete uygulanacak olan politikaların belirlenmesinde tüccarların da görüşlerine yer verilmesi ve devlet bürokrasisinde tüccarların da söz sahibi olmasının önü açılmalıdır (Bozkurt, 2019, s. 216).

Mehmed Cavid Bey, “İlm-i İktisat” kitabında korumacı iktisat politikasını eleştirmiştir. Kalkınmanın içe kapalı olmaktan ziyade, bilim, eğitim ve sermayenin de katkısı ile genişleyebileceğini savunmuştur. Milletlerin tüm alanlarda (ticari, zirai ve sanayileşme) kendi kendine yetinebileceği gerçekten uzak olmakla birlikte sadece bir alanda yeterli olmayan devletlerin korumacı iktisadi politikasına yönelmesinin ülke ekonomisi ile birlikte mali açıdan da devleti zarara uğratacağını belirterek üstünlük odaklı olmak yerine rekabet ve yatırım odaklı uygulamaların hayata geçirilmesinin ekonominin gelişmesine ve büyümesine önemli ölçüde katkı sağlayacağını dile getirmiştir.

Mehmed Cavid Bey devlete mevcut görevlerine ek olarak iktisadi görevler eklenmesinin yanlış olduğunu savunmuş, bu durumu devletin desteğiyle kurulan sanayi kuruluşlarında görülen başarısızlıkla örneklemiştir. Mehmed Cavid Bey’e göre devletin yapacağı doğrudan yatırımlar, girişimciliğin önünü kestiği, toplumun menfaatlerinden fazla özel menfaatlara kâr sağladığı, toplumda adalet birliğini bozduğu ve devletin sadece bir grup girişimciyi koruyarak hareket ettiği durumlarda tarafsızlık ilkesinin ihlal edileceğini öne sürmüştür (Bozkurt, 2019, s. 217; Kansu, 2009).

Mehmed Cavid Bey, her sermayenin mutlaka önceden var olan sermaye tarafından üretildiğini ve ön birikimin, gelişme için vazgeçilmez bir unsur olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı Devleti’nin kalkınmasında en önemli unsurun kapitalistleşme yönünde ilerleme olduğunu savunan Mehmed Cavid Bey, sanayileşmenin ancak kapitalistleşme yolunda gerçekleşeceğini düşünmektedir (Çakmak, 2011, s. 168). Ona göre sanayileşme büyük ölçekli sanayi kuruluşları ile oluşturulmalıdır. Bu sebeple büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının maliyetleri, küçük ölçekli on atölyenin kurulum masrafına denk gelmektedir. Bu atölyelerin üretimi büyük ölçekli sanayi kuruluşları ile kıyaslanırsa sanayi kuruluşunun üretim değerinin daha fazla olacağını ön görmektedir. Büyük ölçekli sanayi kuruluşlarında yüksek üretim kapasiteleri ve ileri teknolojik makinelerin kullanılabileceği ve iş bölümünün en iyi şekilde oluşacağını savunan Mehmed Cavid Bey, iş sağlığına ilişkin kuralların uygulanabilirliği üretimin örgütlenmesi ile yeni teknolojilerin bulunmasına yönelik çabaların genişleyip yaygınlaşması ve ürün fiyatlarında ucuzluğun sağlanması açısından sanayi kuruluşlarının atölyelere göre tercih edilebilir olduğu görüşündedir. Bu çerçevede Mehmed Cavid Bey, tekelleşme eğiliminin ortaya çıkması ve işletme yönetimlerinin iyi

olmaması gibi ihtimallere dikkat çekmiş, büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının bazı sakıncalara sebep olabileceğine vurgu yapmıştır (Çakmak, 2011, s. 168).

Osmanlı Devleti gibi geri kalmış toplumların büyük ölçekli sanayilere girişmesini doğru bulmamaktadır. Toplumlarda öncelikle ihtiyaç duyulan bilgi birikimi ve yetenekten yoksun yerli burjuvazisinin büyük ölçekli sanayi kuruluşu kurma çabasının hata olduğunu belirtmektedir. Büyük ölçekli sanayilerin yabancı sermaye tarafından desteklenmesi gerektiği görüşünde olan Mehmed Cavid Bey'e göre özgürlükler ve özel mülkiyet hakkı ne kadar güvenli ise toplum o oranda gelişmiş sayılır (Çakmak, 2011, s. 169).

Mehmed Cavid Bey, özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla tasarrufun ortaya çıktığını ve bireylerin üretimi arttırmak maksadıyla arazilerde iyileştirme gayretlerinin sebebini özel mülkiyet olarak açıklamıştır. Ayrıca özel mülkiyetin devletin yükünü hafiflettiğini aksi halde arazi iyileştirme işleminin ve tasarruf işlemlerinin tamamını devletin yapması gerekeceğini belirtmiştir (Cavid, 2001, s. 58).

Mehmed Cavid Bey, miras hakkını toplumun temel yapısı olarak görmekte olup şu ifadeleri kullanmaktadır: “Aileler ancak özel mülkiyet ve verasetin var olduğu ülkelerde kurulabilmiştir.” (Cavid, 2001, s. 57). Mehmed Cavid Bey'e göre miras hakkının güvencede olmaması toplumun sermaye birikimi oluşturmalarını engeller. Bu durumu; Osmanlı'nın geç kapitalistleşmesinin sebebi olarak görür ve Osmanlı'da veraset hukukunun eksikliğini buna sebep göstermektedir (Çakmak, 2011, s. 170).

Mehmed Cavid Bey Avrupa'da kullanılan “Ekonomi Politik” kavramının ekonomiyle siyaseti birleştirdiğinden, politik kelimesinin kaldırılarak, “Ekonomi Bilimi” (economy science) ifadesinin kullanılmaya başlandığına değinmiştir (Cavid, 2001, s. 4).

Mehmed Cavid Bey, fen bilimleri ve sosyal bilimleri açıklamış, iktisat ilminin sosyal bir bilim olduğunu ifade etmiştir. Psikoloji, sosyoloji, ahlak, hukuk ve mantık bilimlerinin iktisat ilmiyle olan ilişkisini belirtmiştir. İktisat ilminin gözleme ve tecrübeye dayalı olduğunu ifade etmiştir. Örneğin; kimya biliminde defalarca deneme yapılabilirken, iktisat ilminde başrolde insan faktörünün olması, zaman, mekân ve şartlarda yaşanan değişimler ancak gözlemlenerek elde edilebilmektedir.

Doğal bilimler ile sosyal bilimlerin arasındaki bağa dikkat çekmiştir. Ayrıca iktisat biliminin ortaya çıkmasından sonra dikkat çekmeyen bir bilim olarak görülmesine karşı eleştirilerde bulunmuştur.

Mehmed Cavid Bey'e göre sosyal bilimlerde incelenen kanunların araştırılması zorlu olduğundan iktisat bilimi geç sahneye çıkmıştır. Kendisi daha sonra iktisadın tarihçesine değinmiştir. Fizyokrasi ve Merkantilizm'den başlayarak klasik iktisat öğretilerine kadar getirmiştir. İktisadi tanımladıktan sonra faydasını açıklayarak, eserin ana bölümlerini oluşturmuştur.

Eserin ana bölümleri;

- Servetin Üretilmesi,
- Servetin Bölüşümü,
- Servetin Tedavülü,
- Servetin Tüketilmesi ve
- Maliye (vergi, kamu harcamaları, kamu malları) şeklindedir.

Mehmed Cavid Bey “İktisat İlmi” eserinin ana başlıkları altında birçok alt başlığı da açıklayıcı bir şekilde ele almıştır.

Servetin üretilmesi ana bölümünde; ihtiyaç, kıymet, servet, servetin üretilmesi ve üretim araçları, doğa, işgücü, serbest çalışma hakkı, serbest rekabet, mülkiyet ve veraset hakkı, sermaye, müteşebbis, şirketler, iş bölümü, makine ve teçhizat başlıkları halinde incelemelerde bulunmuştur. Özetle kıymet ve faydayı anlatırken; hava ve suyun insanların en çok ihtiyaç duydukları maddeler arasında yer aldığını, bu durumu da altın veya pırlanta gibi ürünlerin daha pahalı ve değerli olmasıyla açıklamıştır. İhtiyaç ve ihtiyaca biçilen temel ücretler arasındaki uçuruma dikkat çekmiştir.

Mehmed Cavid Bey üretim konusunda özellikle uzmanlık alanlarına yönelik üretimin önemine vurgu yapmıştır. Küçükkalay (2019)'da Mehmed Cavid Bey'in iktisadi görüşlerini ifade ederken; ülkenin kalkınması için Osmanlı'da tarıma elverişli toprakların değerlendirilmesinin önemi hakkında görüşlerini dile getirmiştir (Eroğlu, 2008, s. 273; Dumont & Georgeon, 1997, s. 39). Mehmed Cavid Bey, Osmanlı Devleti'nin tarıma elverişli topraklarının ve zengin maden yatakları sayesinde çok kısa sürede tahıl ve maden kaynağıyla iktisadi alanda kalkınabileceğini ileri sürmüştür.

Osmanlı'nın tarım üretiminde gelişmesi ve Avrupa ülkeleri ile tarım alanında rekabet etmesi, onun avantajına olacaktır.

Mehmed Cavid Bey üretimde büyük sanayi tesislerine geçmek için sermaye ve vasıflı iş gücünün zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Yurt dışından ithal etmek üreticiye de tüketiciye de fayda sağlamayacaktır. Ayrıca Mehmed Cavid Bey'e göre yerli sanayiye gümrük duvarları ile korumak rekabetin oluşmasını engelleyecektir. Avrupa ile rekabet edemeyeceği için yerli sanayi ilerleyemeyecektir (Cavid, 2001, s. 22).

Mehmed Cavid Bey pazara yönelik üretim yapılmasına ve üretilen ürünlerin pazarlara ulaşabilmesi için Osmanlı'nın ulaşım problemlerini çözmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bundan dolayı tarım ürünlerinin pazarlara ulaşmasında buharlı gemi ve demiryolu gibi ulaşım imkânlarının geliştirilmesinin önemli olduğunu ifade etmiştir.

Serbest ticarete dış ticaretin önemine vurgu yapan Mehmed Cavid Bey, dış ticaretin zorunluluğu ve faydasını beş maddeyle sıralamıştır. Bu maddeler, aslında korumacı iktisat politikalarının eleştirilerine karşı bir cevap niteliği de taşımaktadır (Bozkurt, 2019, s. 218). Birincisi, herhangi bir ülke kendi topraklarında yetişmeyen veya kendi toprağının altında var olmayan ürünleri ve madenleri dış ticaret yoluyla temin edebilir veya bazı ürünleri ithal etmek kendi ülkesinde üretmekten daha ucuz olması muhtemeldir. Böylelikle dış ticaretle ilgili karar verilirken ithalat ve ihracat arasındaki mutlak rakamlara bakmak yeterli ve net olmayabilir (Bozkurt, 2019, s. 218). İkincisi, herhangi bir ülkede yetişen ürün ya da üretilen mamul, herhangi bir afet, salgın hastalık gibi nedenler ile geçici de olsa ihtiyacı karşılamaya yetmeyebilir. Uzun süreden beri kullanılan ve alışkanlık haline gelen mallar da zorunlu ihtiyaçlar içindedir. İşte bu neden ile bu eksiklik dış ticaret sayesinde giderilebilir. Böyle bir durumda dış ticaret, doğal şartlar veya başka ihtimallere karşı ülkeler arasında karşılıklı bir "sigorta" işlevi görür (Bozkurt, 2019, s. 218). Üçüncüsü, dış ticaretin işbölümünü geliştireceği ve üretim gücünü arttıracığı görüşüdür. Yani serbest mübadele, ülkeler arasında genel bir pazar yaratacağı için işbölümünü geliştirir, her ülke bu sayede daha az emek ile daha çok mal üretir konuma gelir. Dördüncüsü, dış ticaretin rekabeti arttıracığı görüşüdür. Bir ülkenin kalkınmasındaki temel dinamik serbest rekabettir. Serbest mübadele rekabeti geliştirip yaygınlaştırır (Bozkurt, 2019, s. 218). Beşincisi ise, uluslararası rekabetin zihniyetleri de değiştireceği görüşüdür. Çok geniş de olsa bir pazar, dışa

kapalı ise zaman içinde değişen ve gelişen üretim tekniklerinden haberdar olamaz. Haberdar olsa dahi bunlar yeni yatırımlar gerektireceği için bunların gerektirdiği maliyetleri üstlenmek istemez. Serbest dış ticaret tüm bu sakıncaları ortadan kaldırır. Ayrıca serbest ticaret yalnızca mal alışverişini sağlamaz, fikir alışverişine de yol açarak ulusların birbirlerini daha iyi tanımalarına, çeşitli yönlerden etkileşime girerek değişim ve gelişim göstermesine sebep olur. Ayrıca uluslararası sorunların azalmasına da yardımcı olur (Bozkurt, 2019, s. 218).

Mehmed Cavid Bey, iktisadi yükselmenin serbest çalışma ile sağlanacağını öne sürmüştür. Kendisi sermaye birikiminin önemini ifade etmiş ve sanayileşme aşamasına geçişte öncelikli olarak işlenebilecek hammadde ihtiyacının karşılanması gerektiğini vurgulamıştır (Cavid, 2001, s. 65-75).

Mehmed Cavid Bey'e göre ülkeler için girişimcilerin önemi büyüktür. Ülkenin kalkınması yolunda girişimcilere öncelik tanınması gerektiği, teknoloji ve yeniliklerin takibi konusunda desteğin sağlanması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: "Girişimciler bir ülkenin iktisadi kalkınmasında beynini temsil eder; bütün organların çalışmasını organize eden beyindir; girişimciler de tıpkı beyin gibi sektörlerin oluşması, faydalı ticari ve mali girişimlerin oluşmasıyla ilerler." (Cavid, 2001, s. 77-79).

Servetin bölüşümü bölümünde; bölüşümde doğanın payı "rant", arazi mülkiyeti, arazinin işletilmesi, sermayenin bölüşümünde sermayenin hissesi "faiz", servetin bölüşümünde girişimcinin hissesi "kâr", işçinin hissesi "ücret" ve nüfus meselelerine değinmiştir (Cavid, 2001, s. 105-106). Servetin tedavülü ana bölümünde; tedavül, mübadele, kıymet, madeni paralar, kredi, fiyat, üreticilerin birliği, serbest mübadele ve himaye usulü konularını ele almıştır (Cavid, 2001, s. 197-263). Servetin tüketilmesi ana başlığında ise, servetin harcanması ve dağılımı, tasarruf, cimrilik, israf ve zevke düşkünlük, umumi yardımlaşma, sigortalar ve buhran konularına yer vermiştir (Cavid, 2001, s. 289-309). Son olarak bütçe (umumi gelirler ve harcamalar) kısmında ise devlet ve sanayi gelirleri, kamu mal ve mülkleri, verginin tarifi ve sınıflandırılması, vergi çeşitleri, bütçe, borçlanma ve devlet borçları (Duyun-u Umumiye) konularını incelemiştir (Cavid, 2001, s. 313-345).

Günümüze uyarlanarak bakıldığında konular basit gelebilir, fakat eserin yüz yıl önce kaleme alındığı düşünüldüğünde eserde yer alan bilgiler oldukça kıymetlidir.

Örneğin; şirket, çek, senet ve kredilere ait bilgilerin uygulamalı olarak açıklanması dikkat çekicidir (Cavid, 2001, s. 11). Eserin en büyük özelliği yüz yıl önce yazılmış olmasına karşın, bugün karşılaştığımız birçok iktisadi soruna, piyasa ekonomisine yönelik eleştirilere yanıt vermesidir. Kısaca bu sorunlar ele alınacak olursa:

- Krizlerle ilgili açıklamalar,
- Büyük ve küçük mağaza tanımlaması,
- Korumacılık taraftarlarına karşı ekonomik milliyetçilik anlayışı karşısında soru cevap şeklinde açıklama getirmiştir. Küreselleşme karşıtlarına önceden verilmiş yanıtların olduğu görülmüştür,
- Türkiye iktisat literatüründe siyasi düşünceler nedeniyle eleştirilen kolonizasyon - sömürgeleştirme düşüncesinin iktisadi manasını Mehmed Cavid Bey yüz yıl öncesinde misalleriyle anlatmıştır. Bu konu batı literatüründe geniş bir inceleme alanı bulmuştur,
- Tekel konusunda ise “En kötü tekel devlet tekelidir” ifadesini kullanan düşünür, yüz yıl öncesinden önemli bir konuyu dile getirmiştir,
- Girişimcilik kültürü ile ilgili saptamaları iktisat alanında tarihi değere sahip bir konudur. Çünkü “girişimci hayatın ruhu derecesindedir” görüşü, günümüzde servet ve sermaye karşıtlarının göremediği bir noktadır. Girişimci, üretim faktörü olmasının yanında aynı zamanda üretim faktörlerini bir araya getirerek onlara yön verendir,
- Vergilerle ilgili açıklamalarına bakacak olursak, Mehmed Cavid Bey en etkin vergilendirmenin düz oranlı ve gelir üzerinden alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca devletin artan oranlı vergi uygulaması, özellikle de sermayenin vergilendirilmesinin iktisadi bunalıma neden olacağını ifade etmiştir (Cavid, 2001, s. 11-12).

3.2. Musa Akyiğitzade

3.2.1. Musa Akyiğitzade’nin Hayatı

Musa Akyiğitzade Moskova’nın güneydoğusunda yer alan; Penza idari bölgesine bağlı olan Çembar’da doğmuştur. Annesi Gül Saîde Hanım, babası ise Mehmetcan Efendi’dir. Musa Akyiğitzade’nin babası üst düzey devlet memurudur. Musa Akyiğitzade, ilk eğitimine Maçalı’daki Tatar Medresesi’nde başlamış, medresede temel dini bilgilerin yanı sıra Tatarca da öğrenmiştir. Ardından Çembar’da bulunan Rus Mektebi’ni tamamlamış, 1884 yılında Penza Lisesi’ni bitirmiştir (Akyiğitzade, 2016, s. 23). Musa Akyiğitzade yükseköğrenimi için Kazan ve Moskova’da yer alan

üniversitelere başvuru yapmıştır ancak o dönemde Rus hükümetine hizmetlerde bulunan aileler ve soyluların haricinde Müslüman Türklerin üniversitelere yaptığı başvurular kabul edilmediğinden kendisinin başvurusu da kabul edilmemiştir (Akyiğitzade, 2016, s. 24). Bu sebeple Musa Akyiğitzade yükseköğrenimi için 1888 yılında İstanbul'a gelerek Mekteb-i Mülkiye'de eğitimine başlamıştır (Akyiğitzade, 2016, s. 25). Gaspıralı İsmail'in çıkarttığı Tercüman gazetesinde bir dönem çalışmış olan Musa Akyiğitzade, fikirlerini kitaplarının yanı sıra gazeteler aracılığı ile dile getirmiştir (Demir, 2018, s. 302). Akyiğitzade, "Metin" adıyla Türkçe günlük siyasi ve ilmi bir gazete çıkarmak için gerekli ruhsatı 29 Temmuz 1908'de almıştır (Akyiğitzade, 2016, s. 26). Bu gazetenin yayın hayatı İttihatçıların görüş ayrılıkları sebebi ile kısa sürmüş ve 1910 yılında kapatılmıştır. Bunun üzerine Akyiğitzade "Metin", "Tasvir-i Hayal" ve "Feyz-i Hürriyet" gazetelerini aynı çatı altında toplayarak "Üç Gazete"yi çıkarmaya başlamıştır (Akyiğitzade, 2016, s. 27). Musa Akyiğitzade'nin, 1887 - 1888'de İstanbul'da bulunduğu sırada, Abdullah Battal Taymas; Musa Akyiğitzade ile Gerey Ahmeroğlu'nu İlminsky'nin mektuplarından yola çıkarak karşılaştırmış, Musa Akyiğitzade'nin İstanbul'a gelmesini, İslam'a ve Türklüğe olan hizmetini takdir etmiştir (Karaoğlu, 2008, s. 21; Battal, 1966, s. 118).

Musa Akyiğitzade 1891 yılında Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra başkent başta olmak üzere değişik illerde memurluk yapmıştır. Musa Akyiğitzade, 29 Ocak 1892'de Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane lisan (yabancı dil) hocalığı yapmıştır. Aynı yıl (13 Şubat 1892) 'de ek memuriyet görevi ile Galata Gümrüğü Nezareti Muayene Salonu Muayene-i Kütüp memurluğuna getirilmiştir. 13 Nisan 1893'te Sirkeci Rüşumat Merkez Müdüriyeti Kitap Muayene memurluğuna atanmıştır. 31 Ağustos 1893'te ise memuriyet derecesi "Rütbe-i Salise"ye çıkarılmıştır (Akyiğitzade, 2016, s. 18-22).

Musa Akyiğitzade, gelişmiş ülkelerde bireylerin yararına oluşturulan kuruluş ve dernekler olduğunu belirttikten sonra, hizmetlerin bireysel olarak da yapılabileceğini, ancak kurumsal hizmetlerin daha kapsayıcı olduğunu ve geniş kitlelere ulaşabildiğini ifade etmiştir. Bu noktadan yola çıkmış ve Türk Derneği'nin toplumun ihtiyaçlarına yönelik hizmet amacıyla ilerleyeceğini belirtmiştir. Türk Derneği 1912 yılının sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür (Karaoğlu, 2008, s. 26). Derneğin yayım organı olan Türk Derneği Dergisi'nde sadece yedi sayı çıkarabilmiştir. Derneğin aynı üyeleri 1911

yılında politikacıların iki kutba ayrılmış olmasının ve bunun sonucunda Musa Akyiğitzade 1910 yılında taşraya kaymakam olarak gönderilmiş olmasının yanında, diğer üyelerin de memuriyetleri gereği İstanbul'dan uzaklaşmış olmaları nedeniyle fazla sayı çıkarılamamıştır. Türk Derneği, daha sonra kurulacak olan Türk Ocaklarına kurumsal anlamda öncülük etmiştir. Bunun yanı sıra Türk Derneği Dergisi, Türk Yurdu Dergisi'ne zemin hazırlamıştır. Musa Akyiğitzade iktisadi liberalizme eleştirel yaklaşan milliyetçi düşünceleriyle bilinen, yenilikçi kapitalizme yönelik toplum oluşumuna iyimser ve aydınlanma değerlerini yüklemiş olan bir düşünürdür (Pulat, 2019, s. 330-334).

Musa Akyiğitzade, ülkede korumacı devlet politikasını disiplinli bir şekilde savunan tek iktisatçıdır. II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki, liberal iktisat ilkesini savunmuş fakat 1912'den sonra Türkçülerin tesirinde kalarak korumacı devlet politikasına destek vermiştir. Bu yıllarda Musa Akyiğitzade, Mehmed Cavid Bey'in gazabına uğramış, böylelikle Anadolu'ya memur olarak atanmış, bir nevi sürgün hayatı geçirmiştir (Demir, 2018, s. 300-326). Musa Akyiğitzade 6 Eylül 1923 tarihinde İstanbul Çengelköy'deki evinde vefat etmiştir (Koyuncu, 2017, s. 264).

Musa Akyiğitzade; Avrupa'nın amacının yeni pazarlar bulmak olduğu, bununla birlikte Avrupa sanayisinin himayeci stratejiyle geliştiğini ifade etmiştir. İthal ürünlerden toplanan gümrük vergisinin yurt içi vergilerden düşük olmasının ithal malların rekabeti zorlaştırdığından ülke içindeki üreticilerin zarara uğrayacağını savunmuştur.

Dünya ticaretinin yöneticisinin İngiltere olmasına karşın dünyada her yıl savaşların çıktığı, fiyatların artacağı iddiasının ise geçici olduğu ve yürütülen vergi stratejilerinin üreticileri garantiye alacağı düşüncesini savunmuş, himayecilerin, klasik iktisatçıların dış ticarete denge düşüncesini kabul etmiştir. Liberalizmi savunanların sanayide tek alanda uzmanlaşmasının mümkün olmayacağı düşüncesini eleştirmiştir. Himayecilerin sermaye transferine karşı olmaları düşüncesinin aksine, az gelişmiş ülkelere sermaye transferi olabileceğini savunmuştur. İhtiyaç fazlası imalâtın ihraç edilebileceğini, rekabetin birbirine paralel ülkeler arasında olacağını, tarımın egemen sektör olduğu ülkelerdeki sanayileşmenin güç ve yıpratıcı olduğunu belirtmiştir (Koyuncu, 2017, s. 261-265).

3.2.2. Musa Akyiğitzade'nin İktisadi Politikalara Bakışı

Musa Akyiğitzade, Osmanlı iktisatçılarından hem incelediği iktisat okulu hem de yöntemi açısından farklılık göstermiştir. Bu bağlamda, özgür ticaret yerine himayeciliği savunarak Osmanlı'da, yenilikçi iktisada ilk eleştiriye yapan Osmanlı iktisatçısı olmuştur. Korumacı veya himayeci sistem, ithal ürünlere getirilen yüksek gümrük vergileri ve sınırlı kotalar, ithal ile yerli ürün arasında oluşan ücret farkını azaltmaya yönelik politikalar ile yapılan iktisadi düzenlemelerdir. Osmanlı iktisat düşüncesine Heterodoks iktisat okuluna ait görüşlerin yayılmasına önderlik etmiş, Alman Friedrich List ve onun Fransız etkileyicisi Pael Cauwes'in görüşlerinden etkilenmiştir (Demir, 2018, s. 300-323). Smith'in ve Say'ın getirdiği liberal anlayışın Osmanlı için uygun yöntem olmadığı eleştirisini yapmıştır. Yöntem olarak klasik iktisatçıların tümdengelim yöntemi yerine, tümevarımı yöntemini seçmiş, tarihsel açıklama metodunu kabullenmiştir (Koyuncu, 2017, s. 261).

Sakızlı Ohannes Paşa, Ermeni kökenli bir iktisatçıdır, Mekteb-i Mülkiye'de iktisat hocalığı yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde iktisadi liberalizm fikrini savunmuş ve ilk Osmanlı liberallerindendir. İktisadi kalkınma için serbest mübadele, iktisadi özgürlüğe dayanan rekabetçi bir ortamı gerekli görmüştür. Bu kapsamda himaye usulüne karşı çıkmıştır. Sakızlı Ohannes Paşa 1908 yılı ve sonrasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Mehmed Cavid Bey ile birlikte liberalizmi savunan ve bunun üzerine kitaplar yazan ekonomistlerdendir. Özellikle Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı kitabının klasik iktisat anlayışından etkilenmiş ve Sakızlı Ohannes Paşa "Milletlerin Zenginleşmesi Biliminin Kaynakları" başlıklı eserinde, Osmanlı Devleti'nin iktisadi gelişimi için özel mülkiyet hakkına, girişimci özgürlüğüne ve rekabetçi bir ekonomik yapının önemine vurgu yapmıştır. Ohannes Paşa, Ortodoks iktisat yaklaşımına uygun olarak, ekonomide himaye, devlet merkezli otoritenin ve tekelin zararlı olduğunu belirtmiştir. Osmanlı iktisadi hayatına liberal düşüncelerle etki etmiş ve bu gelişmelerin sonucu olarak milli iktisat oluşumu ertelenmiştir (Cengiz, 2012, s. 24). Musa Akyiğitzade, Mülkiye'de iktisat hocası olan Sakızlı Ohannes Paşa'nın görüşlerini kabullenmemiş ve himaye görüşünü savunmuştur (Demir, 2018, s. 300-323).

Liberal iktisat politikalarına yönelik yapılan eleştiriler ve zihniyet değişikliğinde Musa Akyiğitzade'nin etkisinin az olduğu söylenebilir. Ayrıca İzmir İktisat

Kongresi'nde gümrük düzenlemesinin belirlenmesine yönelik bazı ilkeler Musa Akyiğitzade'nin gümrük vergileri hakkındaki görüşleriyle örtüşmektedir. Tarımda makineleşmeyi destekler nitelikteki çalışmaların yapılması gerektiğini savunmuştur.

Musa Akyiğitzade ilk olarak iktisat konusundaki eserleri ile Osmanlı'nın iktisadi sisteminin gelişmesine, sonrasında ise Tanzimat'tan sonra çıkardığı iktisat ile ilgili kitapları, çevirileri ve makaleleriyle kendisinden söz ettirmiştir (Bozkurt, 2019, s. 228-229).

3.2.2.1. Musa Akyiğitzade'ye Göre Liberalizm ve Sosyalizm

Musa Akyiğitzade'nin korumacı görüşünün temeli her şeyden önce toplumcu bir düşünceye dayanmaktadır. XIX. yy.a gelindiğinde birçok iktisatçı serbest ticaret kanunları ve sosyalizm kavramları üzerine görüşlerini ifade etmiştir. Liberal yaklaşıma karşı ilk itiraz edenler Ahmet Midhat, Namık Kemal ve Musa Akyiğitzade olmuştur (Pulat, 2019, s. 340). Çünkü Osmanlı için uygun olan ve uygulanması gereken sistem korumacı yaklaşıma dayanan sosyalizmdir.

Tamamen korumacı görüşe sahip olmayan Musa Akyiğitzade, ithal ürünlere rekabet gücü kazandırılana kadar korunmasını önerdiği alanlarda zamanla oluşan iç rekabet neticesinde fiyatların düşeceğini ileri sürmüştür. Osmanlı'da mevcutta uygulanan sisteme yakın olması sebebiyle de Musa Akyiğitzade sosyalizmi uygun görmüştür. Çünkü Osmanlı'da sosyal devlet anlayışı hâkimdir. Halkın refahı Osmanlı'da her zaman öncelikli bir mesele olarak değerlendirilmiştir.

Musa Akyiğitzade'ye göre sanayi ticaret ve tarım alanlarında ithalatta yüksek vergi uygulayarak hem yerli üretime destek verilmiş olacak hem de yeni kurulan ve kurulacak olan sanayinin gelişimine destek sağlanacaktır. Akyiğitzade Manchester Okulu'nun görüşlerine karşı çıkmıştır. Eseri üzerinden örnekle İngiltere'de kraliçenin bazı ticari işlerinin yapılmasının izne tabi tutmasıyla ve çıkardığı kanunlarla ekonomide korumacı politikaların uygulanmasıyla birlikte liberalliğe geçildiğini ifade etmiştir (Akyiğitzade, 2016, s. 59). Osmanlı için ise liberal politikalara geçmenin yalnızca diğer ülkelerin faydasına olacağını ifade etmiştir. Korumacı sistemle Osmanlı'nın kendisini öncelikle sanayi, tarım ve endüstriyel anlamda iyileştirmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir.

Musa Akyiğitzade'ye göre Batı'nın etkisiyle yaygınlık ve itibar kazanan klasik-liberal okulun iktisadi yaklaşımlarından ziyade, yerli ve milli bir bakış niteliğiyle öne çıkan Akyiğitzade'nin "ilm-i servet yahud ilm-i iktisad" kitabını esas aldığımız bu çalışmada yazarın teoriye, iktisadın tarihine ve uluslararası boyutlarına yönelik ayrıntılı bilgilere yer verdiği görülmektedir (Karaoğlu, 2008, s. 20).

Liberal iktisadi politika ile korumacı iktisadi politika tercihini ortaya koyabilmek için iki yöntemin taraftarlarınca ileri sürülen tezleri ve karşı eleştirileri ayrı ayrı ele alan Musa Akyiğitzade, önce liberal iktisadi politika düşüncesindekilerin argümanlarına yer vermiştir. İlk olarak mutlak üstünlükler teorisini özetleyerek, sonrasında yabancı mallara ağır gümrük vergileri ya da yasak uygulamanın malların daha pahalı satılmasına yol açacağı ve uluslararası ticareti daraltacağı şeklindeki klasik yaklaşımını ifade etmiştir. Liberal iktisadi politika taraftarlarının, korumacı iktisadi politika yönteminin uluslararası işbölümünü olumsuz etkileyerek üretilmeyen bir malı ülkede üretme çabası sonucu kaynak israfı ve fiyat artışına sebep olacaklarını ifade etmiştir. Yine bu milli korumacı iktisadi politikanın uluslararası ilişkilerde gerginlik ve savaşlara yol açabileceği akabinde ülke içinde sadece birkaç sanayiciyi zenginleştireceğini dile getirmiştir (Karaoğlu, 2008, s. 9).

3.2.2.2. Musa Akyiğitzade'ye Göre Türkiye'nin İktisadi Durumu

Tanzimat sonrasında ortaya çıkan liberal temayüle göre Türkiye'nin temel olarak tarıma odaklı bir ülke olması ile birlikte, bu durumun süreklilik kazanması ülkenin yararınadır. Tarım ürünlerinin ihracında dış ticaretin tamamen serbest bırakılmasının Osmanlı dönemindeki sanayileşmenin temelinde ve ihracat sayesinde gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Milli iktisat sempatizanlarına göre ise yukarıda sayılan başlıkların aksi yönde olmasıdır. Özetle sanayileşme anlamında öncelik Avrupa seviyesine erişebilmektir (Pulat, 2019, s. 334). Musa Akyiğitzade; temel olarak ülkede eğitimin genel anlamda ve toplumun tüm kesimlerine ulaşacak şekilde yaygın hale getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda ise, sanayi odaklı eğitim veren kurumların oluşturulmasının hayati önemine değinmiştir. Ulaşım ağının geliştirilerek çeşitlendirilmesi ve sonrasında ise ülke içerisindeki ticarete ve sanayiye talebin cazip hale gelmesi için tüm teşviklerin sağlanması gerekliliğini vurgulamıştır. Esasında, buna paralel olarak ülkenin ziraat ve ticarete gereken önemi vermeyerek tüm imkânların

sadece sanayi için seferber edilmesinin yansımalarının iktisadi krizlerin var olduğu dönemlerde görüldüğünü ifade etmiştir. Ekonomide tekelleşmeye dayanan ülkelerin krizlerin etkisini normalden daha fazla hissedeceğini kaçınılmaz bir gerçek olarak dile getirmiştir. Bu bağlamda Musa Akyiğitzade tek sektör odaklı bir ülke ekonomisinin krizleri daha şiddetli hissedeceğini vurgulamış olup örnek olarak İngiltere'yi ele almıştır. İngiltere dünyanın tekstil arzının ciddi bir oranına sahip olmasına rağmen yaşanabilecek bir iktisadi kriz anında tekstil ürünü pazar alıcılarının kapanması ile birlikte sektörel anlamda istihdam edilmiş olan çalışanların durumlarının ne olacağının belirsiz olduğuna dikkat çekmiştir (Akyiğitzade, 2016, s. 48). Temel olarak ülkenin tekelleşmeden ziyade üretim, istihdam ve ihracat odaklı birden fazla konuya odaklanması, iktisadi durumun yaşanabilecek olumsuzlukları daha az hasarla atlatabilmesine imkân verecektir.

3.2.3. Musa Akyiğitzade'ye Yöneltilen Eleştiriler

Yeryüzü genel bir pazardır ve dolayısıyla her coğrafya, iklim ve toprak özellikleri gereği belirli ürünleri yetiştirme yeteneğine sahiptir. Her ülke mahareti gereğince en iyi yaptığı malı diğer ülkenin imal ettiği mal ile değiştirmektedir. Bundan ötürü yerinde üretilen ürün kaliteli olmalıdır. Bu hususta korumacı devlet politikası fikrini savunan iktisatçılardan olan Musa Bey'e yöneltilen eleştirileri inceleyelim.

Uluslararası ticaretin kendi olurlarına bırakılmasından ziyade yabancı mallara yüksek gümrük vergileri uygulamak veya ithal malın ülkeye girmesini engellemek pek akıl kârı bir uygulama olmasa gerek (Koyuncu, 2017, s. 261-265). Çünkü bu durum ülkenin bir alanda daha kaliteli ürün imal etmesine engel olduğu gibi, malların daha pahalı satılmasına ve uluslararası ticaretin tükenmesine de neden olmaktadır. Bunların yanı sıra himaye usulünün uygulanması uluslararası iş bölümüne mâni olur, bir yerde yetiştirilmesi mümkün olmayan ürünün yetiştirilmesi gibi anlamsız uğraşların doğmasıyla da sonuçlanabilir. Ayrıca genel zenginliğin önünü de kapatmaktadır (Pulat, 2019, s. 330-334).

Korumacı devlet politikasının uygulanması uluslararası anlaşmazlığa yol açar. Bundan ötürü devletler birbirleriyle sürekli savaş halinde olur. İnsan kanının dökülmesine neden olan himaye usulü, XIX. yy uygarlık anlayışına uygun değildir. Çünkü söz konusu uygarlık barış temeli üzerine inşa edilmiş, insanlığın huzuru,

hoşnutluğu ve güvencesi gibi birçok unsuru bir arada bulundurmaktadır. Toplum geleceği açısından belirtilen iyi dileklerin devam edebilmesi için devletler, her alanda üretim yapmak yerine iyi yapabildikleri sanayi dallarına yönelmelidir. Örneğin İngiltere gemicilik alanında iyi ise bu faaliyet alanının İngilizler tarafından uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Böyle bir durumda hem İngilizler daha kaliteli bir emek sunarlar hem de deniz ulaşımı ve nakliye ücretlerini azaltabilirler. Buna karşın himaye usulü tercih edilirse; herkes kendi gemisini yapacağı için bir rekabet olmaz, bu da ulaşım ve nakliye ücretlerinin artmasına yol açar. Ülkeler maharet ve potansiyellerine göre bazı üretim faaliyetlerini seçmelidir. Örneğin bir ülke tarımcı, diğeri denizci, başka bir ülke farklı bir sanayi kolunda üretim gerçekleştirirse hem daha kaliteli bir hizmet takdim edilmesi sağlanır hem de daha az zahmet sarf ederek indirim teminat altına alınmış olur (Pulat, 2019, s. 330-334).

Himayecilik, sadece büyük şehirlerde yaşayan tüccarın avantajına sonuçlar oluşturur. Himaye edilen ürünlere %40 gümrük vergisi uygulanması durumunda vergi artış oranında malın fiyatına ilave edilerek satılır. Bundan dolayı yerli üreticiler ürettikleri malı pahalıya satmak durumunda kalmaktadır. Bu fiyat artışı ise topluluk üzerinde ağırlık oluşturmaktadır. Topluluğun birkaç kişinin kârı için vergi yükünün altında ezilmesi hakkaniyete uygun bir tutum değildir (Karaoğlu, 2008, s. 1-21). Ülke içerisinde kaliteli ve ucuz üretimin yapılabilmesi için gümrük vergilerini indirmek gerekir. Çünkü üretim yapacak teknolojik makinelerin getirilmesi üretilen malın hem kalitesini artırır hem de malın ucuza satılmasına zemin hazırlar. Ticarete müdahalenin azaltılması ve gümrük vergilerinin asgarileştirilmesi ya da kaldırılması devletlerarası bir rekabete yol açar. Bu mamul maddenin daha ucuza satılmasına zemin oluşturur. Böylece hem genel zenginlik artar hem de kaliteli ürünler elde edilir (Karaoğlu, 2008, s. 1-21). Örneğin İngiltere adalarında tütün ekimine kalkışılmış, ağır koşullar ve emekler neticesinde tütün yetiştirilememiştir. İklimi uygun olmayan İngiltere hem kalitesiz, hem de pahalı tütün üretmektedir. Böyle maliyetli ve zor şartlarda üretim yapılacağına, Fransızlara kömür satarak gayet kaliteli Fransa tütününü satın alabilirler. Netice itibarıyla iki devlet de bu durumdan kazanç elde etmiş olacaktır (Yılmaz, 2005, s. 5-6).

Yerli sanayiye korumak, devletin sermayesinin himaye edilen tarafa sarf edilmesine sebep olur. Bu da ülkenin iklim şartlarına uygun olan sanayi dalının sermayesinin tükenmemesine sebebiyet verir. Söz konusu sermayenin düşmesi iklim

şartlarına uygun olan sanayinin gelişimine engel olmakla birlikte işçi ücretlerinin de azalmasına ortam hazırlar. Devletin elverişli olan sanayi dalına sermayesini vakfetmesi ve işçi ücretlerinin azalması ülke için tahripkâr bir durumdur. Ülkede sanayinin gelişmesinin öncelikli koşulu sermayedir. Sermayenin olmaması üretimi olumsuz etkiler, sanayi gelişemez. Örneğin, bir ülkede tarım reformu için sermayeye ihtiyaç varken pamuğa gümrük vergisi uygulanması pek akıl kârı değildir. Mevcut sermayenin az olması, tarımsal sermayenin de azalmasına neden olur. Bu durum tarımın gelişmesine de engel olur (Pulat, 2019, s. 330).

Ticaret dengesi prensiplerinin himayeciler tarafından korunması bir diğer önemli konudur. Ticaret dengesi prensipleri XVI. yy merkantilistler tarafından ifade edilen ekonomiye dair bir kavramdır. Ticaret dengesi prensiplerini savunanlar ülkeye kazanç sağlayacak her şeyi desteklemektedirler. Böylelikle, ithalat ve ihracat arasında dengeyi sağlamak amaçlanmaktadır. Merkantilistlerin fikirleri ise Adam Smith tarafından çürütülmüştür (Pulat, 2019, s. 330).

Osmanlı Devleti XIX. yy süresince politik istikrarsızlıklar ve toplumsal kaygıların yanında iktisadi problemlerle de ilgilenmek zorunda kalmıştır. Ekonominin gittikçe batılı büyük devletlerin sömürüsü haline gelmesi, Osmanlı taraftarlarının Avrupa'ya karşı tepki göstermelerine neden olmuştur. Musa Akyiğitzade; liberalizm ve uluslararası iktisadi ilişkinin zorlu bir mücadele olduğunu ifade etmektedir. Kişisel menfaat ve kazançlar ön plana çıkarılmamalı, millî kazanç ön plana çıkarılmalıdır. Bu kapsamda; himayecilik usulünün iktisadi sistem düzeni oluşana kadar devlet kontrolünde bir strateji izlemesi gerekmektedir. Ayrıca Osmanlı'nın iktisadi refahı için, himayeci bir dış ticaret politikası izlemesi gerektiğini savunmuştur (Küçükkalay, 2019, s. 205).

Musa Akyiğitzade, liberal iktisat stratejisinin gerçekleşmesi kapsamında, ekonomik olanakları farklı olan ülkeler arasındaki eşitsizliğin daha fazla artacağını ve gelişmiş ülkelerin avantajına bir rota oluşturacağını savunmuştur. Ayrıca bu şekilde bir rekabet az gelişmiş ülkelerin daha fazla yıpranmasına neden olabilmektedir. Ekonomik olarak bağımlı ülkelerin siyasi anlamda da bağımlı olduklarını Fas, İrlanda ve Marakeş örneklerinden anlaşılabildiğini belirtmiştir. Gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) için iktisadi özgürlük yolunda liberalizmin büyük bir tehdit oluşturduğu savını desteklemiştir.

Ekonomik bağımlılığı engellemek amacıyla korumacı devlet politikasının uygulanması gerektiğine de ayrıca yer vermiştir. Devletin iktisadi problemlerinin, yalnızca devletin yönetimindeki iktisadi korumacılıkla çözüleceğini savunmuştur (Koray, 2017, s. 114-127).

Korumacı devlet politikasının uygulanamama sebebini dış ticarete serbestlik politikasını savunması ile ünlenen Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey, ekonomik sistemde liberalizmi uygulamıştır. Kendisi uzun süre maliye bakanı olarak görev yapmış olup korumacı devlet politikasının karşısında olması, politikanın prensiplerinin uygulanmasının önündeki en büyük engellerden biri olmuştur.

Musa Akyiğitzade XX. yy başında Osmanlı Devleti'nde üstün iktisadi düşünce olan liberal iktisada karşı eleştirel görüş beyan etmiştir. Politik ve iktisadi bağımsızlıkları ayrılmaz bir bütün olarak ele almış olan Musa Bey, yerli sanayinin geliştirilmesi ve himaye usulünün uygulanması gerektiğini savunmuştur. Liberal iktisadi düşünceye yönelik eleştirilerinde Osmanlı Devleti'nde himayeci politikaların uygulanmasının gerekli olduğu, aksi takdirde gelişmiş olan ülke ekonomilerinin egemenliği altında ezileceklerini ifade etmiştir. Ayrıca ülke ekonomisi açısından tarımın mı yoksa sanayinin mi öncelikli olduğu tartışmasına Musa Akyiğitzade; tarımsal üretim ile sanayinin aynı zaman diliminde olmasının ülke için daha faydalı olacağı yorumunu getirmiştir (Pulat, 2018, s. 328). Musa Akyiğitzade'ye göre iktisadi uygulama kapsamında ekonomik, siyasal ve denetleme mekanizmalı bir sistem oluşturulmalıdır (Balci, 2004, s. 79-82).

3.2.4. Musa Akyiğitzade'nin “İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisat” Eseri Kapsamında İktisadi Politikalara Bakış Açısının Sentezi

“İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisat” adlı eserin giriş kısmında Musa Akyiğitzade'nin hayatı ve iktisadi düşüncelerine dair bilgilere yer verilmiştir. “Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sicili Ahval Defteri” ‘inde yer alan Musa Akyiğitzade ile ilgili bölümler transkripte edilmiştir (Koyuncu, 2017, s. 261). Bahsi geçen kitabının girişinde Heterodoks iktisat görüşünün Osmanlı insanının düşünce dünyasına dâhil olmasının katkısından bahsedilmiştir (Akyiğitzade, 2016, s. 2-3).

Musa Akyiğitzade “İlm-i Servet veyahud İlm-i İktisat” başlıklı eserini Harbiye’de girdiği iktisat dersleri için yazmıştır. Eserinde Merkantilistlerden

Fizyokratlara, Klasik iktisadın öncü ve takipçilerine kadar birçok düşünürden söz etmiştir. Ayrıca Alman tarihçi okulunun eski ve yeni temsilcilerine de yer vermiştir. Bunun yanında kitabında İslam kültür ve medeniyet tarihinin önemli düşünürleri olan Gazali, İbni-i Sina ve İbn-i Batuta'nın eserlerinden alıntılar yapmıştır. Eser, önsözünde besmeleyle ve Sultan II. Abdülhamid Han'a dua ile başlar. “İlm-i Servet Hülasa-i Tarihîyesi” başlığında eski Yunan, Mısır, Roma, Amerika'nın keşfi, Merkantilizm, Fizyokrasi, sömürgecilik, O. Cromwell Kanunu, İngiltere'deki esnaf kanunundan ve sanayi devriminden bahsetmiştir (Koyuncu, 2017, s. 262). Yine bu kısımda A. Smith, D. Ricardo, T. R. Marthus, J.B. Say, J.S. Mill, C. Dunoyer ve N.W. Senior gibi klasik iktisatçıların görüşlerine de yer vermiştir. İlk kitabında olduğu gibi bu kitabında da serbest ticaretin tanımını yapmış ve bu tanımlı korumacılık ile karşılaştırıp, Rusya'daki gümrükleme sistemini anlatmıştır. Ahmet Midhat Efendi ve Ohannes Efendi gibi Osmanlı düşünürlerinin yanı sıra Alman Tarihçi okulundan Friedrich List, W. G. Friedrich Roscher, A. Waner, J. K. Rodbertus ve L. Brenta'nın iktisada dair görüşlerine de atıfta bulunmuştur.

Musa Akyığıtzade “İlm-i Servetin Tarifi” ile iktisat ilmini; maddi taleplerin karşılanması maksadıyla insanın emek sarf etmesi şeklinde açıklamıştır. Bu açıklamada sanayi ve iktisat biliminin başlıca farklılıklarına değinmiştir. “İlm-i Servet Hakkında Efkârı Batıla” başlıklı bölümde iktisat hakkında yanlış bilinenleri açıklamaya çalışmıştır (Akyığıtzade, 2016, s. 70-71). “İhtiyâcât-ı Beşeriyye” adlı bölümde ise ihtiyaçları maddi, manevi ve ahlaki olarak kategorize etmiştir (Akyığıtzade, 2016, s. 72-74). Musa Akyığıtzade “İstihsal-i Servet” başlığında ise serveti, maddi ve manevi olarak tanımlamıştır (Akyığıtzade, 2016, s. 76). “Terakkiyat-ı Medeniyye İlmin mi Yoksa Sanatın mı Daha ziyade Dahli Olmuştur” ifadesinde ilmin ve uygarlıkların mesafe kat etmesinde katkısının sanattan daha fazla olduğunu belirtmiştir (Akyığıtzade, 2016, s. 80-81). Devamında bir diğer bölüm olan “Taksim-i Amal” özelinde iş bölümünü açıklamıştır. “İşlerin Terkibi” bölümünde de Smith'in toplu iğne ve Say'ın oyun kâğıdı örneklemelerinden emek ve zamandan tasarrufun nasıl elde edileceğini anlatmıştır (Akyığıtzade, 2016, s. 100-106). “Taksim-i Meşagil-i A'Malin Mehaziri” başlığı altında iş bölümü kavramının kapsamına eleştiriler getirmiştir (Akyığıtzade, 2016, s. 107-110). Sermayeyi anlatırken paranın elzem olan ihtiyaçların karşılanmasında sermaye olarak

ifade edilemeyeceğini fakat sahip olunan para ile servet sahibi olunması halinde sermaye olarak tanımlanacağını ifade etmiştir (Akyiğitzade, 2016, s. 110-111).

Musa Akyiğitzade “Sermayenin Husulü” konusunda sermayenin oluşabilmesi için tasarruf ve eğitime ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır (Akyiğitzade, 2016, s. 116-120). “Nazariyât-ı Mübadele” de ise arz ve talebin birleştiği yerde yani piyasa içerisinde meydana geldiğini ifade etmiştir (Akyiğitzade, 2016, s. 120-123). “Kaimenin Kıymetten Düşmesi Misalleri” ile “Kaimenin Kıymetinin” başlıklı bölümlerinde ilk olarak pazarın varlığını, ikinci olarak, milletler arası gerginlik ve savaşlara sebep olabilecek yegâne nedenin himayecilik olduğunu, üçüncü olarak girişimciliğe engel olabilecek himayeciliğin gösterilmesi ile sermayenin belirli grupların özelinde toplanacağı düşüncesine yer vermiştir. Dördüncü olarak da, sanayideki gelişmenin durgunlaşması ile gelirlerin de önemli ölçüde düşeceğini aktarmıştır. Son olarak merkantilizmle denenmiş ve himayeciliğin olumsuz olduğu servetteki yükselişin üretimde olan artışla meydana geldiği açıklanmıştır (Akyiğitzade, 2016, s. 142-147).

Musa Akyiğitzade, İngiltere dünya ticaretinde hâkim bir pozisyona sahip olmakla beraber küresel anlamda sürekli yaşanan savaşların, fiyat artışı yönündeki tahminlerin gelip geçici olduğu ve halen var olan vergilendirmelerin içeride bulunan üreticiler açısından güvence sağlayacağı düşüncesine değinmiştir. Musa Akyiğitzade, serbest ticareti savunan, sanayide tek alanda uzmanlaşma imkânının olmadığı fikrine eleştirel olarak bakmış, Batıda sanayileşmenin geçmişte yer alan misallerini göstererek bu düşüncesini desteklemiştir. Sermaye transferine karşı olan himayecilerin bu görüşlerinin tersine, az gelişmiş olan ülkelere de sermayenin kayabileceğini belirtmiştir. Üretimin, ihraç edilebilecek nitelikte olması için ihtiyaçtan fazlasının dağıtılması, rekabetin de birbirine paralel ülkeler arasında olabileceği fikrini savunmuştur. Avrupa’nın temel amacının var olan pazarlara yenilerini eklemek olduğunu dile getirmiştir. Buna bağlı olarak Avrupa sanayisinin bu hale gelmesindeki temel sebebin himayeci anlayış olduğunu açıklamıştır. “Himaye Usulü Cihandaki Taksim-i A’male Mugayir Değildir” bölümünde Musa Akyiğitzade, himayeciliğin dünya genelindeki iş bölümüne engel olmadığını belirtmekle birlikte ülkelerin yetenekleri ve hammadde kaynaklarına göre belirli süreli olarak himayeciliğin uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim himayeciliğin ithalata engel olmadığını da görüşlerine eklemiştir (Koyuncu, 2017, s. 264-265; Akyiğitzade, 2016, s. 298-299).

“Usul-i Himayenin Mebna-yı Fennisi” başlıklı bölümde, himayeciliğin üretim çerçevesi kapsamında yapılması gerektiğini anlatmıştır. Baskın bir iktisadi yapı için; ticaret, ziraat ve sanayinin eşzamanlı olmasının gerekliliğini ifade etmiştir. Sonradan ise kısa dönemde mal fiyatlarının ucuzlamasına sebep olarak serbest ticareti gösterirken, bu durumun ülkenin ekonomisine zenginlik sağladığını fakat uzun vadeli olarak ele alındığında ülkenin ekonomisini iflasa sürüklediğini ayrıca vurgulamıştır. Vatandaşlar ucuz mala rağbet ederken, devletler uzun vadeli düşünmek zorunda olduğundan geleceğe yönelik adımların atılması gerektiğini de eklemiştir (Akyiğitzade, 2016, s. 300-304).

Musa Akyiğitzade eserinde İslamiyet’ten önce Avrupa’da yazılan iktisat alanına dair bir yazının bulunmadığını ifade etmiştir. Eski Yunan felsefeci ve aristokratlardan olan Aristo’nun “Siyaset” isimli eserinde ise genellikle ülkelerin iyi geçinmelerine yönelik önermelere yer verdiğini belirtmiştir. Bu eserin mükemmel ahlak kurallarını ifade ettiğini belirterek, iktisada ve bireyselliğin artmasına hizmet ettiğini ancak iktisadın yalnızca iyi geçinmeden ibaret olmadığını da ifade etmiştir (Akyiğitzade, 2016, s. 55).

Yunan, Mısır ve Roma geçmişinde iktisadi konular üzerinde yazılı eser bulunmamasını, esaret üzerine kurulu bir düzene sahip olmalarıyla açıklamıştır. Hâlbuki İslam’ın kutlu yayılmasıyla birlikte iktisat savaşında esasen hesap edilen değişim, harcama, tüketim ve vergi konularında birçok iktisadi ilke ortaya çıkmıştır. Örneğin harcanan ve paylaşılan iktisada dair hüküm ile Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’de (Osmanlı Devleti’nde 1868 – 1876 yılları arasında hazırlanan borçlular, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren kanun) beyan edilmiş olan alış verişin iki tarafın ölçülü bir şekilde ve delilleri toplamıyla, 13 asır evvel bütün insanlığa müjdelenmiştir. Öşür (10’da 1 topraktan alınan vergi) herkesin durumuna göre harcanan ortak ihtiyacı içerisine alan bir maddedir. Bu madde iktisat ilmi kurallarından başka bir şey değildir. İktisat tarihi açısından bilinmesinde yarar olan bir husus ise öşür vergisinin Roma’da da uygulanmış olmasıdır (Akyiğitzade, 2016, s. 56).

Musa Akyiğitzade’ye göre İslam dini Avrupa’yı Ortaçağ karanlığından kurtarmıştır. Zekât toplumdaki muhtaç olan bireylere yardım etmek üzere verilir. Kısacası fıkıh usullerinden Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Kitabü’l-Büyû ve Kitabü’s –

şirket benzerleri iktisadın ulu ilkelerinden başka bir şey değildir. Musa Akyiğitzade'ye göre İslam devletlerinde uygulanan iktisadi usul ve esaslar batılı felsefeciler tarafından Avrupa'ya yayılmıştır. Bu sebeple asıl mutluluğun İslam ile yayıldığını vurgulamıştır. Musa Akyiğitzade'ye göre iktisat ilmi ilkelerinin temeli İslam ilke ve esasları ile şekillenmiştir (Akyiğitzade, 2016, s. 57).

Avrupalı düşünürlerin ileri sürdüğüne göre iktisadi düşünce toplumu deyimi batıda ortaya çıkmıştır. Amerika'nın keşfedilmesiyle Avrupa'nın gümüş ve altın ithalatına karşılık Amerika'ya ürün ihraç etmesiyle ticaret oluşmuştur (Akyiğitzade, 2016, s. 57). Avrupa'nın nüfusunun azalması ve köyden kentlere sanat icra etmek için göç eden birçok köylü esnafı ortaya çıkmıştır. Portekizliler Ümit Burnu yoluyla Hindistan ile bir süre sonra İspanyollar yeni keşfedilen Meksika ve Amerika adalarıyla, daha sonra Flemenk ve ondan sonra İngiltere, Hindistan ve Osmanlı'nın hâkim oldukları topraklarla büyük ticari ilişkiler kurmuşlardır. Bahsi geçen ülkeler kendi kıymetli mallarını sömürgelerine ihraç ederlerdi. Bu sayede servet kazanmış ve zengin olmuşlardır. Bu olaylar XVI. yüzyılda Avrupa ülkeleri için ticaret dışında altın ve kıymetli madenlerin önemini ortaya çıkarmıştır. Bu durum ticaretin de önüne geçmiştir (Akyiğitzade, 2016, s. 57).

Musa Akyiğitzade, Harp Akademisi ve Harp Okulu'nda öğretmenlik yapmıştır. İktisat alanında iki kitabı vardır: Birincisi, “İktisat yahud İlm-i Servet: Azadeg-i Ticaret ve Usul-i Himaye”, ikincisi ise “İlm-i Servet veyahud İlm-i İktisat” ‘dır (Akyiğitzade, 2016, s. 31). Osmanlı iktisat literatüründe Musa Akyiğitzade'nin önemi üç noktada ele alınmıştır. Bunlardan birincisi, iktisat alanındaki eserleri ile Osmanlı'nın iktisadi yapısının gelişimine katkıda bulunması, ikincisi Tanzimat sonrasında ortaya çıkan iktisat literatürüne konu ile ilgili yaptığı tercümeler, yazdığı makaleler ve kitaplar yolu ile yaptığı katkı, üçüncüsü ve son olarak da Osmanlı'daki modern iktisat bilimine yaptığı katkıdır.

Musa Akyiğitzade, kitaplarında esas olarak yaşadığı dönemin iktisadi düşünce ortamında her zaman konu edinilmiş olan korumacılığın mı yoksa serbest ticaretin mi Osmanlı Devleti için daha yararlı olacağı sorusuna odaklanmıştır (Akyiğitzade, 2016, s. 31). Her iki tarafın görüşlerini, şeffaf bir şekilde değerlendirmiş, arkasından da neden himayeci olunması gerektiği konusundaki düşüncelerini ortaya koymuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Musa Akyiğitzade'nin Batı ekonomik modeli olan liberal iktisada karşı bir tavır sergilediği görölmektedir. Her ne kadar Ahmet Midhat da himayeci bir anlayışı savunsa da bu anlayışın bilimsel ve akademik altyapısını Musa Akyiğitzade oluşturmuştur. Ekonomik liberalizmin Osmanlı ekonomik yapısına uygulanmasının ekonomiyi çökertici bir etki yaratacağına sistematik biçimde ilk dikkati çeken Musa Akyiğitzade olmuştur.

Batı'nın iktisadi modeline karşı bir duruş sergilemesinde Friedrich List ve onun Fransız takipçisi Paul Cauwés'in görüşleri etkili olmuştur. Ayrıca Mekteb-i Mülkiye'deki iktisat hocası Sakızlı Ohannes Paşa'nın liberal iktisadi düşüncesine karşı çıkan ilk öğrencisi Musa Akyiğitzade olmuştur. Musa Akyiğitzade'nin Rusça yayınlar aracılığı ile laissez-faire görüşünden çok farklı bir iktisat anlayışı olan "himayecilik" i tanıdığı da söylenebilir (Akyiğitzade, 2016, s. 29-32). Musa Akyiğitzade'nin "İlm-i Servet veyahud İlm-i İktisat" adlı eseri Osmanlı Devleti'nde yayımlanan iktisat kitaplarından birkaç özelliği ile farklılık göstermektedir. Şöyle ki; yazar, kitaptaki konuların hangi yöntem ile ele alınacağı konusunda okurlara bilgi verir, farklı iktisat görüşlerine sahip iktisatçıların konuya nasıl yaklaştıklarını belirtir, iktisadın teorik ve tarihsel yönlerini birbirleri ile tamamlayıcılık ilişkisi çerçevesinde somut bir anlatıma kavuşturur, kitabın yazımında kullandığı kaynakları referans gösterir ve kitapta çeşitli ölkelere ait para birimlerinin "kuruş" cinsinden değerlerini belirten bir ek bölüm oluşturur. Musa Akyiğitzade, serbest ticaret ve himayecilik yaklaşımlarını tarafsız olarak ele alıp karşılaştırmış, serbest ticaret anlayışını savunanların himayecileri eleştirirken hangi verileri sunduklarını göstermiş, ardından da himayecilerin görüşleri ve eleştirilerine yer vermiştir. Musa Akyiğitzade, ilm-i servet yerine "iktisat" ifadesini kullanmış ve ikisinin de aynı manada olduğunu söylemiştir. Ekonomiyi neden eleştirdiğini ve hangi verileri kullandığını ortaya koyarak, kendi düşüncelerini paylaşmıştır. Musa Akyiğitzade, iktisat bilimini tanımlarken; "maddi ihtiyaçların tedariki amacıyla insanın çalışmalarını konu alan bir bilim" olarak tanımlamıştır. İktisat bilimine yapılan belli başlı eleştirileri reddederek, iktisadın insanlara yardımda bulunmasını ve merhamet duygusunu ortadan kaldırdığı yönündeki iddiaları da tümöyle reddetmiştir. Ancak yardım faaliyetlerinin uygunsuzluğunu ve dilenciliği makul bir davranış olarak görmemiş, başta tasarrufun olmak üzere sonrasında emeiğin önemini de vurgulamıştır. İktisat biliminin sadece sürekli olmakla yetinmeyip aynı zamanda

rasyonel çalışmaya da önem verdiğini, sadece insanları zenginleştirmeyi amaçlamadığını açıklamaya çalışmıştır (Karaoğlu, 2018:97-98). Bu kapsamda Musa Akyiğitzade, servetin hem maddi hem de manevi yönlerinin olduğunu, insanların maddi varlığının yanı sıra düşünmeye ve öğrenmeye yani manevi beklentilerine de cevap veren hizmetlerin “manevi servet” olarak ifade edildiğini belirterek maddenin dışında kalan unsurların da iktisadın içinde olması ve servet oluşumunda yer alan unsurlardan biri olarak sayılmasını öne sürmektedir. Bu yönü ile klasik iktisadın servet anlayışından ayrılmıştır.

İktisadi yarar ile ulusal menfaatler örtüşmediğinde maddi servet özelinde özveride bulunmak gerekir. Musa Akyiğitzade Avrupa ülkelerinin serbest ticareti benimsemelerinin nedenini, ürettikleri mallara pazar bulmak amaçlı olduğunu belirtmiştir.

Musa Akyiğitzade’nin korumacı iktisat politikasına ait olan görüşleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, korumacılığı sanayide öngördüğü, tarımın ve ticaretin korunmasını sanayi kadar önemsemediği düşünülebilir. Bunun sebebi Musa Akyiğitzade’nin eserlerinde sanayi ile ilgili daha çok örnek vermesi yol açmış olabilir. Gerçekte bir ülkenin ticareti ve ziraatı geri plana atarak, bütün kaynaklarını sanayi üzerinde yoğunlaştırmasının sakıncalı olduğunu ifade etmiştir. Bu sakıncaların da özellikle iktisadi bunalımların yaşandığı dönemde görüleceğini belirtmiş, ekonomisi tek sektöre dayanan bir ülkenin, krizleri daha şiddetli hissedeceğini ifade etmiştir. Ayrıca yaşanacak bir iktisadi krizden, ticaret ve ziraattan çok sanayi kesiminin etkileneceğini de söylemiştir (Akyiğitzade, 2016, s. 48).

3.3. Mehmed Cavid Bey Ve Musa Akyiğitzade’nin İktisadi Görüşlerinin Sentezi

Ortodoks, kelime anlamı Yunanca orthos (doğru), doxa (düşünce, doktrin) kelimelerinin birleşmesiyle doğru doktrin, doğru düşünce anlamına gelen bir sözcüktür. Ortodoks iktisat bu anlamda genel kabul görmüş yaklaşımlardır. Genel kabul görmüş uygulamalardan oluşan iktisat politikasına ise Ortodoks iktisat politikası denir (Eğilmez & Kumcu, 2004, s. 197). Ortodoks iktisat da epistemolojik (var olan nasıl bilinir) ve ontolojik (var olan nasıl vardır) dayanaklarının büyük bir kısmını klasik iktisattan devralmıştır (İşgüden & Köne, 2002, s. 98). Ortodoks iktisat tanımlaması yapılırken;

anaakım, geleneksel, modern, geçerli, standart ve dominant gibi ifadeler kullanılmıştır. İktisat literatüründe anaakım ve Ortodoks iktisat terimleri anlamdaş olarak kullanılırken, diğer kaynaklarda Neoklasik iktisat ile anaakım eşleştirilir ve farklı kaynaklarda da Neoklasik iktisadın Ortodoks iktisat ile eşleştirildiği görülmüştür (Williamson, 2000; Lawson, 2006). Lavoie (2006) ve Lee (2011). Ana akım iktisat ve Ortodoks iktisadın hemen hemen aynı anlama geldiğini belirtmişlerdir. Ortodoks iktisat, aynı zamanda Neo-klasik iktisat ve klasik iktisat akımlarını temsil eder. Bu temsil aynı zamanda genel kabul görmüş olan sistemin aksi olanın varlığını da ortaya koyar (Dequech, 2007, s. 293). Ortodoks iktisat sisteminde mal ve hizmetlerin kim tarafından, nasıl üretileceği, üretilen ürünün nasıl bölüşüleceği sorularına verilen yanıt piyasadır (Eğilmez & Kumcu, 2004, s. 197).

Ortodoks iktisadın temel çıkış noktaları (Eren, 2009, s. 4);

1. Kaynakların dağılımı,
2. Faydacılık,
3. Marjinalizm,
4. Rasyonellik,
5. Yöntemsel bireysellik,
6. Genel denge.

Avrupa’da temelleri atılan Ortodoks iktisat ve Adam Smith’le 1776 yılında başlayan klasik iktisat stratejileri; uzmanlaşma, görünmez el, yaparak öğrenme gibi kuramlarla başlayan bir gelişim sürecine girmiştir. Adam Smith’in ardından D. Ricardo, T. Maltus, F. Quesney ve J. S. Mill gibi iktisatçılar Ortodoks iktisat yaklaşımının temellerini oluşturmuştur. Ortodoks iktisatta; tercih teknik bir problemidir ve zihin yoluyla sonuca ulaşır. Zihin yolu şüphesiz ölçülü insanı ifade eder. İktisat, genel olarak rasyonel insanın kişisel tercih problemidir, yani araç-amaç ilişkisi olarak ifade edilir (Dequech, 2007, s. 279-286).

Neoklasik iktisadın temeli bireysel kazanç odaklı iktisat modelidir. Sosyal kuralları göz ardı etmesi, piyasanın dengesizliği, iktisadi düzenin dağılmasına yol açması ile modelin bizzat kendisi tarafından reddedilen devlet müdahalesine davetiye çıkarması sebebiyle eleştirilmiştir (İşgüden & Köne, 2002, s. 97-108). Klasik iktisadın 8

karakteristik özelliği olduğunu belirtmiştir. Bu özellikler şöyle sıralanmıştır (Kurz, 2018, s. 29-30);

1. *Ekonominin incelenebilecek ve hayat koşullarını iyileştirmek için kullanılabilecek yasalara tabi olduğu görüşü;*
2. *Tophumun toplumsal sınıflara ayrılmış olması ki bu sınıfların üyeleri iktisadi süreçte farklı roller üstlenirler;*
3. *İktisadi faaliyetlerin büyük bölümünün, birbirine bağlı piyasalar aracılığıyla etkin bir şekilde düzenlenebileceği inancı ki bu inanç, devletin toplumdaki rolü konusunda yeni bir bakış açısına yol açar;*
4. *Bireylerin yalnızca kendilerini düşünen türdeki eylemlerinin tipik olarak niyetlenmeyen sonuçlara sahip olduğu görüşü – iktisadın konusunun fevkalade karmaşık olmasının sorumlusu da büyük ölçüde bu gerçektir;*
5. *Pek çok ulusta zenginliğin temel kaynağının emek – vasıflar, el becerisi ve nüfusun zekâsı – olduğu ve emek verimliliğindeki artışın, daha derin bir toplumsal iş bölümünden kaynaklandığı inancı; bu inancın bir sonucu olarak, bir ulusun serveti, kişi başına toplumsal net ürün miktarı cinsinden ifade edilir;*
6. *İktisadi sistemi düzenli ve uyumlu hale getiren ve sanayi ve teknik ilerlemeyi teşvik eden bir güç olarak rekabete atfedilen önem ve rekabetçi bir ortamda fiyatları üretim maliyetinin belirlediği, piyasa odaklı iktisadi düzen analizi;*
7. *Sermaye sahiplerinin kâr peşinde koşma davranışının bir sonucu olarak kâr oranlarının ve farklı nitelikteki toprak ve emek hizmetlerinin – ki toprak ve emek sahipleri de en avantajlı istihdam arayışındadır – gelirlerinin eşitlenme eğiliminde olduğu düşüncesi;*
8. *Bunların sonucu olarak, piyasa fiyatlarının “doğal” düzeylerine doğru çekileceği anlayışı ki bu anlayış, genel kar oranlarını farklı türdeki işler için aynı ücret oranlarını ve farklı nitelikteki toprak miktarları için ise aynı rant oranlarını yansıtır.*

İktisadi düşünce tarihçileri tarafından Ortodoks iktisat disiplini, hâkim olduğu düşünce okulunu belirtmek için kullanılmaktadır. Böylelikle günümüzde hâkim olan iktisat görüşü, Neoklasik iktisat; iktisat disiplinine hâkim olan bireysel fayda temelli, matematiksel analiz metodunun ön planda olduğu bir sistemattir. Ortodoks iktisat; klasik, evrimci, davranışsal oyun teorileri, yeni kuramsal iktisat, nöro iktisat, deneysel iktisat ve davranışsal iktisat ekollerini içerisinde barındırır. Ortodoks iktisatçılar tûmdengelim yöntemini esas almışlardır. Kuramsal iktisadın kurucusu Veblen, (1857 – 1929) Ortodoks iktisadın kabul ettiği homo economicus tipolojisini reddetmiştir. Veblen, bunun yerine düşünce alışkanlıkları kapsamında davranış sergileyen bireylerin mevcudiyetinden bahsetmiştir (Erkan, 2016, s. 32). Ortodoks iktisat çerçevesinde oluşturulan ürün ve ürünün arka planındaki kuramsal aksiyon ve hipotezleri incelendiğinde, hayali iktisadi bireye ve onun geliştirdiği ütöpik serbest piyasa sistemine ulaşılır (İşgüden & Köne, 2002, s. 106). Ortodoks iktisat, genel olarak kabul edilmiş haliyle, insan ihtiyaçlarına oranla kıt olan kaynakların ortaya çıkardığı sorunları

inceleme projesi olarak seçilmiş ve böylece kendini üretim, bölüşüm, tüketim ve büyüme konuları ile kısıtlamıştır (Savaş, 2000, s. 13). Üretim, bölüşüm, tüketim gibi iktisadi faaliyetlerde bulunan bireyler ve kurumlar toplumun sınırları içerisinde anlam kazanırlar. Bireylerin ve kurumların tutumları toplum sınırlarında iktisat biliminin davranışlarla olan ilişkisini de ortaya çıkarır. Bu anlamda bireyler, kurumlar ve toplum birbirleriyle etkileşim halindedirler. Böylelikle toplumu etkileyen durumlar yayılarak dünya ölçeğine yansımaktadır. Sözü edilen davranışlar öncelikle bireylerin somut gerçekliklerinin ortaya konulması, arkasından kurumlar ve toplumsal olarak kültürel ve sosyal sorunların ortaya çıkarılması sonucunda dünya ölçeğinde mikro analizlerle somut bir realiteye ulaşılır. İktisat bir toplum bilimidir. İktisatta matematiksel yöntemlerden faydalanılır, ancak yapılan araştırmalar toplumsal ilişkilerin somut gerçekliğiyle analiz edilmelidir. Aksi durumda düşsel analizi resmeder, bu resim ise hayal dünyasının portresidir (İşgüden & Köne, 2002, s. 106-107).

Ortodoks iktisat tarafında yer alan Mehmed Cavid Bey liberal iktisat ile bireysel kârı ön planda tutmuş, toplum içerisinde rekabetin oluşması ile üretimin artacağını, bir süre sonra toplumun kazançlı çıkacağını belirtmiş ve himaye usulünü tamamen reddetmiştir. Tümdengelim yönteminin doğru olduğunu savunmuştur. Savunma, güvenlik, altyapı, ulaşım, imar, iletişim, sağlık ve elektrik hizmetleriyle ilgili ihtiyaçların karşılanması adına dış sermayenin önemine vurgu yapmıştır. Ekonomiyi anlamada faydacılığın temel bir rolü olduğunu kabul eder. Rasyonellik, yönlemsel bireycilik, faydacılık ve rasyonellik varsayımlarıyla yakından ilgilidir. Ortodoks İktisat bireysel özgürlüklere önem verir, beraberinde iktisat genel denge teorisinin oluşacağını savunmuştur. Bu gelişmeleri yakından takip eden Mehmed Cavid Bey, liberal iktisadi yapının oluşması için zemin hazırlanması maksadıyla tarımda uzmanlaşma savını ileri sürmüştür. Bu gelişmelerin Osmanlı toplumuna yerleşmesi için sermaye birikimine ihtiyaç duyulacağını ön görmüştür (Bilir, 2019, s. 263; Güven, 2019, s. 19; İşgüden & Köne, 2002, s. 97-107).

Heterodoks, kelime anlamı heteros (farklı), doxa (düşünce, doktrin) kelimelerinin birleşmesiyle farklı düşünce anlamına gelen bir sözcüktür. Heterodoks iktisat geleneksel düşüncelerin ve yaklaşımların dışındaki yöntemleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Eğilmez & Kumcu, 2004). Heterodoks iktisat; devletin piyasaya müdahale ettiği, gümrük tarifeleriyle ithal ürünlerine karşı yerli üretimi korumak,

ihracat ve ithalatta belirli kota uygulamalarıyla kara borsayı engellemek, üretim, bölüşüm ve dağıtım kısmında toplumsal bir dağılım yapmak şeklinde sıralanan fikirleri öngören bir düşüncedir. Heterodoks iktisat politikalarının uygulanması için belirli bir yapı ve denetim mekanizmasının ağırlığı söz konusudur. Heterodoks iktisadın savunucuları tündengelim yerine tümevarım yöntemini kullanır, ayrıca Ortodoks iktisada yönelik eleştirileriyle de ön plana çıkmışlardır. Heterodoks yaklaşımlar şu şekilde ifade edilebilir (Erkan, 2016, s. 31-32):

- Tarihçi Okul,
- Marksist Okul,
- Avusturya İktisat Okulu,
- Kurumsal İktisat,
- Post-Keynesci İktisat,
- Kamu Tercihi Okulu,
- Feminist İktisat,
- Nöroekonomi,
- Yeşil İktisat,
- Deneysel İktisat,
- Davranışsal İktisat,
- Evrimci İktisat ve
- Evrimci Oyun Kuramı.

Heterodoks iktisat yaklaşımı; temel olarak kurallı bir iktisat modeli geliştirmek ve iktisadî topluma mal etmek amacıyla ortodoks iktisadî düşünceye karşı gelmiştir. Heterodoks iktisat terimi Veblen, Marx, Robinson, Sraffa hatta kimi zaman Keynes ve Hayek- gibi düşünürleri ve post-Keynesyen iktisat, Marksist iktisat, Sraffacı (Neo Ricardocu) iktisat, yapısalcı iktisat, kurumcu iktisat, sosyal iktisat ve evrimci iktisat gibi düşünce okullarını ifade etmek için kullanılmıştır. Joseph Dorfman (1970), burada Alman Tarihçi Okulu'nun önemli bir paya sahip olduğunu belirtmiş ve Heterodoks

düşünce geleneği ifadesini Francis A. Walker, John A. Hobson, Thorstein B. Veblen, Wesley C. Mitchell ve John R. Commons gibi iktisatçıların katkılarını tanımlamak üzere kullanmıştır (Bilir, Sosyolojik Bir Kategori Olarak Heterodoks İktisat, 2019, s. 263-279). Heteredoks iktisatta birey değerlendirmelerinde önemli değişimler meydana gelmiştir. Bireyler sosyal - kurumsal yapıdan hem etkilenen, hem de bu yapıyı etkileyendir. Bireyler kolektif bilinç taşırlar. Kolektif bilinç; bir grubun (dini, dili, siyasi olabilir) tüm üyeleri tarafından paylaşılan düşünce ve davranışlar bütünüdür. Kolektif bilinç (bir toplumdaki insanların ortak duygu ve kabulleri) bireyin karar verirken bağımsız düşünmediğinin de göstergesidir, birey ait olduğu gruba karşı sorumludur. Yöntemsel olarak bireycilik yeterli görülmemeye başlanmıştır (Eren & Uysal, 2017, s. 149-148). Ortodoks iktisatta öne çıkan denge kavramı sorgulanmaya başlanmıştır. Neoklasik iktisatta varılmak istenen tek nokta olan denge yeni iktisat yaklaşımlarında dengenin var olup olmadığı, nihai bir son mu, yoksa iktisatta ortaya çıkan sıradan bir durum mu olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır. İktisatta ortaya çıkan bu yeni yaklaşımlar birbirinden etkilenip birbirini destekler durumdadır. Ortaya çıkan yeni yaklaşımlarda çoğulculuk söz konusudur (Eren & Uysal, 2017, s. 149-148). Heterodoks iktisat düşüncesini savunan Musa Akyiğitzâde korumacı devlet politikasını tek çare olarak görmüş, toplumun çıkarlarını ön planda tutmuş, liberal iktisat politikasına karşı çıkmıştır (Özsoy, 2009, s. 178). Musa Akyiğitzade, dönemin Osmanlı iktisatçılarından hem incelediği iktisat okulu, hem de yöntemi açısından farklılık göstermiştir. Bu bağlamda, özgür ticaret yerine himayeciliği savunarak Osmanlı'da, yenilikçi iktisada ilk eleştiriyi yapan Osmanlı iktisatçısı olmuştur (Pulat, 2019, s. 330-334).

Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber ülkede iktisadi ve siyasi gelişmeler görülmüştür. Devlet kültürüne yansıyan ve genişleyen Türkçülük ideali, yurt dışındaki yeniliklerin etkisiyle ekonomiye yansımıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin sahiplendiği Türkçülük ideali, milli iktisat anlayışının gelişmesini sağlamış ve Musa Akyiğitzade, devletin desteğiyle milli iktisat anlayışını savunmuştur (Özdemir & Çakırbaş, 2013, s. 561). Musa Akyiğitzade'nin milli iktisat anlayışının temelinde yer alan "Çağdaş uygarlığın temelleri, Hz. Muhammed'in hadislerindedir. Kuran'dan ve Hz. Peygamber'in hadislerinden doğan İslam uygarlığı Avrupa'yı Ortaçağ barbarlığından kurtarmıştır" düşüncesinden hareketle, Heteredoks iktisat yaklaşımını destekler nitelikte beyanlarda bulunmuştur (Koyuncu, 2016, s. 27). Musa Akyiğitzade'ye göre bireylerin

davranışlarını şekillendiren tek etken kişisel çıkar değildir. Milli gelenek, göreneklerin korunması ve milli kazancın korunması diğer önemli etkenlerdir.

Mehmed Cavid Bey, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında şahsi menfaatlerin ve bireysel kazanımların önde gelen savunucularından biri olarak görülmektedir. Klasik iktisat öğretilerini ve XIX. yy Ortodoks iktisadı benimsemiş, kişisel kazanımları toplumun kazancından üstün görmüş, “özgürlük ve bağımsızlığa” kapı araladığını savunurken, sosyalizmi boyunduruk olarak nitelendirmiştir (Güven, 2019, s. 18). Mehmed Cavid Bey, Ricardo ve Bastiat’tan ilham alarak liberalizmin savunuculuğunu üstlenmiş ve ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük kuralları gölgesinde ilerleyeceğini ve böylelikle ödemeler dengesinin sabitleneceğini savunmuştur (Güven, 2019, s. 25).

Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey savunduğu liberal politikaları uygulayacak uygun bir ortam bulamamıştır. Musa Akyiğitzade, savunmuş olduğu korumacı devlet politikasının uygulanması kapsamında ülkenin durumuna uygun bir strateji olduğunu belirtmiştir. Çünkü Musa Akyiğitzade’ye göre iktisatta özgürlüğün oluşması için gerekli donanımların elde edilmesi gerekmektedir; Avrupa da feodalite ve merkantilizm yönetimleri sonucu alt yapı ve sermaye birikimini tamamladıktan sonra liberal iktisadi sisteme geçebilmiştir.

Heterodoks İktisat Avrupa’da olumlu bir netice vermemiş bu kapsamda yeni reformlar ile Ortodoks İktisat oluşturularak, kişisel kazanımların bireylerde rekabet ortamı oluşturduğu zaman üretime yansıyan artışlar buna açıklama olarak verilmiştir. Heterodoks İktisat yaklaşımında üretimi motive edici kazanç unsuru olmadığı için üretimde bir artış görülmez.

Neoklasik İktisat ile birlikte tüm dünya yeni bir iktisadi sistemin akımına kapılmıştır. Bu sistem ise klasik iktisat sisteminin yeni bir versiyonudur. Mehmed Cavid Bey liberal ekonomiye zemin hazırlamıştır. Sonraki zamanlarda Neoklasik iktisat akımının başta ABD ve tüm Avrupa’yı etkilemesi sonucu Türkiye de bu akıma uyum sağlamış ve iktisadi kalkınma için liberal stratejiler belirlemiştir.

Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade’nin daha net anlaşılması için aşağıda oluşturulan tabloda muhtelif özelliklerine yer verilmiştir. Her iki düşünürün fikirlerinin oluşmasında sosyal statünün ve kültürel farklılıkların yansımaları görülmüştür. Mehmed

Cavid Bey'in ticaretle uğraşan bir ailede yetişmesi, liberalizme yönelmesini; tüccarları korumaya yönelik sistemlerin uygulanmasını desteklemesini sağlamıştır. Musa Akyiğitzade'nin babası memur olan bir ailede yetişmesi, korumacı, devletçi bir görüşü benimsemiş olmasını öngörmeye yol açmıştır.

Musa Akyiğitzade medrese eğitimi almıştır. Kendisinin İslam'a olan bağlılığı, devletin korumacı iktisadi politika ile sistemi yürütmesi gerektiğini, toplumsal bir yaklaşımla hareket edilmesinin doğru bir yol olduğunu savunmuştur. Böylelikle Musa Akyiğitzade'nin cihat anlayışına yönelik kararları desteklemesinin altında, almış olduğu dini eğitimin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu bilgilere ek olarak yetişmiş olduğu bölgede hâkim olan iktisadi yaklaşımın sosyalizm ağırlıklı olduğu da literatürde rastladığımız bilgiler arasındadır.

Mehmed Cavid Bey fen ilimleri üzerine eğitim almıştır, iktisadi gelişmeleri takip ederken savunduğu liberal doktrini bu bilgilerden hareketle açıklamıştır. Selanik şehrinin büyük öneme sahip olmasının sebebi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de bu şehirde kurulmuş olmasının yanı sıra şehrin sosyo – kültürel, siyasi ve iktisadi yapısıyla ve aynı zamanda konumuyla ilgilidir. Selanik şehrinin kara, deniz ve demiryolu ulaşımının o dönemin şartları dikkate alındığında mükemmel bir bayındırlık alt yapısına sahip olduğu ifade edilebilir. Ulaşımın oluşturduğu pozitif değer ile iktisadi canlılığı, kültürel faaliyetleri ve sosyal gelişimiyle diğer Osmanlı şehirlerinden farklıdır (Tuncer, 2004, s. 19; Koloğlu, 1991, s. 15; Eroğlu, 2008, s. 22).

Tablo 3.1: Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade'nin Biyografik Sentezi

	MEHMED CAVİD BEY (1875 – 1926)	MUSA AKYİĞİTZEDE (1865 - 1923)
DOĞUM YERLERİ	Selanik	Moskova Penza (Çembar)
OKUDUKLARI OKULLAR	İlkokul: Selânik'te Şemsi Efendi Mektebi Ortaokul- lise: Feyzi Subyan Rüşdiyesi - İstanbul Lisesi Üniversite: İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye	İlkokul: Maçalı'daki Tatar Medresesi Ortaokul- lise: Çembar'da Rus Mektebi ve Çembar Lisesi, Üniversite: İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye
İKTİSADİ GÖREVLERİ	Ziraat Bankası Muhasebe Kalemi, Maarif Nezareti İstatistik Kalemi, Ayasofya Merkez Rüşdiyesi Riyaziye muallimliği, Darülmuallim'de, İlmi Servet ve Usulü Maliye dersi muallimliği, Mekteb-i Fevziyye lise müdürlüğünü, Selanik Mekteb-i İdadisinin İlm-i Servet Muallimliği, Meclis-i Mebusan'da I. (1908-1912) ve II. (1912) dönem Selânik mebusu, III. dönemde (1914-1918) Çanakkale sancağı mebusu, Maliye Nazırlığı, Duyun-u Umumiye İdaresi Türk alacaklılar vekilliği	Başkentte Memurluk, Taşrada Kaymakamlık, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane Lisans öğretmenliği, Galata Gümrüğü Nezareti Muayene Salonu Muayene-i Kütüp memurluğu, Sirkeci Rüsumat Merkez Müdüriyeti Kitap Muayene Memurluğu
SOSYAL TOPLULUK	İttihat ve Terakki Cemiyeti, Jön Türkler	Türk Derneği Üyesi
SİYASİ GÖRÜŞLER	Fransız yanlısı, Siyonist, Mason olarak suçlanmış	Türk milliyetçisi
İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ	Himayeciliğe karşı liberalizmi destekler	Liberalizme karşı himayeciliği destekler
BABA MESLEKLERİ	Tüccar	Memur
ESERLERİ	İlm-i İktisad (4 kitap, 1899 - 2001, 1905 - 12), İhsâiyât (İstatistik, 1909), Birinci Nutuk (1911), Malûmât-ı İktisadiye (1913), Nutuk (1917), Felaket Günleri - Mütareke Devrinin Feci Tarihi 1 – II (2004). Dergi: Servet-i Fünun	Hüsameddin Molla (1885, Kazan; 1901), İktisat yahut İlm-i Servet (1. cilt, 1889; 2. cilt sonraki yıllarda), Avrupa Medeniyetinin Esasına bir Nazar (1889). Dergi: Tercüman

Kaynak: Cavid, 2001, s. 7-8; Akyiğitzade, 2016, s. 23-28.

Çalışma hayatı incelendiğinde Mehmed Cavid Bey, akademide hoca olarak devam ederken, sonrasında siyasi alanda yer edinmiş olması nedeniyle maliye nazırlığına kadar yükselmiştir. Musa Akyiğitzade ise memurlukla başlayan iş hayatı, lisans hocalığı, kazalarda kaymakamlık ve kütüphane müdürlüğünün ötesine geçememiştir. Mehmed Cavid Bey, 1907’de İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne katılmış, cemiyet içerisinde gün geçtikçe yükselmiş ve sonrasında önde gelen liderlerden biri olmuştur. Mehmed Cavid Bey’in cemiyet içerisinde yükselmesinin yanı sıra; istatistik, iktisat ve maliye konularına hâkim olmasının verdiği yetkinliklerle birlikte maliye nazırlığına kadar yükselmiştir.

Musa Akyiğitzade kurumsal hizmetlerin daha kapsamlı olması halinde milli iktisadın daha etkin olacağına inanmıştır. Musa Akyiğitzade, iktisadi faaliyetini kazalarda memur olarak yerine getirmiş ve toplumsal ihtiyaçların önemine vurgu yapmıştır. Kendisinin milli iktisadi düşünce savunucusu olmasına, toplumsal hizmetlerdeki aktif rolünün de katkı sağladığını söyleyebiliriz.

Mehmed Cavid Bey, mason ve Fransız milliyetçisi olduğu gerekçesiyle siyasi hayatında büyük sıkıntılar yaşamıştır. Osmanlı Devleti’nde azınlıklara Tanzimat’la beraber devlette söz hakkı tanınmıştır. Özellikle Divan-ı Hümayun azınlık mensuplarına tercümanlık görevi yaptırmıştır (Ülken, 2007, s. 51). Mehmed Cavid Bey’in Yahudi kökenli azınlık mensubu olması milli iktisatçılar tarafından saldırıya uğramasının en önemli sebebidir. Mehmed Cavid Bey’in geçmişte yapmış olduğu partizan yaklaşımlarının da etkisiyle; güçlü bir muhalefete tahammülü olmayan dönemin iktidarları tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin son kalıntılarının tasfiye edilmesi kararıyla hayatına son verilmiştir (Tuncer, 2004, s. 19).

Mehmed Cavid Bey, Sakızlı Ohannes Paşa’nın öğretilerini ve iddialarını destekler nitelikte makaleler yayımlamıştır. Kendisi, Ulûm-ı İktisadiyye ve İçtimaiye Mecmuası’nın her sayısında serbest ticaretin, tarım ürünlerinin ihracatına yönelik dış ticaretin ve devlet müdahalesinden uzak bir piyasanın savunuculuğunu gerçekleştirmiştir (Cavid, 2001, s. 6). Musa Akyiğitzade; Mekteb-i Mülkiye’deki iktisat hocası Sakızlı Ohannes Paşa’nın “serbest mübadele” düşüncesine karşı gelen ilk öğrencisi olmuştur. Ekonomik liberalizmin devlet üzerinde ekonomiyi çökertici bir etkileşim oluşturacağına dair sistematik biçimde ilk eleştirel görüşü belirten Musa

Akyiğitzade olmuştur (Bozkurt, 2019, s. 229; Sayar, 2011). Musa Akyiğitzade, Ziya Gökalp ve Tekin Alp gibi ittihatçılar, “İktisadiyat Mecmuası” ve “Türk Yurdu Dergi” sinde milli iktisat, himaye usulü ve sanayi gelişimini desteklemiştir (Cavid, 2001, s. 6). Neticede, Sakızlı Ohannes Paşa’nın “Laissez Faire” görüşü yerini iktisadi özgürlüğe bırakırken, Ahmet Midhat Efendi’nin korumacı iktisat görüşü, yerini milli iktisat görüşüne bırakmıştır (Cavid, 2001, s. 6).

1930’da iktisadi politika anlamında yeni bir yol izleyen Türkiye Cumhuriyeti’nde Musa Akyiğitzade’nin savunucusu olduğu milli iktisat düşüncesine dair yansımalar görülmüştür. Kamuya yönelik giderler ve gümrük vergileri ile ilgili görüşlerinden yararlanmıştır. Musa Akyiğitzade ücretlerin belirlenmesi ve yoksullaşmaya karşı sendikalaşmanın faydaları, işçi çalışma saatlerinin planlanması, kadınların iş yaşamına dâhil edilmesi gibi konulara değinmiştir. İktisadi kalkınmanın disiplinli bir ekonomik stratejiyle gerçekleşeceğini savunmuştur (Cengiz, 2012, s. 31-32).

1970’li yıllarda ve Milton Friedman ile F.A. Hayek’ in önderliğinde oluşan (neoliberalizm) yeni liberal sistem; piyasa mekanizmasına, liberal politikalara ve özel mülkiyete destek vermenin önünü açmıştır. 1980’li yıllara gelince Avrupa’yı ve tüm dünyayı etkisi altına alan yeni liberal iktisat akımı Türkiye Cumhuriyeti’nin iktisadi kalkınma stratejilerinde temel yol gösterici olmuştur.

SONUÇ

İktisadi düşünce tarihi, iktisat tarihinin bir alt çalışma disiplini olarak kabul edilebilir. Toplumun iktisat tarihi, iktisadi ilerleyişini tümüyle değiştiren ve iktisadi kalkınmaya uzun vadede imkân sunan iki önemli tarihi yeniliği içermektedir; bunlardan ilki tarım, ikincisi ise sanayi devrimidir (Küçükkalay, 2019, s. 2-3). İktisadi düşünürlerden Mehmed Cavid Bey tarım alanında uzmanlaşmayı savunurken, Musa Akyiğitzade tarım ve sanayinin organize olarak ilerlemesini savunmuştur. Bu iki düşünürün iktisadi zihniyete getirdikleri farklı bakış açıları ve kesişme noktaları eserleri vasıtasıyla incelenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde savundukları ekonomik / iktisadi politika ya da diğer bir ifadeyle sitemlerin farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ekonomik sistem kavramı içerisinde iki farklı alt kavramı barındıran önemli bir terimdir. Ekonomik sistemin ne olduğunu anlayabilmek için öncelikle sırasıyla ekonomi ve sistem kavramlarını tanımlamak gerekmektedir. Ekonomi; insanların toplum içerisinde yaşayabilmek için hayatlarını idame ettirmek amacıyla karşı karşıya kaldıkları üretim, tüketim ve bölüşüm şeklinde sıralanabilen ekonomik faaliyetler bütünüdür (Zeytinoğlu, 1981, s. 1). Sistem ise; birbiri ile çelişmeyen ve birbiri ile bağlantılı olan prensiplerin, esas ya da unsurların ilmi bir bütün oluşturabilecek şekilde bir araya getirilme çabasıdır (Zeytinoğlu, 1981, s. 1). Doğru ekonomik sistemi belirleyen iktidarların tek çabası; üretim ile tüketimin ya da iktisadi deyimle arz ile talebin en olumlu biçimde birbiriyle örtüşmesini sağlayacak bir organizasyonu oluşturmaktır. Teorik olarak; kapitalizm ve sosyalizm olarak literatürde yer alan bu sistemler çalışma bağlamında; korumacı iktisadi politika ve liberal iktisadi politika olmak üzere ifade edilmiştir.

Mehmed Cavid Bey liberal sistemi savunmuş ve uygulama konusunda başarılı olamamıştır. Kendisi ulusal sistemlerde yaşanan gelişmeleri takip etmiş, ülkenin verimli topraklarının değerlendirilmesi konusunda tarım alanında uzmanlaşmayı savunmuştur. Yalnızca sanayileşmenin yeterli olmayacağını, önceliğin tarıma verilmesi yönünde çaba göstermiştir. Sanayi devrimi ülkeyi ekonomik açıdan olumsuz etkileyen en büyük gelişmedir. Şöyle ki; Osmanlı Devleti'nde aile tipi üretim yapılırken, Avrupa'da sanayi tipi üretim ile kısa sürede fazla ürün üretilmiş, Osmanlı kapitülasyonlar nedeniyle açık pazar haline gelmiştir.

Musa Bey iktisadi liberal sisteme geçilmeden önce devlet kontrolünde bir yönetim öngörmüştür. Ticaret için ülkede önlemler alınmasını ve ithal ürünlerde vergi oranlarını arttırarak kendi üreticisini korumaya yönelik adımlar atılmasının doğru bir yol olacağını savunmuştur. Özellikle sanayi, tarım ve hizmet sektörlerinde organize olarak uzmanlaşmayı ülke açısından faydalı bulmuştur. Fakat ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşullar nedeniyle Osmanlı Devleti yıkılmış, yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ise bu geçiş sürecini Musa Bey'in himaye usulü politikalarından taraf kullanmıştır. Neoklasik akımın etkisiyle liberal yönetime geçilmiş, Mehmed Cavid Bey'in liberal alt yapısını oluşturduğu sisteme dönüş yapılmıştır. Günümüzde yapılan kalkınma planları ise liberal sisteme göre planlanmaktadır. Kalkınma planları oluşturulurken geçmişte uygulanan yöntemler ve sonuçlar göz önüne alınarak önlemler alınması gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nden Osmanlı Türkiye'sine geçişte iktisadi düşünürlerin Avrupa medeniyetlerine ulaşmak için savundukları iktisadi politikalar ve görüşlerinin incelendiği bu çalışmada; Tanzimat Dönemi ile yaşanan değişiklikler, ıslahatların düzenlendiği, yönetimle ilgili en büyük reformlardan olan II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi gibi Batı'yı örnek alarak birçok yenilikçi adım atıldığı görülmüştür. Tüm bu yenilikler Osmanlı münevverlerinin zihniyet yapılarına alternatif biçimlerde yansımasıdır. Böylelikle liberal ve korumacı politikayı savunan düşünürler ülkenin kalkınması için bilgi ve tecrübelerini kullanmışlardır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla kurulan Cumhuriyet Türkiye'si de bu yenileşme hareketine uyum sağlamaya çalışmıştır. Bu minvalde girişimcileri desteklemek için İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Osmanlı iktisat düşünürleri arasında olan Mehmed Cavid Bey ve Musa Akyiğitzade Osmanlı Devleti'ni ayağa kaldırmak için gereken her durumda sorumluluk almış, iktisadi görüşleri ayrı olmasına rağmen ülkenin kalkınmasına gayret göstermişlerdir.

Devlet himayesini fütüvvet kültüründen miras olarak benimseyen Musa Bey, Fransız milliyetçiliğinden bağımsız ekonomi ve siyasal bağımsızlığı savunan Mehmed Cavid Bey; her ikisi de dönemin özelliklerini doğu-batı sentezlemesiyle ele almıştır. Savaş şartlarının getirdiği olumsuzluklar, teknolojiye ayak uyduramama, siyasal ve iktisadi yolsuzluklar, dış borçlar, tarım ürünlerinin ülke içi ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmesi sonucunda yapılan kısmi reformlar netice vermemiştir.

Tanzimat ve I. ve II. Meşrutiyet sayesinde Osmanlı Devleti'ndeki azınlıklar devlet kadrolarında yükselme imkânı bulmuştur. Yahudi kökenli olan Mehmed Cavid Bey, azınlık mensubu olmasına karşın maliye nazırlığına kadar yükselmiştir. 1908 – 1912 yılları arasında liberal iktisat adımlarının atılmasına öncü olmuştur. Mehmed Cavid Bey Osmanlı Devleti'nin iktisadi kalkınmasının dünya ekonomisine açılmasıyla ve yabancı sermayenin girişiyle olacağını savunmuştur. Serbest ticareti ve kapitalistleşmeyi desteklemiş, sosyalizm ve himayeciliğin karşısında durmuştur. Savunma, ulaşım, eğitim ve sağlık alanlarında gelişmelerin takibine önem vermiştir. Liberal iktisatçı olarak dış ticarete serbestliği savunmuştur.

Osmanlı Devleti'nde görülen iktisadi politikalar başarılı olmamış ve sonuç olarak ekonomi çökmüş, devlet yıkılmıştır. Bu dönemde meydana gelen gelişmeler Cumhuriyet Osmanlı'sının iktisadi politikasını liberal siyasal sistemin getirdiği yeniliklerle birlikte liberal iktisatla taçlandırmayı amaçlamıştır. Fakat 1929 yılında meydana gelen buhranın sebep olduğu iktisadi bunalım Türkiye'nin de korumacı politikalara yönelmesini zorunlu kılmıştır. 1923 - 1929 yılları arasında liberal iktisadi politika hâkim iken, 1929 - 1933 yılları arasında korumacı iktisat politikasının hâkim olduğu görülmüştür. İthal ürünlere getirilen kısıtlamalar ve gümrük ücretlerinin arttırılması, yerli sanayiye ve üretimi destekleyen içe dönük bir iktisadi yol haritasının benimsenememesine sebep olmuştur. Dönem içerisinde devletin izlediği korumacı iktisat politikalarındaki argümanlara bakıldığında; Musa Akyiğitzade'nin düşüncelerinin yönlendirici olduğu görülmüştür. Musa Akyiğitzade Osmanlı Devleti'nde iktisadi kalkınmanın himaye usulü ile gerçekleşeceğini savunmuş, toplumsal çıkarlar doğrultusunda ekonomik stratejilerin belirlenmesinin doğru olduğuna, yüksek gümrük vergileriyle ithal ürünlerin kullanımının azaltılması gerektiğine, sanayi, ticaret ve tarımda organize gelişimin önemine vurgu yapmıştır. 1913 – 1918 yılları arasında İttihat ve Terakki'nin iktisat politikası, milli iktisat anlayışından yana olmuştur. 1930'dan sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde uygulanan iktisadi politika incelendiğinde Musa Bey'in savunucusu olduğu milli iktisat görüşüne dair yansımalar görülmüştür. Musa Akyiğitzade'nin iktisadi görüşleri doğrultusunda korumacı devlet politikası ve toplumsal kazanç dikkate alınmıştır. Avrupa'da meydana gelen Milton Friedman ve F.A. Hayek'in önderliğindeki yeni liberal iktisat akımının etkisiyle Türkiye'de 1980'lerde Mehmed Cavid Bey'in

savunucusu olduğu liberal iktisat sistemine dönüş yapılmıştır. Türkiye’de 1980’li yıllara kadar iktisadi kalkınma politikalarında daha çok devletçi bir yapı temel alınmıştır.

Sonuç olarak, Ortodoks iktisada getirilen eleştiri ilk olmamakla birlikte, Heterodoks iktisat da ilk defa zikredilmemiştir. Hangi yöneliş olursa olsun mesele, uygulanacak programın bütün unsurları ile açıklanması ve tarafların kabulüne sunulmasıdır. Burada bir oybirliğinden söz edilmemektedir. Ancak uygulanacak herhangi bir program veya ekonomi modeli geniş bir yatırımcı ve hane halkı kesimi tarafından kabul görmezse başarı şansı düşük olur. Ne yapılacaksa anlaşılır olmalı ve sonuçları öngörülebilmelidir. Nihayetinde bu uygulamalardan ülkedeki her kesim doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir. Ancak çoğunluk kazandığı halde bir kesim kaybediyorsa, siyasetin temel işlevlerinden birisi de bu süreci yönetebilecek öngörüye sahip olması gerekliliğidir.

Günümüzde küresel ticarete ülkeler arası ithalat ve ihracatın büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu minvalde Türkiye’nin Covid-19 salgınıyla mücadelesinde Dünya Sağlık Örgütü’nün küresel çapta yayımlamış olduğu tedbirler doğrultusunda destek alınmış olup, beraberinde az gelişmiş ülkelere sağlık alanında salgını önleyici tıbbi ekipman desteği de sağlanmıştır. Özellikle Covid-19 salgınının hızlı yayılımını ve hastalığın hafif atlatılmasını sağlaması amacıyla aşının bulunması, üretimi ve temin edilmesi konuları ülkeler arası işbirliğini ön plana çıkarmıştır. Yerli ve milli aşı çalışmalarının daha efektif bir şekilde sürdürülebilmesi ve ilk aşının tarafımızca üretilmesi başta ülkemiz olmak üzere diğer ülkeler açısından da sürecin daha kolay atlatılmasını sağlayabilirdi. Bu kapsamda hem yerli üretimin desteklenmesi hem de ülkeler arası ticaretin korunması, küresel anlamda işbirliğinin geliştirilmesi liberal politikalar ile ithalat ve ihracatın sürdürülmesi gerekliliği büyük önem arz etmektedir.

Türkiye’de iktisadi büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmak için iktisat yönetimi stratejisinin doğru bir şekilde belirlenmesi ve etkin bir şekilde uygulanması oldukça önemlidir. Bu minvalde uygulanacak politikaların her kesim için ve her alanda adil sonuçlar doğurması ve öncelikle toplumu daha sonra da ülkemizi diğer ülkelerle karşılaştırılabilir konuma getirmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahim, A. (2021). *Avrupa Rönesansının Diyalektiği*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Acartürk, E., & Kılıç, R. (2011). Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 1-21.
- Acemoğlu, D., & Robinson, J. (2013). *Ulusların Düşüşü*. (S. Silahlı, Çev.) Doğan Yayıncılık.
- Ahmad, F. (1999). *İttihatçılıktan Kemalizme*. (F. Berktay, Çev.) Kaynak Yayınları.
- Akçura, Y. (1940). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*. Maarif Matbaası.
- Akyiğitzade, M. (2016). *İlm-i Servet veyahud İlm-i İktisat*. (G. C. Albayrak, H. Genç, & S. Ç. Kocakaplan, Dü) Dergâh Yayınları.
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi. (1987). *Cavid Bey Maddesi*. Ana Yayıncılık, C.V.
- Aşan, T. (2021). *Hüseyin Hilmi Paşa: Siyasi Hayatı, Fikirleri ve Şahsiyeti (1855 - 1923)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Aydın, K. (1996). *Osmanlı Liberal Düşüncesinde Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası (1908 - 1911)'nin Önemi / / Liberalism in the Ottoman Economic Thought*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, M. (2013). Namık Kemal'de "Terakki" ve "Maarif" Düşüncesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(2), 451-477.
- Aydın, N. Z. (2015). Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey. *KSU Journal of Social Sciences*, 12(2), 10.
- Badur, A. K. (2021). *A Civil Unionist: The Biography of Mehmed Cavid Bey, 1876 – 1926 / Sivil İttihatçı: Mehmed Cavid Bey'in Biyografisi (1876 – 1926)*. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Bakır, C. (2007). Merkezdeki Banka: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Uluslararası bir Karşılaştırma. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, 173.
- Balcı, A. (2021). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Pegem Akademi Yayınları.
- Balcı, S. (2004). *Two Versions of Enlightenment State in the Late Ottoman Era: Protectionist State Versus Liberal State in the Works of Akyiğitzade Musa and Mehmed Cavid*. Middle East Technical University Social Sciences Institute.
- Barber, W. J. (1995). *İktisadi Düşünce Tarihi*. (İ. Durdu, Çev.) Metropol Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi*. Gözlem Yayınları.
- Bıçakcı, H. (2019). Osmanlı'dan Günümüze Liberalizm ve Liberal Partiler. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*(74), 171-184.
- Bilir, H. (2019). Neoklasik iktisat: Anaakım mı, Ortodoks mu? *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 65-80.
- Bilir, H. (2019). Sosyolojik Bir Kategori Olarak Heterodoks İktisat. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2), 263-276.
- Blaisdell, D. C. (1929). European Financial Control in the Ottoman Empire. *American Journal of International Law*, 24(1), 190-191.

- Blaisdell, D. C. (1940). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Malî Kontrolü*. Arkadaş Matbaası Yayınları.
- Boratav, K. (1983). İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları: Politik İktisat Yazıları. *Belge Yayınları*, 22, 1969-1981.
- Bozkurt, A. D. (2019). *Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi Düşüncenin Gelişmesinde Liberal İktisat ve Milli İktisat Yaklaşımlarının Etkisi: Karşılaştırmalı bir İnceleme 1800 - 1914*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Bozpınar, C. (2021). Osmanlı İktisadi Düşüncesinde Korumacılık: Ahmed Midhat Efendi ve Akyiğitzade Musa Bey. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 20-35.
- Cavid, M. (1901). Medeniyet ve Nüfus. *Servet-i Fünun*, 546, 402-407.
- Cavid, M. (2001). *İktisat İlmi*. Liberte Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (2007). *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyet'e*. Temel Yayınları.
- Cengiz, S. A. (2012). *Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey (1908 - 1926) İktisadi Mali Görüş ve Uygulamaları*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cohn, T. H. (2012). *Global Political Economy*. Sixth Edition.
- Colbourne, M. D. (1933). *Economic Nationalism*. Figurehead.
- Çadırcı, M. (1991). Namık Kemal'in Sosyal ve Ekonomik Görüşleri. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2(2).
- Çakır, C. (2003). Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Tarihi Üzerine Bir Deneme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 7-63.
- Çakır, C. (2014). Türk Aydınının Tanzimat'la İmtihani: Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Siyasî Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3, 9-69.
- Çakmak, D. (2011). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi*. Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Çarkçıyan, R. K. (2006). *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)*. Kesit Yayınları.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye'de Liberalizm*. İmge Kitabevi.
- Çelik, H., & Halil, E. (2008). Söylem Analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Çetin, H. (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 219-237.
- Çetin, M. Ö. (2016). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Para Politikası Uygulamalarının Gelişimi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(14), 67-101.
- Çiftcioğlu, A. G. (2021). *Mehmed Cavid Bey'in İhsaiyat Kitabının Türk İstatistik Tarihindeki Yeri*. Ankara Üniversitesi.
- Demir, K. (2018). Akyiğitzade Musa ve Himayecilik Düşüncesi. *İş Ahlakı Dergisi*, 300-326.
- Demir, Ö. (2014). *İktisat Metodolojisi*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.

- Dequech, D. (2007). Neoclassical, Mainstream, Orthodox and Heterodox Economics. *Journal of Post Keynesian Economics*, 30(2), 279-302.
- Dikmen, N. (2005). Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 157.
- Diñçaslan, M. (2012). Osmanlı Devleti'nin Kapitalistleşme Sürecinde Farklı iki Aydın Portresi: Ziya Gökalp ve Mehmed Cavid Bey. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(2), 79-88.
- Dumont, P., & Georgeon, F. (1997). *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*. (S. Tanilli, Çev.) Cumhuriyet Yayınları.
- Durak, İ., & Yücel, A. (2010). Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 151-168.
- Eğilmez, M. (2022, Eylül 6). *Ortodoks ve Heterodoks Ekonomi Ayrımı*. mahfiegilmez: <https://www.mahfiegilmez.com/2022/06/ortodoks-ve-heterodoks-ekonomi-ayrm.html>
- Eğilmez, M., & Kumcu, E. (2004). *Ekonomi Politikası*. Remzi Kitapevi.
- Engin, V. (2010). *Cumhuriyet'in Aynası Osmanlı*. Yeditepe Yayınevi.
- Eren, A. A., & Serkan, T. (2018). Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Beslenme, Giyim Kreş ve Okul Olanakları (1935 - 1950). *Atatürk Yolu Dergisi*, 16(63), 165-202.
- Eren, E. (2009). Yeni İktisatta Ortak Noktalar. *İktisatta Yeni Yaklaşımlar*, 17, 28-30.
- Eren, E., & Uysal, E. (2017). İktisatta Yeni Heterodoks Gelişmeler. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 134-151.
- Ergin, K. (2017). İttihat ve Terakki Döneminde Milli İktisat Anlayışı (1913 - 1918). *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 114-127.
- Erkan, B. (2016). Ana Akım (Ortodoks-Neoklasik) İktisat Öğretisi Eleştirisi: Heteredoks Yaklaşım İhtiyacı. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(14), 25-40.
- Eroğlu, N. (2008). *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*. Ötüken Yayınları.
- Eroğlu, N. (2013). Mehmed Cavid Bey'in İktisadi Görüşleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*(2), 163-182.
- Erol, E. (2009). *Reproaching Hüseyin (iştirakçi) Hilmi: an Ottoman socialist in early 20th century*. Sabancı University Social Sciences Institute.
- Eşiyok, B. A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması. *Mülkiye Dergisi*, 34(266), 67-108.
- Farooqi, S. (2021). *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. (G. Çağalalı Güven, & Ö. Türesay, Çev.) Yapı Kredi Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. (1946). *Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı*. İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları.
- Genç, M. (1999). XIX. Yüzyılda Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 6, 1-8.
- Genç, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken Yayınları.

- Georgeon, F. (2006). *Ahmed Midhat'a Göre Ekonomi - Politik İçinde Osmanlı-Türk Modernleşmesi: 1900-1930*. (A. Berktaş, Çev.) Yapı Kredi Yayınları.
- Gill, S., & Law, D. (1988). *The Global Political Economy. Perspectives*.
- Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton University Press.
- Gökalp, Z. (1966). *Türkçülüğün Esasları*. Ötüken Yayınları.
- Gökbunar, A. R. (2006). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mali Sistemdeki Değişimlerin Toplumsal Yapı Üzerine Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 177-203.
- Günay, H. M. (2019, Aralık 23). *Vakıf*. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi) TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif#1>
- Güven, Ö. (2019). *Bankacılık Tarihi Gelişmeleri*. Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Haçerlioğlu, O. (1986). *Ekonomi Sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Heilperin, M. A. (1960). *Studies In Economic Nationalism*. Ludwig von Mises Institute.
- İnalcık, H. (1994). Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Tiplemesi. *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 5-26.
- İnalcık, H. (2022). *Timar*. TDV İslâm Ansiklopedisi (ss. 168-173). <https://islamansiklopedisi.org.tr/timar>
- İnalcık, H., & Seyitdanlıoğlu, M. (2012). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İşgüden, T., & Köne, A. Ç. (2002). Ortodoks İktisat Üzerine Notlar. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5, 97-108.
- Kala, A. (1998). *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I*. İstanbul Külliyyatı VII, İ. A. Merkezi Yayın.
- Kansu, A. (2009). Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali. 1, 156-165.
- Kaplan, M. Y. (2011). *Osmanlı'da Tanzimat Sonrasında İktisadi Düşünce ve Namık Kemal*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabacak, E. (2019). *Volga Tatar Jadidism and Its Effects on the Ottoman Protectionist Economic Thought*. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Karadeniz, A. (2021). *Liberalizmden Korumacılığa Yönelen Osmanlı İktisat Düşüncesi: Namık Kemal - Sakızlı Ohannes Efendi - Akyiğitzade Musa*. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakoyunlu, Y. (1999). İkinci Meşrutiyet Liberalizmi. *Yeni Türkiye Dergisi*.
- Karaman, D. (2001). *Cavid Bey ve Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmûası*. Liberte Yayınları.
- Karaoğlu, Ö. (2008). Akyiğitzade Musa ve İlm-i İktisat. *Tarih Araştırma Dergisi*, 1(1), 1-21.
- Karluk, S. R. (2009). *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. Beta Yayınları.
- Kerim, S. (1994). *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*. İletişim Yayınları.

- Kılıçaslan, Ö. (2020). *Sakızlı Ohannes Efendi'nin İktisadi Görüşleri ve Türk İktisat Düşüncesi Üzerine Etkileri*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıçbay, M. A. (1992). *Doğu'nun Devleti, Batı'nın Cumhuriyeti*. İmge Kitapevi Yayınları.
- Koç, İ. S. (2013). *Osmanlı Devleti'nde İktisat Eğitiminin Gelişimi (1859-1923)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koloğlu, O. (1991). *İttihatçılar ve Masonlar*. Gür Yayınları.
- Koray, E. (1991). Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat. *Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi*.
- Koray, E. (2017). İttihat ve Terakki Döneminde Milli İktisat Anlayışı (1913 - 1918). *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 114-127.
- Koyuncu, A. A. (2016). Devrimcilik ve Reformizm Arasında: Müslümanların Modernlikle İlişkisine Dair bir Yol Haritası Denemesi. *I.ISSMC-2016*, (s. 27).
- Koyuncu, D. T. (2017). Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde 2 İlm-i Servet veya İlm-i İktisat, Akyiğitzade Musa, Dergâh Yayınları. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 261-265.
- Kurz, H. D. (2018). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Küçükcalay, A. M. (2019). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Beta Yayıncılık.
- Lavoie, M. (2006). Do Heterodox Theories Have Anything in Common? A Post-Keynesian Point of View. *European Journal of Economics and Economic Policies: Intervention*, 3(1), 87-112.
- Lawson, T. (2006). The Nature of Heterodox Economics. *Cambridge Journal of Economics*, 30(4), 483-505.
- Lee, F. S. (2011). A Note on The Pluralism Debate in Economics. *Review of Radical Political Economics*, 43(4), 540-551.
- Midhat, A. (1908). *Jön Türk*. Kırmızı Kedi Yayınları.
- Nedir. (2016, Mart 2). *Tanzimat Fermanı'nın İlan Nedenleri Nedir?* nedir.org: <https://tanzimat-fermaninin-ilan-nedenleri.nedir.org/>
- Ohannes, S. (2015). *Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde I Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel*. (F. Dıñoğlu , H. Genç, & M. E. Özgür, Dü) Dergâh Yayınları.
- Ölçen, A. N. (1982). *Osmanlı Meclisi Meb'uslarında Kuvvetler Ayırımı ve Siyasal İşkenceler*. Ayça Yayınları.
- Örmeci, O. (2010). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. *Tarih Okulu Dergisi*, 95-108.
- Özcan, B., & Özçelebi, O. (2013). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi? *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(1), 1-14.
- Özdemir, E., & Çakırbaş, A. (2013). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nevşehir'de Bankacılık Faaliyetleri; Nevşehir Bankası T.A.Ş ve Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası T.A.Ş. *Electronic Turkish Studies*, 8(5), 561-569.
- Özgüven, A. (2012). *İktisat Bilimine Giriş*. Filiz Kitabevi.
- Özsoy, İ. (1995). 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'ndan Gümrük Birliği'ne. *Çerçeve Dergisi*, 15, 134-139.
- Özsoy, İ. (2009). İktisadî Adamdan Toplum Adamına. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*(48), 177-206.

- Öztürk, M., & İnan, Ş. (2014). İktisadi Sistemlerde Bölüşüm Sorunu: Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Ortaklık Ekonomisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 24-55.
- Pamuk, Ş. (2012). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2015). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2021). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Perspektif. (2019, Eylül 21). *Liberalizm Nedir?* Perspektif: <https://perspektif.eu/2019/09/21/liberalizm-nedir/>
- Polanyi, K. (2003). *Büyük Dönüşüm*. (A. Buğra, Çev.) İletişim Yayınları.
- Popper, K. R. (2012). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. (İ. Aka, & İ. Turan, Çev.) Yapı Kredi Yayınları.
- Pulat, H. (2018). *Akyiğitzade Musa Bey'in Osmanlı Fikir Hayatındaki Yeri ve Etkileri*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pulat, H. (2018). Namık Kemal ve Musa Akyiğitzade'nin İslam ve Batı Medeniyetlerine Bakışları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2591-2614.
- Pulat, H. (2019). Musa Akyiğitzade'nin Ekonomik Görüşleri ve Osmanlı İktisat Anlayışına Etkileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(66), 326-353.
- Saraçoğlu, F. (2009). 1930 - 1939 Döneminde Vergi Politikası. *Maliye Dergisi*, 157, 131-149.
- Savaş, V. (2000). *İktisatın Tarihi*. Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Sayar, A. G. (2009). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. Ötüken Yayınları.
- Sayar, A. G. (2011). *İktisat Metodolojisi ve Düşünce Tarihi Yazıları*. Ötüken Yayınları.
- Shaw, S. J. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. (M. Harmancı, Çev.) E Yayınları.
- Suarez-Villa, L. (2012). *Globalization and Technocapitalism: The Political Economy of Corporate Power and Technological Domination*. Routledge.
- Susam, E. (2010). *Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik-i Sanayi Kanunu*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şapolyo, E. B. (1974). *Ziya Gökalp İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*. Güven Basımevi Yayınları.
- Şuayb, A., Tevfik, R., & Cavid, M. (15 Kanun-u Evvel 1325). Mukaddime ve Program. *Ulûm-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, 1, 1-10.
- Tabakoğlu, A. (1986). *Türkiye İktisat Tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Terzi, A. T. (2001). Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar. *Uluslararası Türk - Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, (s. 21-34).
- Tolga, O. (1949). *Ziya Gökalp ve İktisadi Fikirleri*. İstanbul Üniversitesi İktisat Ve İctimaiyat Enstitüsü.
- Tomar, C. (2023). *Müsâdere*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/musadere#1>
- Toprak, Z. (2017). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*. Doğan Kitap Yayınları.

- Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de Siyasal Partiler: cilt III İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*. Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tuncer, P. (2004). İttihatçı Cavid Bey. *Liberal Düşünce Dergisi*(34), 5-22.
- Tuncer, S. (2012). Korumacılık, Teori ve Uygulama. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 239.
- Tunçel, A. K., & Yıldırım, M. (2014). 1854-1874 Döneminde Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti'nin İflasına Neden Oldu. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 1-26.
- Ülgener, S. F. (2006). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Ziniet Dünyası*. Derin Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1999). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2007). *Hilmi Ziya Ülken Seçme Eserleri-1-Ziya Gökalp s. XXVIII*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ülman, A. H. (2002). *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*. İmge Yayınları.
- Üşür, İ. (1992). Osmanlı Toplum Yapısı. *GÜ İİBF Dergisi*, 467-474.
- Varlı, A., & Koraltürk, M. (2010). II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20), 127-142.
- Williamson, O. E. (2000). The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), 595-613.
- Wood, L. A., & Kroger, R. O. (2000). *Doing Discourse Analysis: Methods for Studying Action in Talk and Text*. Sage.
- Yalçın, H. C. (1976). *Siyasal Anılar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yaraş, E. (2019). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Yasa, B. (2017). İktisat Düşüncesinde Devlet Müdahaleciliği Kuramının Evrimi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 281-298.
- Yeldan, E. (2001). Türkiye Ekonomisinde 2000 - 2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine. *Doğu - Batı Dergisi*, 4(17), 87-195.
- Yiğenoğlu, K. (2016). İktisadi Milliyetçilik ve Artan Korumacılık Eğilimleri: ABD Otomotiv Sektöründe Korumacılığın Ekonomi Politikası. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 1(2), 17-37.
- Yıldırım, M. (2015). *Osmanlı Demir Çelik Sanayii'nde Atölyeden Fabrikaya Geçiş (1830-1870)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, F. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi, Ekonomik Tahlili (1600 - 1883)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Yılmaz, M. T. (2019). *Mehmed Cavid Bey ve İzmir Suikastı*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zeytinoğlu, E. (1981). *Ekonomik Sistemler*. İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Ekonomi Fakültesi Yayınları.
- Zorlu, I. (1999). *Evet, Ben Selânikliyim*. Belge Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Seher Büşra TOKAY	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Fakülte	İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
Bölümü	İktisat
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	